

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

КОВАЛЬ А. Ф.

**СОЦІОЛОГІЧНА
ДЕРЖАВНО-ПРАВОВА КОНЦЕПЦІЯ
«СУСПІЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ»
СТАНІСЛАВА ДНІСТРЯНСЬКОГО**

Монографія

Львів
ЛНУ імені Івана Франка
2020

УДК 340 : 321.01(09)(477)
К 56

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Протокол № 6 від 25 травня 2020 р.)*

Коваль А. Ф.

К 56 Соціологічна державно-правова концепція «суспільних зв'язків» Станіслава Дністрянського : монографія / А. Ф. Коваль. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. – 214 с.

ISBN

Проаналізовано найважливіші життєві етапи формування **Станіслава Дністрянського (1870–1935)** як відомого українського громадського діяча, політика, а також визначного українського правознавця, який запропонував власну новаторську соціологічну державно-правову концепцію «суспільних зв'язків», у якій науково поєднав природничі, соціологічні та економічні фактори розвитку людства, які у своїй сукупності формують новаторські тлумачення понять «право», «держава», «народ», «нація», «міждержавні зв'язки», «міжнародні сполуки» тощо.

Для широкого кола читачів (у тім числі студентів різних напрямів: юридичний, політологічний, економічний, соціологічний тощо), які цікавляться історією формування та становлення української політичної та правової концепції кінця ХІХ – на початку ХХ ст.

УДК 340 : 321.01(09)(477)

ISBN 978-61

© Коваль А., 2020

© Львівський національний університет
імені Івана Франка, 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО	5
РОЗДІЛ 1. ТИПОЛОГІЯ ДЖЕРЕЛ ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ СТАНІСЛАВА ДНІСТРЯНСЬКОГО.....	15
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ СТАНІСЛАВА ДНІСТРЯНСЬКОГО	35
2.1. Соціальні та методологічні засади формування правової концепції вченого	35
2.2. С. Дністрянський про місце правознавства у системі науки	72
2.3. Генезис права в інтерпретації науковця	91
2.4. Поняття, види та форми права у поглядах мислителя	104
РОЗДІЛ 3. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОЇ КОНЦЕПЦІЇ СТАНІСЛАВА ДНІСТРЯНСЬКОГО	131
3.1. Додержавна організація суспільства у трактуванні дослідника	131

3.2. Держава як вища форма організації суспільства у теорії С. Дністрянського	142
3.3. Народ та держава в теоретичних оцінках правознавця	155
3.4. Види та форми міждержавних і міжнародних об'єднань у концепції С. Дністрянського	165
ВИСНОВКИ	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	197

Присвячується
моїм рідним, учителю,
колегам та друзям

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Усвідомлюючи важливість об'єктивного наукового дослідження історичного минулого життя українського народу та його найкращих діячів, автор пропонує юридичній спільноті та широкому колу читачів ознайомитись із життям та творчістю одного із визначних творців української юридичної науки – **Станіслава Севериновича Дністрянського (1870 – 1935)**. Цим виданням автор долучається до всеукраїнського та міжнародного святкування 150-річчя з дня народження **генія української юридичної науки** і завдячує його появі насамперед своєму науковому учителю, – Тарасові Григоровичу Андрусяку, батькам Федору та Ганні, братові Ярославу, дружині Ярині, дітям (Соломійці, Наталочці та Мирославчику), а також колегам із кафедри, факультету та міжнародної асоціації істориків права (Олександрові Назаровичу Ярмишу, Ігору Борисовичу Усенкові та іншим).

Станіслав Дністрянський за час свого життя зумів здобути якісну юридичну та політологічну освіту у Львівському, Віденському, Лейпцігському та Берлінському університетах, організувати перші студентські юридичні гуртки та товариства правників (товариство українсько–руських правників у Львові), стати автором праць української правничої літератури кінця XIX – початку XX ст., за що його було обрано дійсним членом

НТШ (з 1899), депутатом (послом) Австрійського парламенту (1911–1918), ректором (1922–1923), деканом (1921) та проректором (1923, 1933–1935) Українського Вільного Університету в Празі, визнано заочно академіком Всеукраїнської Академії Наук (1927), викладав у Німецькому університеті у Празі (1929–1933), Празькій Вільній школі політичних наук (1928–1930), обрано головою Українського правничого з'їзду у Празі (1933). До останніх днів життя С. Дністрянський постійно вів активне громадське, політичне та науково–педагогічне життя.

Новаторське наукове застосування історико–генетичного та соціально–економічного методів пізнання права та держави допомогло С. Дністрянському по–новому проаналізувати та переосмислити закономірності розвитку суспільства. Природні, соціальні та економічні умови є першоосною створення новаторської соціологічної державно–правової концепції «суспільних зв'язків».

У своїй правовій та політичній моделях С. Дністрянський окреслив цілісне та взаємопов'язане багатьма чинниками життя суспільства, його вплив на розвиток та утвердження «права як загально–соціального явища», «держави як найвищої форми організації суспільства», різних «форм права» та «форм держави», забезпечення «прав людини та громадянина», «права народу (нації) на самовизначення», а також на створення науковцем власної моделі «найкращої форми держави» для українців.

Видання ювілейного збірника «В честь професора Станіслава Дністрянського» (1923, з нагоди 25–літнього ювілею наукової діяльності професора факультету права і суспільних наук УВУ в Празі), рецензії, відгуки, критичні матеріали та посмертні згадки, присвячені аналізу його політичної та наукової діяльності (від С. Барана, К. Левицького, О. Надраги, В. Старосольського, Л. Ганкевича, З. Кузеля та багатьох інших), є яскравим визнанням та безцінним науковим скарбом всієї наукової спадщини С. Дністрянського.

Зусиллями М. Мушинки, М. Неврилого та В. Зігалова, Т. Андрусика, П. Стецюка, І. Усенка, В. Потульницького, М. Кос-

тицького та багатьох інших сучасних науковців з 1991 року в Україні відбувається повноцінне повернення імені вченого та нове переосмислення наукової спадщини Станіслава Дністрянського. У 2019 році видавництво Українського Католицького Університету перевидало перший том (428 сторінок) основоположної праці С. Дністрянського – «Загальна наука права та політики».

З часу висловлення політичних ідей грецьких та римських філософів–юристів європейські середньовічні та новітні науковці поліпарадигматично обґрунтовують ідеї походження права та держави, відповідно, і започатковують різні теорії розуміння базових юридичних понять «право» та «держави». До початку ХХ ст. сформувалися класичні основні правові теорії походження держави та права, а також теорії їх концептуального розуміння («насильства», «соціально справедливої ієрархії», «патріархальна», «теологічна», «природнича», «ліберальна», «органічна», «позитивістська», «соціалістична» тощо).

Унікальною для розвитку світової юридичної науки є поява її нової течії, а саме соціологічної школи права, яку теоретично обґрунтували незалежно один від одного корифеї української юридичної науки – Станіслав Дністрянський та Євген Ерліх (правознавець, декан юридичного факультету, ректор Чернівецького університету (1906–1907)). Так, основою життя всіх «суспільних зв'язків», включно і «держави», у правовій доктрині Станіслава Дністрянського було соціальне, правове, економічне та культурне поняття «потреби», а в концепції Євгена Ерліха – звичаєве право «додержавного суспільства». Вчені визнали незалежність поглядів один одного на соціологічне сприйняття «права» та «держави», які виникли практично одночасно.

Отже, Станіслав Дністрянський запропонував у своїх працях цілісну картину еволюції людства та формування нового теоретичного бачення понять «право» та «держави» через новаторське авторське тлумачення власного правового терміну «суспільний зв'язок» («суспільні зв'язки»). Важливим є подвійне

тлумачення С. Дністрянським терміна «суспільний зв'язок», а саме: з одного боку, – це «суспільна група» (родина, рід, плем'я, народ, держава та інші), а з іншого, – це сам суспільний процес (дія по створенню правових та соціальних відносин як у середині суспільної групи (внутрішні «суспільні зв'язки» (контакти)), так і суспільні відносини між однорівневими «суспільними зв'язками» (родина із родиною, народ із народом, або держава із державою), так і між «суспільними зв'язками» різних рівнів (відносини родини із плем'ям, чи народом, чи державою) (зовнішні «суспільні зв'язки»).

Автор сподівається на позитивне сприйняття читачами всіх тез Державно-правової соціологічної доктрини Станіслава Севериновича Дністрянського, які запропоновано у цій монографії.

Історія української політичної та правової думки багата на особистості, які формували політичні та правові ідеї на території сучасної України. Українські науковці постійно прагнуть науково та об'єктивно розкрити еволюцію, місце і роль політичних та правових ідей багатьох українських діячів науки і культури в історії політичних та правових учень. Важливими науковими дослідженнями свого часу є праця В. Сокурєнка «Демократические учения о государстве и праве на Украине во второй половине XIX века» (М. Драгоманов, С. Подолинский, О. Терлецький) (1966)¹, наукові розвідки В. Кульчицького та Н. Тітової «Критика Иваном Франком буржуазного виборчого права» (Львів, 1959)², А. Пашука «Соціологічні та суспільно-політичні погляди С. Подолинського: український революційний демократ (1850–1891)» (Львів, 1965), М. Чубатого «Українська історична наука (її розвиток та досягнення)» (Філадельфія, 1971), І. Лисяка–Рудницького «Між історією і політикою» (Мюнхен,

¹ Сокурєнко В. Г. Демократические учения о государстве и праве на Украине во второй половине XIX века (М. Драгоманов, С. Подолинский, О. Терлецький) / В. Г. Сокурєнко. – Львов : Изд-во Львов. ун-та, 1966. – 265 с.

² Кульчицький В. С. Критика Иваном Франком буржуазного виборчого права / В. С. Кульчицький, Н. І. Тітова. – Львів, 1959.

1973), М. Сосновського «Нарис історії української політичної думки» (Мюнхен, 1976) та ін.

На жаль, наукова спадщина деяких визначних українських мислителів у силу різних обставин і до сьогодні ще недостатньо осмислена. До них належить й видатний український теоретик права та держави, конституціоналіст, цивіліст, політичний та громадський діяч **Станіслав Северинович Дністрянський (1870–1935)**. Свого часу Д. Дорошенко зауважив: «Перед Костомаровим українська історія була майже не розроблена, перебувала, можна сказати в хаотичному стані, була заступлена силою вигадок, передвзятих, фіктивних гіпотез...»¹. Подібне можна сказати і про С. Дністрянського. Він, ґрунтовно проаналізувавши ідеї відомих європейських теоретиків права та українських мислителів, одним із перших у юриспруденції запропонував соціологічно–правовий підхід до розуміння понять «право», «держава», «народ». Такий підхід українського правознавця був новаторським не лише в українській правовій думці, а й у загальному контексті розвитку юридичної науки того часу. Як переконливо зазначено в Енциклопедії українознавства (1993): «Дністрянський – представник соціологічної школи права, він намагався ослабити правничий позитивізм підкресленням соціального характеру норм та природних засад права (подібні погляди обстоював пізніше Є. Ерліх «Sociologie des Rechtes»)»². Таку ж високу оцінку знайдемо і в юридичній енциклопедії (1999): «Своїм попередником Дністрянський вважав австрійського вченого А. Менгера, якого називав «творцем наукової конструкції соціалістичної держави (популярної робітничої держави)». Проте С. Дністрянський не сприймав ленінський варіант соціалізму, вважаючи, що той в умовах диктатури пролетаріату ґрунтується на ще більшому примусі, ніж попередній

¹ Дорошенко Д. Микола Іванович Костомаров / Д. Дорошенко. – Київ-Ляйпціг, 1927. – С. 84.

² Енциклопедія українознавства. – Львів : Молоде життя, 1993. – Т. 2. – С. 551.

лад. Погляди вченого були близькими до «катедр–соціалізму». На думку академіка НАН України Ю. Шемшученка, вагомий внесок у розвиток юридичної науки зробили українські вчені різних часів, до яких він відносив і С. Дністрянського. «Кращі їх праці, – наголошує він, – витримали перевірку часом і мають непересічне значення для сучасної української юридичної науки, яка розвивається тепер як самодостатня галузь суспільних наук незалежної України»¹.

Оскільки загальнотеоретичні погляди С. Дністрянського були несумісні з офіційною радянською ідеологією, вся його наукова спадщина в цей період була виключена з наукового обігу. Лише зі здобуттям Україною державності починається її вивчення та осмислення. М. Мушинка у працях «Академік Станіслав Дністрянський» (1991) та «Академік Станіслав Дністрянський – 1870–1935» (1992) першим висвітлив важливі біографічні та бібліографічні відомості про С. Дністрянського. В. Потульницький у навчальному посібнику «Теорія української політології. Курс лекцій» (1993) розглянув деякі державно-правові погляди С. Дністрянського та охарактеризував ученого як одного із засновників національно–державницького напрямку. Т. Андрусак, М. Костицький, П. Рабінович, П. Стецюк, І. Усенко у своїх працях та виступах на конференціях з'ясували різні аспекти життя та наукової діяльності вченого, зокрема як: одного із засновників Українського Вільного Університету, парламентського діяча, теоретика права та конституціоналіста. П. Стецюк у монографії «Станіслав Дністрянський як конституціоналіст» (1999) ґрунтовно проаналізував його конституційні проекти – «Статут для Галичини» (1919) та «Проект Конституції З.У.Н.Р.» (1920), а також деякі рукописні праці вченого, які містять конституційно–правові ідеї. В. Вольний 1999 року захистив дисертацію на тему – «Державно-правові погляди академіка С. С. Дністрянського». Перший параграф («Теоретико–правові

¹ Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 2. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Київ : Українська енциклопедія, 1998. – С. 220.

погляди») другого розділу («Характеристика наукової спадщини С. С. Дністрянського») цієї дисертації присвячений теоретичним поглядам С. Дністрянського, зокрема «теорії суспільних зв'язків», а також загальній характеристиці права та держави. Значна увага дослідника зосереджена на аналізі етапів наукової діяльності С. Дністрянського, деяких цивільно–правових та конституційно–правових його поглядів. Чимало праць присвячено аналізу наукової спадщини С. Дністрянського, зокрема його конституційних проєктів («Статут для Галичини» та «Проект Конституції З.У.Н.Р.»), належать І. Усенкові. У вступній статті В. Бабкіна та І. Усенка до першого тому «Антології української юридичної думки» (2002) оцінено загальнотеоретичні погляди українського теоретика права, які здебільшого викладені у його праці «Загальна наука права і політики» (1923).

Визнаючи беззастережну наукову вартість та глибину вивчення різних поглядів С. Дністрянського у зазначених вище працях, уважаємо, що його загальнотеоретичні погляди потребують окремого дослідження. Поза увагою дослідників залишились погляди С. Дністрянського на співвідношення понять «культура», «цивілізація» та «право», місце правознавства у системі наук, генезис права, теоретичне осмислення правових аспектів співіснування народу та держави, форм права, держав та міждержавних об'єднань, а також перспектив подальших процесів розвитку держави. Зазначені ідеї та погляди закріплені у наукових працях ученого, його лекційних курсах, виступах та рецензіях, частина з яких опублікована, а частина – не опублікована і дотепер зберігається в архівах Києва, Львова та Тернополя. З огляду на зазначене, сьогодні існує потреба системного дослідження загальнотеоретичних поглядів С. Дністрянського на право та державу. Саме це й зумовлює актуальність теми цього монографічного дослідження, яке є першою спробою систематизації, структурування, осмислення та аналізу загальнотеоретичних поглядів ученого.

Мета нашого дослідження – поглиблення історико-правових знань про загальнотеоретичні погляди С. Дністрянського на

право та державу. Для цього ми вважали за потрібне вирішити у дослідженні такі головні завдання:

- з'ясувати вплив минулих та сучасних правових та політичних ідей С. Дністрянського на формування правової концепції вченого;
- визначити методологічні засади загальнотеоретичних поглядів С. Дністрянського, їх сутність та природу;
- визначити місце правознавства в системі суспільних наук у концепції С. Дністрянського;
- дослідити особливості розуміння вченим поняття права, його видів та форм;
- охарактеризувати поняття держави, об'єднань держав, їх видів та форм;
- визначити роль і місце наукової спадщини С. Дністрянського в українській юридичній науці.

Об'єктом монографічного дослідження є загальнотеоретичні погляди Станіслава Дністрянського.

Предметом цього дослідження є історико-правові закономірності становлення та розвитку загальнотеоретичних поглядів С. Дністрянського на право та державу, зокрема, його новаторська соціологічна державно-правова концепція «суспільних зв'язків».

З метою забезпечення всебічного, повного та об'єктивного аналізу загальнотеоретичних поглядів С. Дністрянського автор застосовував філософські, загальнонаукові та спеціально-правові методи. Діалектичний метод допоміг визначити особливості не лише становлення та розвитку правової концепції С. Дністрянського, а й вплив творчості С. Дністрянського на сучасне правове сприйняття базових юридичних понять «право», «народ», «нація», «державна» тощо. Формально-логічні методи дослідження, зокрема метод синтезу, аналізу, індукції, дедукції допомогли авторові визначити у розумінні С. Дністрянського поняття «суспільний зв'язок», «право», «державна», «народ», «форма права», «форма держави» тощо. Використання систем-

но–структурного методу дало змогу автору розглянути державно–правову концепцію С. Дністрянського як цілісну систему ідей, які містяться у його працях, лекційних курсах та рецензіях. Історико–правовий метод застосовувався під час з’ясування чинників та умов, у яких формувалися загальнотеоретичні погляди вченого. Проблемно–концептуальний метод сприяв осмисленню та аналізу методологічних засад загальнотеоретичних поглядів С. Дністрянського, його розуміння генезису, понять права, держави, об’єднань держав, їх видів та форм.

Базовими джерелами дослідження для написання монографії автор використовував опубліковані та рукописні праці С. Дністрянського, які збережені у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (відділ рукописів), Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка, Львівській державній науковій бібліотеці імені В. Стефаника НАН України (відділ рукописів, відділ україніки), Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (фонд № 4465), Центральному державному історичному архіві України у м. Львові (фонд № 834), Державному архіві Львівської області, Державному архіві Тернопільської області (фонд № Р–3430).

Монографія друкується на основі рукопису кандидатської дисертаційної роботи, яку автор захистив у лютому 2005 року у Львівському національному університеті Івана Франка, яка на час захисту була однією із перших в українській юридичній науці історико–правових монографічних досліджень загальнотеоретичних поглядів С. Дністрянського.

Основні положення наукової новизни цього дослідження:

- виявлено, що правова концепція С. Дністрянського сформувалась під впливом правових та політичних ідей Аристотеля, А. Вагнера, Р. Гофмана, Г. Єллінека, Р. Ієрінга, А. Менгера, Р. Пфаффа, Й. Унгера, Ф. Цайлера, Р. Штамлера, а також Б. Кістяківського, О. Огоновського й Т. Шевченка;

- визначено, що С. Дністрянський, широко застосовуючи історико-генетичний та соціально-економічний методи, створив власну методологію правознавства;
- з'ясовано, що у системі суспільних наук найважливіше місце, на думку вченого, посідає правознавство. Воно, запозичуючи знання інших наук, утворює такі нові науки, як філософія права, соціологія права, судова медицина тощо;
- виявлено, що у поглядах С. Дністрянського право як соціальне явище є обов'язковим атрибутом суспільства, а не тільки держави і безпосередньо пов'язане з розвитком культури та цивілізації;
- досліджено розуміння С. Дністрянським таких форм права та держави, як: «звичаєве право», «закон», «право юристів», «реальна унія», «особова унія», «зв'язкова держава», «зв'язок держав»;
- виявлено, що у поглядах С. Дністрянського основним чинником формування національної держави є реалізація права народу на самовизначення;
- уточнено, що концепція С. Дністрянського становить оригінальну, цілісну, синтетичну, соціальну концепцію права з елементами природної, позитивістської, а також матеріалістичної теорій права та держави.

Матеріали монографічного дослідження мають практичне значення, оскільки можуть бути використані для доповнення лекційних курсів, семінарських занять і спецкурсів, для написання курсових, дипломних та магістерських робіт (з предметів «Історія української правової думки», «Політологія», «Теорія права та держави», «Соціологія права», «Філософія права» тощо) щодо базового розуміння «правознавства як науки», «права», його генезису, видів та форм, а також поняття «держави» та «народу», «нації», форм «міжнародних та міждержавних об'єднань» тощо.

РОЗДІЛ 1

Типологія джерел та історіографія досліджень наукової спадщини Станіслава Дністрянського

Зародження перших поглядів Станіслава Дністрянського на право і державу розпочалося ще в семінарській і гімназійній періоди. До сьогодні збережені документи, які засвідчують процеси академічного розвитку С. Дністрянського як теоретика права: свідоцтво про закінчення С. Дністрянським у м. Тернополі семінарії¹ та гімназії², залікові книжки студента юридичних факультетів Віденського³ та Берлінського⁴ університетів, свідоцтво про здобуття звання доктора австрійського

¹ Свідоцтво про закінчення 3-го класу вчительської семінарії в м. Тернополі. Свідоцтво підписане Северином Дністрянським. Оригінал – 15 липня 1879 р. // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 1. – 1 с.

² Свідоцтво учня 3-го класу вищої гімназії в Тернополі про закінчення II-го півріччя 1883 року. 15 липня 1883 р. // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 2. – 1 с.

³ Залікова книжка студента юридичного факультету Віденського університету, 8 жовтня 1888 р. // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 3. – 13 с.

⁴ Залікова книжка студента Берлінського університету за 1888/1889 навчальний рік // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 4. – 2 с.

права¹ та доктора політичного права², дипломи про присвоєння ступеня доктора юридичних наук у Віденському університеті³ і диплом про закінчення Лейпцігського і Берлінського університетів⁴. У 1927 році С. Дністрянського було визнано академіком Всеукраїнської Академії Наук.

Опубліковані та рукописні праці С. Дністрянського, які торкаються теоретичних проблем держави та права, засвідчують шлях становлення С. Дністрянського як теоретика права. До найважливіших опублікованих праць можна віднести: «Полагода шкоди з огляду економічного і соціального»⁵, «Звичаєве право – а соціальні зв'язки. Причини до пояснення § 10 Австрійської книги законів цивільних»⁶, «Природні засади права (§ 7 к.п.з.)»⁷, «Причинки до реформи приватного права в Австрії»⁸, «Самовизначення народів»⁹, «Статут для Галичини»¹⁰,

¹ Свідоцтво про здобуття звання доктора австрійського права, 27 листопада 1893 р. // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 5. – 1 с.

² Свідоцтво про здобуття звання доктора політичного права, 4 липня 1894 р. // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 6. – 1 с.

³ Диплом Віденського університету про присвоєння ступеня доктора юридичних наук, 7 грудня 1894 р. // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 8. – 1 с.

⁴ Диплом про закінчення Лейпцігського університету 22 жовтня 1895 р. // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 9. – 6 с.

⁵ Дністрянський С. Полагода шкоди з огляду економічного і соціального / С. Дністрянський // Часопись правнича. – Львів, 1897. – Р. 7. – С. 1–102.

⁶ Дністрянський С. Звичаєве право – а соціальні зв'язки. Причини до пояснення §10 Австрійської книги законів цивільних / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – Львів, 1902. – Р. 3. – Т. 4–5. – С. 1–42.

⁷ Дністрянський С. Природні засади права (§7 к.п.з.) / С. Дністрянський // Правничий вісник. – Львів, 1911. – Р. 2. – Ч. 3–4. – С. 205–233.

⁸ Дністрянський С. Причинки до реформи приватного права в Австрії / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – Львів, 1912. – Р. 7 – Т. 10. – С. 1–111.

⁹ Дністрянський С. Самовизначення народів / С. Дністрянський // Воля. – Відень, 1919. – Т. 5. – Ч. 4. – С. 102–106; Т. 5. – Ч. 4. – С. 150–154; Т. 5. – Ч. 5. – С. 198–203.

¹⁰ Дністрянський С. Статут для Галичини / С. Дністрянський // Воля. – Відень, 1919. – Т. 6. – Ч. 3. – С. 101–108; Т. 6. – Ч. 4. – С. 150–158.

«Цивільне право»¹, «Зв'язок і сполука народів»², «Нові проекти української конституції»³, «Реформа правничих і суспільних наук»⁴, «Загальна наука права та політики»⁵, «Нова держава»⁶, «Провідні думки в історії та теорії міждержавного приватного права»⁷, «Погляди на теорії права та держави»⁸, «Соціальні форми права»⁹, «Боротьба народу за право»¹⁰, «Культура, цивілізація та право»¹¹, «Потреби нової системи приватного права»¹², «Старі й нові шляхи в науці приватного

¹ Цивільне право (Переклад Дністрянський С.). – Відень, 1919. – Т. 1. – 1063 с.

² Дністрянський С. Зв'язок і сполука народів / С. Дністрянський // Воля. – Відень, 1920. – Т. 2. – Ч. 9. – С. 348-353; Т. 3. – Ч. 1. – С. 3-8; Т. 3. – Ч. 2. – С. 51-54; Т. 3. – Ч. 5. – С. 163-169; Т. 3. – Ч. 7. – С. 244-247; Т. 3. – Ч. 10/11. – С. 387-392.

³ Дністрянський С. Нові проекти української конституції / С. Дністрянський // Воля. – Відень, 1920. – Т. 6. – Ч. 5. – С. 232-237; Т. 6. – Ч. 6. – С. 301-309; Т. 6. – Ч. 7-8. – С. 342-348.

⁴ Дністрянський С. Реформа правничих і суспільних наук / С. Дністрянський // Воля. – Відень, 1920. – Т. 2. – Ч. 1. – С. 4-11; Т. 2. – Ч. 5. – С. 201-206; Т. 2. – Ч. 6. – С. 244-248.

⁵ Дністрянський С. Загальна наука права і політики / С. Дністрянський. – Прага: Український університет, 1923. – Т. 1. – 393 с.+ 8 нумерованих.

⁶ Дністрянський С. Нова держава / С. Дністрянський // Відень-Прага-Львів: Український скиталець, 1923. – С. 5-29.

⁷ Дністрянський С. Провідні думки в історії та теорії міждержавного приватного права / С. Дністрянський // Науковий збірник українського університету в Празі. – Прага, 1923. – Т. 1. – С. 3-22.

⁸ Дністрянський С. Погляд на теорії права та держави / С. Дністрянський // Ювілейний збірник Наукового товариства ім. Шевченка у Львові в п'ятдесятиліття оснвання 1873-1923. – Львів, 1925. – С. 1-63.

⁹ Дністрянський С. Соціальні форми права / С. Дністрянський // Записки Соціально-економічного відділу ВУАН. – К., 1927. – Т. 5-6. – С. 1-32.

¹⁰ Дністрянський С. Боротьба народу за право / С. Дністрянський // Діло. – Львів, 14.01.1928. – Ч. 10. – С. 1.

¹¹ Дністрянський С. Культура, цивілізація та право: Тези доповіді на українському науковому з'їзді в Празі 1926 р. / С. Дністрянський // Український науковий з'їзд у Празі 3-7 жовтня 1926 р. – Прага, 1928. – С. 33-34.

¹² Дністрянський С. Потреби нової системи приватного права: Тези доповіді на українському науковому з'їзді в Празі 1926 р. / С. Дністрянський // Український науковий з'їзд у Празі 3-7 жовтня 1926 р. – Прага, 1928. – С. 34.

права»¹, «Значення Геракліта й Сократа для науки права»², «Нові шляхи українського приватного права»³ та інші.

У працях «Берненська унія і наше відношення до неї»⁴, «Австрійське право облігаційне»⁵, «Права руської мови у Львівському університеті»⁶, «Mandatum в почині правного розвою. Студія з римського права»⁷, «Реформа виборчого права в Австрії»⁸, «Національна статистика»⁹ С. Дністрянський при дослідженні питань окремих інститутів конституційного, цивільного та інших галузей права висловлює також і ідеї загальнотеоретичного характеру.

До неопублікованих (рукописних) праць, які сьогодні становлять велику історичну та наукову цінність і зберігають-

¹ Дністрянський С. Старі й нові шляхи в науці приватного права / С. Дністрянський // Життя і право. – Львів, 1929. – Р. 2. – Ч. 4. – С. 7-22.

² Дністрянський С. Значення Геракліта й Сократа для науки права: Доповідь на академічному засіданні Правничого факультету в Празі в травні 1931 р. / С. Дністрянський // Український вільний університет в Празі в роках 1926-1931. – Прага, 1931. – С. 148.

³ Дністрянський С. Нові шляхи українського приватного права / С. Дністрянський // Життя і право. – Львів, 1934. – Р. 7. – Ч. 1. – С. 13-15.

⁴ Дністрянський С. Берненська унія і наше відношення до неї / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – Львів, 1900. – Р. 1. – Т. 1. – С. 1-56.

⁵ Дністрянський С. Австрійське право облігаційне / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – Львів, 1901. – Р. 2. – Т. 2. – С. 1-92; Р. 2. – Т. 3. – С. 93-198.

⁶ Дністрянський С. Права руської мови у Львівському університеті / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – Львів, 1901. – Р. 2. – Т. 3. – С. 1-38.

⁷ Дністрянський С. Mandatum в почині правного розвою (Студія з римського права) / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – Львів, 1904. – Р. 4. – Т. 6-7. – С. 1-160.

⁸ Дністрянський С. (Правник) Реформа виборчого права в Австрії / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – Львів, 1906. – Р. 6. – Т. 9. – С. 1-138.

⁹ Дністрянський С. Національна статистика / С. Дністрянський // Студії з поля суспільних наук і статистики. – Львів, 1909. – Т. 1. – С. 17-64; 1910. – Т. 2. – С. 27-74.

ся у Державному архіві Тернопільської області (фонд–3430), у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові (фонд–834) та Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (фонд–4465), належать: «Границі науки права»¹, «Історія міжнародного, церковного та карного права»², «Родинне право закарпатської України»³, «Шкода в державно–вибірному договорі австрійського права»⁴, «Стаття про діяльність Олександра Огоновського»⁵, «Право родинне»⁶, «Право in concreto»⁷, «Конспект лекцій з австрійського цивільного права»⁸, «Правне відношення родичів до дітей»⁹,

¹ Дністрянський С. Границі науки права. Рукопис, без дати / С. Дністрянський // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 34. – 18 с.

² Дністрянський С. Історія міжнародного, церковного та карного права. Рукопис, без дати / С. Дністрянський // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 36. – 1 с.

³ Дністрянський С. Родинне право Закарпатської України. Рукопис, 1928р. / С. Дністрянський // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис №1, справа № 37. – 12 с.

⁴ Дністрянський С. Шкода в державно-вибірному договорі австрійського права. Рукопис, 1898 р. / С. Дністрянський // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа №40. – 1 с.

⁵ Дністрянський С. Стаття про діяльність Олександра Огоновського. Рукопис, без дати / С. Дністрянський // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 40. – 7 с.

⁶ Дністрянський С. Право родинне. Рукопис, лютий 1903 р. / С. Дністрянський // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1. – 648 с.

⁷ Дністрянський С. Право in concreto, Рукопис, без місця (1907-1910) / С. Дністрянський // Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Фонд № 834, опис № 1, справа № 107, арк. 1–12.

⁸ Дністрянський С. Конспект лекцій з австрійського цивільного права. Рукопис, 9 липня 1906 р. / С. Дністрянський // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1. – 308 с.

⁹ Дністрянський С. Правне відношення родичів до дітей / С. Дністрянський. – Львів, 1906. – 184 с.

«Теорія конституції»¹, «Проекти української конституції»², Університетський курс «Огляд історії філософії права»³, «Демократія та її майбутнє»⁴.

Зважаючи на різноманітність проблем, які автор окреслює у назвах своїх праць, можна, не заглиблюючись у їхній зміст, ствердити, що С. Дністрянський був одним із основоположників української правової літератури наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Новаторським було і застосування історико-генетичного та соціально-економічного методів пізнання права та держави як важливих соціальних явищ. У своїх ранніх працях дослідник звертається до проблеми закономірностей існування суспільства. На думку С. Дністрянського, походження права вимагає соціологічного методу, оскільки вагомими є природні, соціальні та економічні чинники. Оригінальність постановки проблеми полягала в тому, що учений запропонував цілісну картину еволюції права у «суспільних зв'язках». Щоправда, до кінця нез'ясованим у науці залишилось розуміння С. Дністрянським «суспільних зв'язків». Цим терміном автор теорії називав і суспільну групу (родина, рід, плем'я, народ, держава та інші), і відносини між суспільними групами.

С. Дністрянський намагається прослідкувати еволюцію права, яке зародилось в окремих соціальних групах ще задовго

¹ Дністрянський С. Теорія конституції / С. Дністрянський // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Фонд № 4465, опис № 1, справа № 474, арк. 134-185.

² Дністрянський С. Проекти української конституції / С. Дністрянський // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Фонд № 4465, опис № 1, справа № 474, арк. 122-133.

³ Університетський курс С. Дністрянського “Огляд історії філософії права” // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Фонд № 4465, опис № 1, справа № 475, арк. 2-36.

⁴ Реферат С. Дністрянського, виголошений на святкуванні заснування Чехо-Словацької республіки в Українському вільному університеті в Празі “Демократія та її майбутнє” // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Фонд № 4465, опис № 1, справа № 479, арк. 1-20.

до виникнення держави. Учений доводить, що момент виникнення держави ніяк не вплинув на розвиток права, бо воно і далі ґрунтується на економічних та соціальних чинниках суспільних груп, а призначення держави полягає лише у створенні належних умов виконання цього права, тобто право регулює відносини суспільства і держави. Такі соціально-економічні основи позитивного права С. Дністрянський намагався втілити в реальність, зокрема створити на таких засадах нове австрійське цивільне законодавство.

Перелічені вище матеріали становлять основу, з якої ми виводимо загальнотеоретичні погляди С. Дністрянського на право та державу. Узагальнюючи погляди С. Дністрянського, які висловлені в різних джерелах, ми змодельювали цілісну, структурно-пов'язану між собою правову концепцію С. Дністрянського. Зокрема, для побудови цієї моделі слугують погляди С. Дністрянського на суспільство, право, яке діє в ньому як соціальний регулятор, тобто право як загально-соціальне явище, форми права, процес виникнення держави як найвищої форми організації суспільства, поняття інтересів суспільства й інтересів держави та, відповідно, поділу права на приватне і публічне, абстрактне та конкретне, шлях утворення державного (позитивного) права, його основи та принципи функціонування, роль при реалізації членами суспільства своїх прав людини та громадянина, права народу (нації), поняття народу (нації) та його роль у державі, поняття ідеальної (правової) держави, а також найкращої форми держави.

Інформацію про громадське, політичне та наукове життя С. Дністрянського можна також отримати з таких праць, як: «Діяльність товариства українсько-руських правників у Львові в 1909 році»¹, «Збірник правничої комісії»², «Звіт про діяльність професора доктора С. Дністрянського про діяльність Українсько-

¹ Діяльність Товариства українсько-руських правників у Львові в 1909 році // Правничий вісник. – Львів, 1910. – Р. 1. – Ч. 1.

² Збірник Правничої комісії // Діло. – Львів, 1926. – Ч. 91-94.

го Вільного Університету в Празі за шкільний рік 1922–1923 р.»¹, «Наші правничі часописи (з моїх редакторських споминів)»², «Промова голови з'їзду професора доктора С. Дністрянського при відкритті Українського правничого з'їзду у Празі»³, «Промова голови з'їзду професора доктора С. Дністрянського на закритті Українського правничого з'їзду у Празі від 4 до 7 жовтня 1933 р.»⁴, «Первісна організація українських правників у Львові»⁵, «Товариство українсько–руських правників у Львові (1909–1933)»⁶, «Українці – професори права»⁷. Крім цих матеріалів, до сьогодні збережено депутатське і службове посвідчення посла Австрійського парламенту⁸, паспорт громадянина Чехословацької республіки⁹ та свідоцтво про смерть С. Дністрянського¹⁰.

¹ Звідомлення ректора проф. д-ра Станіслава Дністрянського про діяльність Українського Вільного Університету в Празі за шкільний рік 1922–1923 // Український Вільний Університет в Празі, в роках 1921–1926. – Прага, 1927. – С. 106–125.

² Наші правничі часописи (з моїх редакторських споминів) // Життя і право. – Львів, 1928. – Р. 1. – Ч. 1. – С. 3–11.

³ Промова голови з'їзду професора д-ра С. Дністрянського при відкритті Українського правничого з'їзду у Празі // Життя і право. – Львів, 1933. – Р. 4. – Ч. 4. – С. 3–7.

⁴ Звіт з Українського правничого з'їзду у Празі від 4 до 7 жовтня 1933 р. // Життя і право. – Львів, 1934 – Р. 7. – Ч. 1. – С. 1–22.

⁵ Левицький К. Первісна організація українських правників у Львові / К. Левицький // Ювілейний альманах Союзу українських адвокатів (1923–1933). – Львів, 1934.

⁶ Надрага О. Товариство українсько–руських правників у Львові (1909–1933р.) / О. Надрага // Ювілейний альманах Союзу українських адвокатів. – Львів, 1934.

⁷ Дністрянський С. Українці – професори права / С. Дністрянський, В. Старосольський // Ювілейний альманах Союзу українських адвокатів (1923–1933). – Львів, 1934.

⁸ Депутатське і службове посвідчення посла Австрійського парламенту. Львів 11 липня 1911 року, Оригінали // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 15. – 8 с.

⁹ Паспорт, виданий Чехо-Словатською Республікою // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 21. – 3 с.

¹⁰ Свідоцтво про смерть, видане в Ужгороді 24 червня 1935 року // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 25. – 1 с.

Другу групу матеріалів, які підтверджують становлення та визнання С. Дністрянського як теоретика права, становлять рецензії, відгуки, критичні матеріали та ювілейні праці, присвячені характеристиці наукової діяльності С. Дністрянського. Найважливішим визнанням постаті та наукової спадщини С. Дністрянського, на нашу думку, було видання ювілейного збірника «В честь професора Станіслава Дністрянського, піднесений ювілярові з приводу його 25-літнього ювілею наукової діяльності професорами факультету права і суспільних наук УВУ в Празі»¹. В ньому М. Мельник чи не вперше ґрунтовно проаналізував наукову діяльність С. Дністрянського. Характеризуючи наукову діяльність професора С. Дністрянського, він поділив її на три періоди: «перший період університетської праці, переважно на львівському університеті; другий період політично-наукової діяльності під час виконування посольського мандату до віденського парламенту; та третій період з напрямком науково-реформаторським»². Можна зазначити, що М. Мельник вперше охарактеризував наукову діяльність С. Дністрянського і як теоретика, і як історика права та держави, і як конституціоналіста, і як цивіліста, а також як громадського та політичного діяча³. Критичні матеріали можна також побачити в працях С. Барана, К. Левицького, О. Надраги, В. Старосольського, Л. Ганкевича та деяких інших⁴.

¹ Ювілейний збірник в честь професора Станіслава Дністрянського, піднесений ювілярові з приводу його 25-літнього ювілею наукової діяльності професорами факультету права і суспільних наук УВУ в Празі. – Прага, 1923.

² Мельник М. Новими шляхами / М. Мельник // Ювілейний збірник в честь професора Станіслава Дністрянського, піднесений ювілярові з приводу його 25-літнього ювілею наукової діяльності професорами факультету права і суспільних наук УВУ в Празі. – Прага, 1923. – С. 2.

³ Мельник М. Новими шляхами / М. Мельник // Ювілейний збірник в честь професора Станіслава Дністрянського, піднесений ювілярові з приводу його 25-літнього ювілею наукової діяльності професорами факультету права і суспільних наук УВУ в Празі. – Прага, 1923. – С. 1-18.

⁴ Ювілейний альманах Союзу українських адвокатів (1923-1933). – Львів, 1934. – 255 с.

Специфічною джерелознавчою групою праць, у яких міститься оцінка громадської, політичної та наукової діяльності, є некрологи. На нашу думку, вартими уваги є: «Станіслав Дністрянський – посмертна згадка» (К. Левицький)¹, «Пам'яті вченого, педагога, громадянина (грудка землі на могилу покійного професора Станіслава Дністрянського)» (О. Надрага)² та «Професор Станіслав Дністрянський як громадянин» (З. Кузеля)³.

На жаль, в Україні після смерті С. Дністрянського його наукова спадщина була поза увагою радянських правознавців. У той час працями видатного вченого користувалися в позаукраїнському науковому просторі. Важливою є чеськомовна праця «Zaklady moderniho prava soukromneho»⁴.

Своєрідним відкриттям наукової спадщини С. Дністрянського на Україні стала перша наукова сесія Наукового Товариства імені Т. Шевченка «Наукове товариство імені Т. Шевченка і українське національне відродження»⁵, на якій відомий учений–україніст, дійсний член НАН України, доктор філологічних наук, професор Пряшівського університету – М. Мушинка звернув увагу на «дійсного члена НТШ – академіка С. Дністрянського» такими словами: «Львів'янин, який довгі роки працював у Празі, оскільки польський уряд не давав йому дозволу жити на Батьківщині»⁶.

¹ Левицький К. Станіслав Дністрянський (Посмертний спомин) / К. Левицький // Життя і право. – Львів, 1935. – Р. 8. – Ч. 2. – С. 1–6.

² Надрага О. Пам'яті вченого, педагога, громадянина (грудка землі на могилу покійного професора Станіслава Дністрянського) / О. Надрага // Діло. – Львів, 1935. – Ч. 119. – С. 3.

³ Кузеля З. Проф. Станіслав Дністрянський як громадянин / З. Кузеля // Діло. – Львів, 1935. – Ч. 119/179. – С. 3–4.

⁴ Dnistriansky S. Zaklady modernihoprava soukromneho / S. Dnistriansky. – Praha, 1928. –347 s.

⁵ Наукове товариство імені Т.Г.Шевченка й українське національне відродження. Перша наукова сесія НТШ березень 1990. – Львів, 1992. – 20 с.

⁶ Мушинка М. Привітальне слово / М. Мушинка // Наукове товариство імені Т. Г. Шевченка й українське національне відродження. Перша наукова сесія НТШ березень 1990. – Львів, 1992. – С. 20.

У 1991 році М. Мушинка написав статтю «Академік Станіслав Дністрянський»¹. Нею він започаткував новий етап в історіографії досліджень поглядів С. Дністрянського. У 1992 році у праці «Академік Станіслав Дністрянський 1870–1935. Бібліографія»² М. Мушинка подав детальну біографію та бібліографію праць С. Дністрянського.

У 1991 році у Пряшеві–Свиднику на міжнародній науковій конференції «Від Наукового товариства імені Т. Шевченка до Українського Вільного Університету» про С. Дністрянського згадали М. Неврилий (м. Братіслава)³ та В. Зігалов (м. Ужгород)⁴.

У травні 1993 року у Львові на конференції Українського Вільного Університету «Народ, нація, держава: українське питання у європейському вимірі» відомий львівський правознавець Т. Андрусак проголосив доповідь «Академік Станіслав Дністрянський і його роль у створенні та розвитку Українського Вільного Університету»⁵.

З метою поглибленого вивчення української політології як науки В. Потульніцький 1993 року написав навчальний посіб-

¹ Мушинка М. Академік Станіслав Дністрянський / М. Мушинка // Вісник АН УРСР. – 1991. – № 6. – С. 86-96.

² Академік Станіслав Дністрянський: 1870-1935. Бібліографія / Упорядник та автор вступу М. Мушинка. – Київ, 1992. – С. 93.

³ Неврилий М. УВУ — база незалежної української науки у вільному світі (1921-1945) / М. Неврилий // Матеріали Міжнародної конференції «Від наукового товариства ім. Шевченка до Українського Вільного Університету» (Пряшів–Свидник, 12–15 червня 1991 р.). – Київ–Львів–Мюнхен–Париж–Нью-Йорк–Торонто–Сідней, 1992.

⁴ Зігалов В. Історики Українського Вільного Університету у Празі про історію України / В. Зігалов // Матеріали Міжнародної конференції «Від наукового товариства ім. Шевченка до Українського Вільного Університету» (Пряшів–Свидник, 12–15 червня 1991 р.). – Київ–Львів–Мюнхен–Париж–Нью-Йорк–Торонто–Сідней, 1992.

⁵ Андрусак Т. Академік Станіслав Дністрянський і його роль у створенні та розвитку Українського Вільного Університету / Т. Андрусак // Матеріали конференції «Народ, нація, держава: українське питання у європейському вимірі» (Львів, травень 1993 р.) // Науковий збірник УВУ. – Мюнхен–Львів, 1995. – Т. 17.

ник «Теорія української політології. Курс лекцій»¹. У цьому посібнику В. Потульницький виділив чотири основні етапи розвитку української політичної науки: дореволюційний (1848–1917), міжвоєнний (1918–1939), післявоєнний (1945–1991) та новітній (1992–?). У міжвоєнний період, на його думку, визначились три основні напрями: народницький, консервативний та національно-державницький. Значне місце серед засновників національно-державницького напрямку він приділив С. Дністрянському.

18–21 листопада 1995 року на міжнародній науковій конференції, присвяченій 125-річчю від дня народження академіка С. Дністрянського, яка проходила у Львові та Ужгороді, було заслухано понад 20 доповідей та наукових повідомлень про життя, наукову та громадсько-політичну діяльність С. Дністрянського. З доповідями на конференції виступали: М. Мушинка («Життєвий шлях академіка С. Дністрянського та доля його рукописного архіву»), З. Соколюк («Станіслав Дністрянський і Український Вільний Університет»), П. Рабінович («Академік С. Дністрянський як теоретик права та держави»), М. Костицький («Парламентська діяльність С. Дністрянського»), П. Стецюк («Конституційні проекти ЗУНР С. Дністрянського»), Т. Андрусак («С. Дністрянський і Наукове товариство ім. Шевченка») та ін.².

З нагоди 125-літнього ювілею з дня народження про С. Дністрянського писали і в періодичних виданнях. Так, в газеті «Свобода» Г. Курис написав статтю під назвою «Творець конституції»³, в якій проаналізовано такі праці С. Дністрянського, як «Нова держава», «Україна і мiрова конференція», «Проект

¹ Потульницький В. Теорія української політології. Курс лекцій / В. Потульницький. – Київ : Либідь, 1993. – 192 с.

² Конференція про С. Дністрянського // Русалка Дністрова. – Тернопіль, 1995. – Ч. 22 (68).

³ Курис Г. Творець конституції / Г. Курис // Свобода. Тернопіль, 1993. – № 66 (367).

Конституції З.У.Н.Р.», а також деякі біографічні дані з життя С. Дністрянського.

У 1996 році у Щорічнику наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України «Правова держава» відомий український правознавець І. Усенко написав ґрунтовну статтю «Наукова спадщина академіка С. Дністрянського»¹. До статті було опубліковано один із конституційних проєктів С. Дністрянського «Устрій Галицької держави», який був надрукований орієнтовно між 19 і 31 жовтня 1918 року (рукописний оригінал зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України)².

У 1996 році фахівець з конституційного права П. Стецюк опублікував статтю «Проект Конституції Галицької держави академіка С. Дністрянського»³ та «Конституція і конституціоналізм в поглядах С. Дністрянського»⁴. Варто зазначити, що дослідник уперше в історії правознавчої думки показав місце і роль С. Дністрянського як конституціоналіста. Висловлені у статтях ідеї набули свого закономірного вивершення у монографії «С. Дністрянський як конституціоналіст», яка побачила світ 1999 року⁵. У ній на підставі архівних матеріалів учений висвітлив життєвий шлях, громадсько–політичну та наукову діяльність, а також конституційно–правові погляди С. Дністрянського. У праці звернено увагу на проблему конституції держави, сутності європейської держави першої чверті ХХ ст.

¹ Усенко І. Наукова спадщина академіка С. С. Дністрянського / І. Усенко // Правова держава. – Київ, 1996. – Вип. 7.

² Усенко І. Проект тимчасових основних законів С. С. Дністрянського «Устрій Галицької держави» / І. Усенко // Правова держава. – Київ, 1996. – Вип. 7.

³ Стецюк П. Проект Конституції Галицької держави академіка Ст. Дністрянського / П. Стецюк // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів, 1996.

⁴ Стецюк П. Конституція і конституціоналізм у поглядах Ст. Дністрянського / П. Стецюк // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 1996.

⁵ Стецюк П. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст / П. Стецюк. – Львів, 1999. – 229 с.

як держави конституційної, правового положення людини в державі, природи органів державної влади і місцевого самоврядування, статусу національних меншин. Особливу увагу у дослідженні викликає інтерпретація можливих варіантів конституційно-правового розвитку України у ХХ ст. як незалежної, демократичної, правової й соціальної держави. Відрадно, що вперше у науковий обіг введено маловідомі дослідження С. Дністряньського: «Устрій Галицької держави. Проект основних законів»¹, «Конституція Західноукраїнської Республіки. Проект»², «Теорія конституції»³, «Демократія та її майбутнє»⁴, «Нова держава»⁵.

У 1996 році з'являються дослідження про сімейне життя С. Дністряньського. Так, О. Бойчук написала статтю «Талант із сузір'я талантів»⁶, у якій йдеться про життя дружини С. Дністряньського – Софії Рудницьку – до та після одруження, про її тяжке життя після втрати чоловіка, про її прагнення зберегти бібліотеку та архів С. Дністряньського, які вона залишила своїй племінниці – художниці Емілії Охримович.

У газеті «Свобода» за 1996 рік було опубліковано статтю Т. Печінки «Дністряньський відомий і невідомий»⁷, у якій автор

¹ Дністряньський С. Устрій Галицької держави. Проект основних законів (1918) / С. Дністряньський // Стецюк П. Станіслав Дністряньський як конституціоналіст. – Львів, 1999. – С. 155-160.

² Дністряньський С. Конституція Західноукраїнської Республіки. Проект (1920) / С. Дністряньський // Стецюк П. Станіслав Дністряньський як конституціоналіст. – Львів, 1999. – С. 161-185.

³ Дністряньський С. Теорія конституції (б.д.) / С. Дністряньський // Стецюк П. Станіслав Дністряньський як конституціоналіст. – Львів, 1999. – С.186-208.

⁴ Дністряньський С. Демократія та її майбутнє (1933) / С. Дністряньський // Стецюк П. Станіслав Дністряньський як конституціоналіст. – Львів, 1999. – С. 219-228.

⁵ Дністряньський С. Нова держава (1923) / С. Дністряньський // Стецюк П. Станіслав Дністряньський як конституціоналіст. – Львів, 1999. – С. 209-218.

⁶ Бойчук О. Талант із сузір'я талантів / О. Бойчук // Тернопіль вечірній. – Тернопіль, 1996. – № 10 (547).

⁷ Печінка Т. Дністряньський відомий і невідомий / Т. Печінка // Свобода. – Тернопіль, 1996. – № 117 (754).

описує архівні матеріали, що зберігаються в державному архіві Тернопільської області. Деякі з них проаналізовано. Згодом у газеті «Свобода» з'являється стаття О. Кушнерик «Дністрянський повертається в Тернопіль»¹, у якій повідомляється, що юридичний інститут ТАНГ у Тернополі провів наукову конференцію «Станіслав Дністрянський – світоч української науки»². Конференцію було присвячено 129-річчю з дня народження академіка С. Дністрянського.

Окрему групу статей, присвячених дослідженню життєвого і наукового шляху С. Дністрянського, становлять статті, опубліковані В. Возьним, зокрема: «Правознавець світового рівня»³, «Основоположник українського правознавства. До 125-річчя від дня народження академіка С. С. Дністрянського»⁴, «Правознавець і політолог. До 125-річчя від дня народження С. С. Дністрянського»⁵, «Академік Станіслав Северинович Дністрянський: життя й діяльність»⁶, «Історія козацької держави і права у творчості академіка Станіслава Севериновича

¹ Кушнерик О. Дністрянський повертається в Тернопіль / О. Кушнерик // Свобода. – Тернопіль, 16 листопада 1999.

² Станіслав Дністрянський – світоч української правової науки // Матеріали наукової конференції Юридичного інституту ТАНГ, присвяченої річниці з дня народження академіка Станіслава Дністрянського. – Тернопіль, 1999. – 86 с.

³ Возьний В. Правознавець світового рівня / В. Возьний // Русалка Дністрова. – Тернопіль, 1995. – Ч. 20 (66).

⁴ Возьний В. Основоположник українського правознавства. До 125 річчя від дня народження академіка С. С. Дністрянського / В. Возьний // Вісник Національної Академії Наук України. – К., 1995. – № 11-12. – С. 59-63.

⁵ Возьний В. Правознавець і політолог. До 125-річчя від дня народження С. С. Дністрянського / В. Возьний // Рідна школа. – Тернопіль, 1995. – № 12. – С. 22-24.

⁶ Возьний В. Академік Станіслав Северинович Дністрянський: життя й діяльність / В. Возьний // Матеріали VI української наукової конференції молодих вчених "Історія науки, освіти і культури в Україні: традиції і сучасність" (Київ, 18-19 квітня 1995 р.). – Київ, 1995. – С. 18-20.

Дністрянського»¹, «Внесок С. С. Дністрянського в розбудову української державності»², «Наукова спадщина академіка Станіслава Дністрянського»³, «Шляхи до злагоди С. Дністрянського»⁴, «Правова концепція С. Дністрянського»⁵, «Історико-юридична спадщина академіка С. С. Дністрянського»⁶. Це, так би мовити, своєрідний пролог до розуміння С. Дністрянського як правознавця. Він знайшов своє логічне завершення у дисертаційній роботі В. Вольного «Державно-правові погляди С. Дністрянського», яку було захищено 1999 року в Національній академії наук України (Інститут держави і права ім. В. М. Корецького). У ній у II Розділі «Характеристика наукової спадщини С. С. Дністрянського» є спеціальний параграф 2.1 «Теоретико-правові погляди». У цьому параграфі дисертант на підставі відомих незнаних матеріалів зробив перші кроки збагнення С. Дністрянського як дослідника державно-правових явищ. На жаль, крім побіжного висвітлення теорії «суспільних зв'язків», поза увагою дослідника залишилися принципові засадничі ідеї С. Дністрянського як теоретика права та держави,

¹ Вольний В. Історія козацької держави і права в творчості академіка Станіслава Севериновича Дністрянського / В. Вольний // Матеріали міжвузівської наукової конференції, присвяченої 400-річчю від дня народження Б. Хмельницького (Київ, 20 грудня 1995 р.). – Київ, 1995. – С. 132-135.

² Вольний В. Внесок С. С. Дністрянського в розбудову Української державності / В. Вольний // Матеріали VII наукової конференції молодих вчених. Історія освіти, науки і культури в етапах, напрямках, школах, іменах (Київ, 20-21 травня 1996 р.). – Київ, 1996. – С. 24-26.

³ Вольний В. Наукова спадщина академіка Станіслава Дністрянського / В. Вольний, І. Усенко // Регіональний річник Тернопілля-96. – Тернопіль, 1997. – С. 340-343.

⁴ Вольний В. Шляхи до злагоди С. Дністрянського / В. Вольний // Віче. – Київ, 1999. – № 5. – С. 142-146.

⁵ Вольний В. Правова концепція С. Дністрянського / В. Вольний // Право України. – Київ, 1999. – №6. – С. 166-188.

⁶ Історико-юридична спадщина академіка С. С. Дністрянського // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. праць. – Київ, 1999. – С. 67-72.

наприклад: питання місця науки правознавства в його наукознавчій концепції, питання генезису права та його соціальних форм, питання співіснування народу та держави тощо.

Крім того, 1999 року у Тернопільській академії народного господарства (Юридичний інститут) відбулась наукова конференція, присвячена річниці з дня народження академіка Станіслава Дністрянського «Станіслав Дністрянський – світоч української правової думки». У ній взяли участь такі науковці, як М. Кравчук («Сутність права та держави у наукових працях С. Дністрянського»), К. Кравчук («Станіслав Дністрянський – корифей національної правничої науки»), Є. Паньків («Станіслав Дністрянський – видатний український юрист і громадський діяч: етапи життєвого шляху»), М. Братасюк («Проблема онтологічних засад права в творчості С. Дністрянського») та багато інших¹.

Упродовж останніх років у Міжрегіональній академії управління персоналом (Інститут ім. Августина Волошина у м. Ужгород) у листопаді проводились наукові читання, присвячені світлій пам'яті С. Дністрянського.

Однією з останніх статей, яку автор аналізуватиме у подальшому, є стаття Р. Гринюка «Специфіка розуміння права і правової держави у концепції С. Дністрянського»². У цій статті досліджено погляди С. Дністрянського на право та державу, з'ясовано принципову теоретичну позицію С. Дністрянського щодо виникнення та розвитку держави та права, а також розкрито поняття «правовий лад» та «правова держава» в інтерпретації С. Дністрянського.

¹ Станіслав Дністрянський — світоч української правової науки // Матеріали наукової конференції Юридичного інституту ТАНГ, присвяченої річниці з дня народження академіка Станіслава Дністрянського. – Тернопіль, 1999. – 86 с.

² Гринюк Р. Специфіка розуміння права і правової держави у концепції С. Дністрянського / Р. Гринюк // Правничий часопис Донецького університету. – 2003. – № 2 (10). – С. 3-9.

Як бачимо, переважно ця джерелознавча група матеріалів більше стосується висвітлення життєвого, громадського, політичного та наукового здобутку С. Дністрянського. Визнаючи беззастережну наукову вартість та глибину аналізу різних поглядів С. Дністрянського у зазначених вище працях, вважаємо, що загальнотеоретичні погляди становлять значну і важливу частину наукової спадщини вченого і потребують спеціального дослідження. Поза увагою дослідників залишились недослідженими погляди С. Дністрянського на співвідношення понять «культура», «цивілізація» та «право», місце правознавства у системі наук, генезис права, теоретичне осмислення правових аспектів співіснування народу та держави, форм права, держав та міждержавних об'єднань, а також перспектив подальших процесів розвитку держави. Зазначені ідеї та погляди знайшли своє закріплення в наукових працях ученого, його лекційних курсах, виступах та рецензіях, частина з яких опублікована, а частина – не опублікована і дотепер знаходиться в архівах Києва, Львова та Тернополя. З огляду на зазначене, сьогодні існує потреба системного дослідження загальнотеоретичних поглядів С. Дністрянського на право та державу. Саме це й зумовлює актуальність теми цього монографічного дослідження, яке є першою спробою систематизації, структурування, осмислення та аналізу загальнотеоретичних поглядів ученого.

Для кращого розуміння реалій, у яких жив і творив С. Дністрянський, а також для належної оцінки його поглядів варті уваги праці відомих істориків та теоретиків права та держави, зокрема: М. Лозинського¹, М. Чубатого²,

¹ Лозинський М.: 1. Утворення українського коронного краю в Австрії / М. Лозинський. – Львів, 1915; 2. Галичина в 1918–1920 рр. / М. Лозинський. – Відень, 1922.

² Чубатий М. Основи державного устрою Західноукраїнської республіки / М. Чубатий. – Львів, 1920.

В. Кульчицького¹, Б. Тищика², М. Настюка³, В. Підопригори⁴, В. Гончаренка⁵, П. Музиченка⁶, В. Нерсисянця⁷, В. Марченка, П. Рабіновича, Т. Андрусяка⁸, М. Костицького, П. Біленчука, В. Гвоздецького, С. Сливки⁹, В. Лаптевої¹⁰ та інших.

Отже, усі матеріали, на нашу думку, доцільно поділити на три групи: 1) документи та праці, які підтверджують ста-

¹ Кульчицький В. С.: 1. Утворення Галицько-Волинського князівства в 1199 р. / В. С. Кульчицький // Український календар. – 1966; 2. Утворення коронного краю Галичини в складі Австрії / В. С. Кульчицький // Проблеми правознавства. – 1969; 3. Революція 1848 року на західноукраїнських землях / В. С. Кульчицький // Український календар. – 1967; 4. Австрійська конституція 1849 року і крайова конституція для Галичини / В. С. Кульчицький // Вісник ЛДУ. – Львів, 1965; 5. Джерела права в Галичині за часів австрійського панування (1772-1918) / В. С. Кульчицький // Проблеми правознавства. – Київ, 1971. – Вип. 19; 6. Державний лад і право в Галичині (в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.) / В. С. Кульчицький. – Львів, 1965; 7. Органи державного управління Галичиною за конституцією 1867 року / В. С. Кульчицький // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів, 1966; 8. До питання про галицький крайовий сейм (1775-1848) / В. С. Кульчицький // Наукові записки львівського університету. Серія юридична. – Львів, 1956; 9. Галицький крайовий сейм — знаряддя соціального і національного пригнічення трудящих (1861-1918) / В. С. Кульчицький // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів, 1958.

² Тищик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу : у 2 т.) / Б. Й. Тищик. – Львів : Сполом, 1999.

³ Кульчицький В. С. Історія держави і права України / В. С. Кульчицький, М. І. Настюк, Б. Й. Тищик. – Львів, 1996.

⁴ Підопригора В. Історія держави і права України / В. Підопригора. – Львів, 2000.

⁵ Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посібник / за ред. Гончаренка В. – Київ, 2000.

⁶ Музиченко П. Історія держави і права України / П. Музиченко. – Київ, 1999.

⁷ Нерсисянц В. Філософія права / В. Нерсисянц. – Москва, 1999.

⁸ Андрусяк Т. Історія політичних та правових вчень / Т. Андрусяк. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001.

⁹ Біленчук П. Філософія права / П. Біленчук, В. Гвоздецький, С. Сливка. – Київ, 1999.

¹⁰ Лаптева В. В. Соціологія права / В. В. Лаптева. – Москва, 2000.

новлення та розвиток загальнотеоретичних поглядів С. Дністрянського; 2) рецензії, відгуки, критичні матеріали та ювілейні збірники, присвячені характеристиці наукової діяльності С. Дністрянського, а також опубліковані у різних виданнях некрологи, у яких міститься оцінка його поглядів; 3) праці, статті, матеріали конференцій, рецензії сучасних українських учених, у яких є оцінки наукових здобутків С. Дністрянського.

До найважливіших матеріалів, які детально досліджено, належать такі праці С. Дністрянського: «Полагода шкоди з огляду економічного та соціального» (1897), «Чоловік та его потреби в правнім системі» (1900), «Звичаєве право – а соціальні зв'язки» (1902), «Самовизначення народів» (1919), «Зв'язок та сполука народів» (1920), «Огляд історії філософії права» (1922), «Загальна наука права і політики» (1923), «Нова держава» (1923), «Погляди на теорії права та держави» (1925), «Культура, цивілізація та право» (1926), «Соціальні форми права» (1927), «Границі науки права» (без дати). Їхня вартість та наукова самобутність полягає в тому, що у них чи не вперше в українському правознавстві було створено оригінальну, україномовну, цілісну правову та державницьку концепцію.

Безперечно, до вершинних явищ розвитку української теорії держави та права належать «Загальна наука права і політики» (1923), «Погляди на теорії права та держави» (1925) та «Соціальні форми права» (1927). На нашу думку, перевидання цих та деяких інших опублікованих та рукописних праць С. Дністрянського є нагальною вимогою для розвитку сучасної української юридичної науки.

РОЗДІЛ 2

Загальнотеоретичні аспекти правової концепції Станіслава Дністрянського

2.1. Соціальні та методологічні засади формування правової концепції вченого

Як слушно стверджують В. Бабкін та Я. Усенко: «у концептуально-теоретичній спадщині вітчизняного правознавства провідне місце належить творчому доробку наших попередників у галузі теорії права та філософії права. І справа не лише в тому, що ці юридичні дисципліни є основоположними в системі правових наук, визначають методологічні і світоглядні засади правознавства загалом, а й служать основою для розвитку всіх інших його галузей»¹.

Під час з'ясування та оцінки загальнотеоретичних поглядів С. Дністрянського, на нашу думку, доречно взяти до уваги кілька чинників: по-перше, з кінця XVIII ст. західноукраїнські землі (Буковина, Закарпаття та Галичина) увійшли до складу Австрії (з 1867 року – Австро-Угорщини); по-друге, західноукраїнські мислителі, громадські, політичні, наукові та творчі діячі вже в період «Весни народів» усвідомили права і свободи людини та громадянина, поняття народу, значення етнічної території

¹ Антологія української юридичної думки. – Київ, 2002. – Т. 1. – С. 9.

для використання права народу на самовизначення; по-третє, українці в Австрії отримали реальний доступ до європейського рівня освіти та науки; і, нарешті, по-четверте, деякі західно-українські мислителі кінця ХІХ–початку ХХ ст. створювали концепції права та держави, які ідейно відрізнялись від основних концепцій європейських мислителів того періоду. Зрештою мусимо зважати і на методологічні застереження О. Скакун, хоча була специфіка розвитку української політичної та правової думки, «тим не менше було б неправильно подавати її у відриві від політичної думки і історії Росії і Австро-Угорщини: Лівобережна, Правобережна і Південна Україна перебувала у складі Російської держави; Східна Галичина, Північна Буковина і Закарпаття залишались під гнітом Австро-Угорської монархії на становищі колоніальних окраїн. Ідеї кожної течії і напряму політичної думки є безпосереднім відображенням дійсності, закономірної у класовому суспільстві боротьби між класами і групами класів за державну владу, і, як будь-які ідеї, лише остаточно зумовлені економічним базисом»¹.

Після поширення влади на Угорщину з 1526 року до складу Австрії увійшло й Закарпаття². У 1772 році внаслідок поділу Речі Посполитої до імперії Габсбургів³ було приєднано Східну

¹ Скакун О. Ф. Политическая и правовая мысль на Украине (1861–1917) / О. Ф. Скакун. – Харьков, Вища школа, 1987. – С. 3.

² Кульчицький В. Історія держави і права України : навч. посібник / В. Кульчицький, Б. Тищик. – Львів, 2000. – С. 161.

³ Габсбурги (Habsburger) – німецька династія, яка правила на троні німецьких королів з 1273 року, в Австрії – з 1282 до 1918 року, в Нідерландах – з 1438 року, в Іспанії – з 1516 до 1700 року, у королівстві Угорщини та Чехії – з 1526 до 1918 року, в Австро-Угорщині – з 1867 по 1918. У Священній Римській імперії німецької нації імператори Габсбурзької династії правили з 1438 по 1806 роки (крім 1742–1745). В роки правління Карла V (з 1519) під владою Габсбургів опинилась територія Нідерландів, частина Італії, Іспанії та її колоній в Америці, а з 1526 р. – Чехія та Угорщина. З 1566 року утворились дві лінії Габсбургів: іспанська (вимерла у 1700) та австрійська (римо-німецькі цісари), яка по чоловічій лінії вимерла 1740 року і продовжила своє існування як Габсбурзько-Лотаринзька династія, яка внаслідок першого поділу Речі Посполитої поширила свою владу на Галичину, а 1774 року – і на Буковину // УСЕ. – Київ, Ірина, 1999. – 1-е вид. – С. 301.

(українську) Галичину, яка разом із Західною (польською) Галичиною утворили єдиний коронний край «Королівство Галиції і Лодомерії»¹. У 1774 році до Австрії було приєднано Буковину. В цей час Австрійська абсолютна монархія була багатонаціональною державою. В державі аж до так званої «конституційної ери» середини ХІХ ст. виділялись три основні групи земель: німецькі (Австрія, Штирія, Крайна, Трієст та ін.), слов'янські (Чехія, Моравія, Галичина з Буковиною), угорські (Угорщина, Закарпаття, Хорватія та ін.). Спадковий монарх зосереджував у своїх руках усю повноту законодавчої, виконавчої, військової та судової влади. Він вважався єдиним джерелом права, видавав найвищі постанови, патенти, резолюції та ін. Свої функції імператор виконував через особисту канцелярію. Дорадчим органом при ньому була придворна канцелярія, яка кілька разів змінювала свою назву². Міста були обмежені у використанні магдебурзького права. Австрійський уряд прагнув повної ліквідації самоврядування в містах.

Лише у другій половині ХІХ ст. в Австрії було проведено чимало реформ, які стосувались державного устрою й управління. Однак, як уважає В. Кульчицький, «інтереси, що з'єднали галицьких польських поміщиків і буржуазію з монархією Габсбургів, продовжували і надалі визначати австрійську політику на польських та українських землях. Австрійські правлячі кола поступово змінили політику германізації краю наданням керівного становища в ньому польським імущим класам»³.

¹ Лозинський М. Галичина в житті України / М. Лозинський. – Відень, 1916. – С. 4; Осечинський В. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму / В. Осечинський. – Львів, 1954. – С. 13–14.

² Кульчицький В. С. Історія держави і права України / В. С. Кульчицький, М. І. Настюк, Б. Й. Тищик. – Львів, 1966. – С. 134.

³ Кульчицький В. С. Австрійська Конституція 1849 року і крайова Конституція для Галичини 1850 року / В. С. Кульчицький // Вісник Львівського ордену Леніна державного університету ім. Ів. Франка. Серія юридична. – 1965. – С. 106.

Перші спроби відновити у Львові самоврядування, вважає В. Кульчицький, належать до 1849 і до 1862 років, проте реальне їх впровадження в життя відбулось лише 1870 року¹.

Т. Андрусяк у своїй доповіді «Розвиток української правової думки в Галичині напередодні «Весни народів» зауважив: «З далеко більшим правом, ніж про інші українські землі можна сказати, що українську націю в Галичині творив виключно селянин, знедолений, несвідомий ні людських, ні національних прав, що тільки зі стихійною впертістю консерватора зберігав свої звичаї, традиції, мову»².

На думку І. Андрухів, важливий вплив на процес національного відродження в Галичині мали реформи австрійського уряду в галузі шкільництва наприкінці XVIII ст., ідеї романтизму й слов'янського відродження, які поширилися серед чехів та поляків, а також безпосереднє знайомство з творами української літератури Наддніпрянської України. Національно-свідомою й освіченою соціальною верствою українського населення було греко-католицьке духовенство та частина світської інтелігенції. Саме завдяки невеликій групі вчених, переважно зі стану духовної та світської інтелігенції, які збирали історичні документи, фольклор, предмети старовини і все частіше використовували у розмові та літературних творах українську мову, виникли в Галичині перші українські школи, українські часописи, культурно-освітні товариства та інші форми національного відродження³.

¹ Кульчицький В. С. Утворення коронного краю Галичини в складі Австрії / В. С. Кульчицький // Проблеми правознавства. – 1968. – Вип. 13. – С. 68.

² Андрусяк Т. Розвиток української правової думки в Галичині напередодні «весни народів» / Т. Андрусяк // Матеріали X регіональної науково-практичної конференції „Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні” (Львів, 5–6 лютого 2004 р.). – Львів : Юрид. ф-т ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – С. 101.

³ Андрухів І. Українські правники у національному відродженні Галичини: 1848–1939 рр. / І. Андрухів, П. Арсенич. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 3–4.

На кінець XVIII – початок XIX ст. припадає розробка законодавства Австрії. Наприклад, першу частину (про права підданих, сімейне та опікунське право) першого проекту Цивільного кодексу, який розроблявся ще за часів правління Марії Терези (роки правління – 1740–1780), 1785 року затвердив імператор Йосиф II (роки правління – 1780–1790). У 1797 році в Галичині почав діяти Галицький цивільний кодекс. На основі нього, пруського Уложення 1794 року та часткової рецепції римського приватного права, було розроблене Австрійське загальне цивільне Уложення 1811 року, яке діяло аж до 1921 року. В Австрії також були прийняті Цивільно-процесуальні кодекси (1781, 1825), Кримінальні кодекси (1768, 1787, 1803, 1852), Кримінально-процесуальні кодекси (1853, 1869, 1873), Військовий кримінальний кодекс (1855) та Торгівельний кодекс (1863).

У 1831 році у Львові М. Шашкевич, І. Вагилевич та Я. Головацький утворили літературно-національну організацію – «Руська трійця», метою якої було «працювати ціле життя для добра руського (українського) народу й відродження руської народної словесності». З 1837 року «Руська трійця» видавала альманах «Русалка Дністрова», у якому були висловлені такі суспільно-політичні ідеї, як відокремленість українців від росіян і поляків, єдність українського народу, відродження руської народної словесності (а також відродження) аж від княжої доби, власної державницької традиції¹.

Кінець 40-х років XIX ст. відкрив нову сторінку в історії галицьких українців. У 1848 році в багатонаціональній Австрії, як і в інших країнах Західної Європи, відбулася буржуазна революція. На боротьбу за своє соціальне й національне звільнення піднялися слов'янські народи (чехи, словаки, поляки,

¹Левицький К. Первісна організація українських правників у Львові / К. Левицький // Ювілейний альманах Союзу українських адвокатів (1923–1933). – Львів, 1934. – С. 9.

українці, серби, хорвати, словенці), які становили основну масу населення Австрійської імперії Габсбургів¹.

25 квітня 1848 року австрійський уряд видав першу австрійську Конституцію, так звану Конституцію Піллерсдорфа, яка проголошувала монархічно–конституційні порядки, буржуазно–демократичні права і свободи громадян, встановлювала гласність суду, відповідальність міністрів перед парламентом, надавала парламенту виключне право видавати й скасовувати закони і т.д. Але вже 16 травня цього ж року вона була скасована.

2 травня 1848 з метою створення культурно–національної автономії українського населення Галичини у Львові була створено першу політичну організацію – Головну Руську Раду, яка звернулась до австрійського уряду, а згодом до Рейхстагу з проханням про поділ Галичини на українську та польську частини та про створення окремого «коронного» краю з українським крайовим Сеймом, з українськими установами, судами й школами. Проти заходів Головної Руської Ради дуже гостро виступали польські поміщики та буржуазія.

У 1849 році було прийнято нову Конституцію Франца-Йосифа I. 1867 року завдяки угоді між Австрією та Угорщиною утворилась Австро–Угорська імперія. У другій половині XIX ст. у зв'язку з прийняттям Конституції 1867 року на західноукраїнських землях починається 20–річний період застою ліберально–демократичного народницького руху.

Така суспільна, політична та економічна ситуація ніяк не стимулювала ні розвиток національного відродження, ні розвиток української юридичної науки. Чи не єдиним осередком її розвитку були: Львівський, Харківський, Одеський, Київський та Чернівецький університети. Важливими чинниками щодо організації наукової діяльності цих університетів були взаєми-

¹ Кульчицький В. С. Революція 1848 року на західноукраїнських землях / В. С. Кульчицький // Український календар. – 1867. – С. 81.

ни з Краківським, Віденським, Берлінським, Лейпцігським та багатьма іншими європейськими університетами.

Єдиним осередком розвитку юридичної науки у середині ХІХ ст. на території Східної Галичини залишався Львівський університет¹. Юридичний факультет Львівського університету, до якого були дотичні такі представники юридичної науки, як М. Балудянський, П. Лодій та багато інших, відіграв значну роль у піднесенні рівня правової культури місцевого населення Галичини, а також вплинув на розвиток національної самосвідомості громадянського суспільства².

Усі студенти університету перші три роки навчалися за програмою філософського факультету, який по суті був підготовчим, загальноосвітнім. Після його закінчення студенти переходили на спеціальні факультети, навчання у яких тривало чотири роки. Навчальна програма юридичного факультету передбачала вивчення природничого права (філософія та теорія права та держави), історії римського права та адміністрації, цивільного, кримінального та церковного права, історії політичних наук.

¹ Львівський університет – найстаріший університет в Україні. У 1661 році Ян Казимир підписав диплом, який надавав Львівській Єзуїтській колегії “гідність академії і титул університету” з правом викладання всіх тогочасних університетських дисциплін та присудження вчених ступенів. В університеті було два відділи – теологічний і філософський, у системі якого існував юридичний факультет. У 1773 році Папа Римський ліквідував орден Єзуїтів і всі керовані ним установи. У 1784 році Патентом австрійського цесаря Йосипа II було створено Львівський Цісарсько-королівський світський університет із латинською мовою викладання з чотирма факультетами: філософським, юридичним, медичним і теологічним. У 1787 році було створено філософсько-богословський факультет для українців – “*Studium Rutenium*” (Руський інститут), викладання в якому мало вестися духовенством українською мовою, яка на той час була змішаною церковнослов’янською, німецькою, польською та російською мовами).

² Андрусак Т. Розвиток української правової думки в Галичині напередодні весни народів / Т. Андрусак // Матеріали регіональної науково-практичної конференції „Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні” (Львів, 5–6 лютого 2004 р.). – Львів : Юрид. ф-т ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – С. 101.

У 1862 році на юридичному факультеті було створено дві кафедри з українською мовою викладання: кафедра цивільного процесу, яку очолював Еміль Лопушанський, та кафедра кримінального права й процесу, яку очолював Владислав Сроковський. З 1867 року кримінальне право українською мовою викладав Іван Добжанський, з 1886 – Петро Стебельський. З 1869 року факультет став називатися факультетом права і політичних знань. З 1873 року почав викладати українською мовою Олександр Огоновський, який до 1891 очолював кафедру цивільного права з українською мовою викладання у відділі права й адміністрації Львівського університету. З 1891 до 1899 року посада керівника цієї кафедри була вакантною. У 1899 році починає свою викладацьку діяльність на посаді доцента цивільного права та завідувача кафедрою Станіслав Дністрянський¹.

До важливих осередків розвитку науки другої половини ХІХ ст. долучилось створене 1873 року літературно-наукове Товариство ім. Т. Шевченка, яке 1892 року перейменовано в Наукове товариство ім. Т. Шевченка. У 90-х роках ХІХ ст. при товаристві було створено науковий підрозділ – Правничу комісію НТШ, яка займалась виключно юридичними проблемами. На нашу думку, Правнича комісія була першою українською національною юридичною організацією, а НТШ загалом – провідним осередком української науки. Дійсними членами НТШ були П. Стебельський, К. Левицький, Є. Олесницький, А. Горбачевський, С. Дністрянський, В. Вергановський та ін. З 1900 року С. Дністрянський очолив Правничу комісію НТШ.

Незважаючи на те, що українських правників у 70-х роках ХІХ ст. було вже немало, все ж таки не існувало ще жодної організації, яка б їх об'єднала. Першу спробу такої організації у 1881 році зробили українські студенти-правники Львівського

¹ Дністрянський С. Стаття без назви. Рукопис / С. Дністрянський // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 40. – С. 7.

університету на чолі з Костем Левицьким¹. Як секцію при товаристві «Академічне Братство», а згодом «Академічна Громада» у Львові вони заснували «Кружок правників». На перших Загальних зборах «Кружка правників», які відбулися 19 листопада 1881 року, його членами було обрано К. Левицького, А. Чайковського, Є. Олесницького, А. Могилиницького і Г. Дзеровича.

Цю організацію підтримував і допомагав у її розвитку відомий український професор цивільного права д-р Олександр Огоновський. На зборах він першим виступив перед членами «Кружка правників», а згодом з промовами виступили самі члени «Кружка правників», зокрема з промовою про значення теорії права виступив К. Левицький. Такі зібрання відбувались систематично. Сюди приходив читати свої доповіді І. Франко, який після закінчення університету цікавився питаннями кримінального, міжнародного, а також звичаєвого права, яке живе в поняттях народного світогляду. Ці доповіді зав'язували цікаві дискусії.

Крім суто наукової діяльності, «Кружок правників» розвивав свою діяльність у напрямі фахового навчання українських студентів–правників, поглиблення їхніх знань та підготовки до захисту прав українського народу. Саме тоді у членів виникла думка видавати власне періодичне видання. У 1889 році був заснований журнал «Часопись правнича». За редакцією Костя Левицького він виходив до 1900 року. З 1900 року журнал отримує нову назву – «Часопись правнича і економічна» та нового редактора – С. Дністрянського, який видав 10 томів, які містять, крім праць самого редактора, праці його учнів та старших правників, яких йому вдалося залучити до співпраці².

¹ Левицький К. Первісна організація українських правників у Львові / К. Левицький // Ювілейний альманах Союзу українських адвокатів (1923-1933). – Львів, 1934. – С. 9.

² Дністрянський С. Українці –професори права / С. Дністрянський, В. Старосольський // Ювілейний Альманах Союзу українських адвокатів. – Львів, 1934. – С. 131.

Такий виклад матеріалу, на нашу думку, допоможе краще зрозуміти всі реалії, з якими стикнувся С. Дністрянський під час здобуття вищої юридичної освіти, становлення на викладацький, громадський, політичний та науковий шлях.

Народився Станіслав Северинович Дністрянський 13 листопада 1870 року у м. Тернопіль. Батьки (Северин та Владислава Дністрянські) 1876 року віддали шестирічного Станіслава до початкової школи при Тернопільській семінарії¹, а після її закінчення 1880 року – у Тернопільську гімназію². У 1888 році випускник гімназії вступає на юридичний факультет Віденського університету³, де здобуває звання доктора австрійського права (1893)⁴ і доктора політичного права (1894)⁵. З метою поглиблення своєї юридичної освіти С. Дністрянський продовжує навчання у Берлінському (де отримує диплом про присвоєння ступеня доктора юридичних наук) (1894)⁶ та Лейпцизькому (1895)⁷ університетах.

¹ Свідоцтво про закінчення 3-го класу вчительської семінарії в м. Тернополі. Свідоцтво підписане Северином Дністрянським. Оригінал, 15 липня 1879 р. // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 1. – С. 1.

² Свідоцтво учня 3-го класу вищої гімназії в Тернополі про закінчення II-го півріччя 1883 року. 15 липня 1883 р. // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 2. – С. 1.

³ Залікова книжка студента юридичного факультету Віденського університету, 8 жовтня 1888 р. // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 3. – С. 13.

⁴ Свідоцтво про здобуття звання доктора австрійського права, 27 листопада 1893 р. // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 5. – С. 1.

⁵ Свідоцтво про здобуття звання доктора політичного права, 4 липня 1894 р. // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 6. – С. 1.

⁶ Диплом Віденського університету про присвоєння ступеня доктора юридичних наук, 7 грудня 1894 р. // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 8. – С. 1.

⁷ Диплом про закінчення Лейпцизького університету 22 жовтня 1895 р. // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 9. – С. 6.

На нашу думку, саме період здобуття С. Дністрянським початкової та вищої освіти мали вирішальний вплив на формування майбутніх теоретичних концепцій ученого. Навчання в гімназії, де С. Дністрянський вивчав шість мов, допомогло йому в майбутньому легко сприймати польсько-, німецько-, французько-, грецько- та латиномовні праці в галузі правознавства. Навчання в університетах різних держав – Австро-Угорщини та Німеччини – дало змогу молодому студентові поглибити знання в різних теоріях розуміння права та держави. Як в Австро-Угорщині, так і в Німеччині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. переважали ідеї «юридичної школи» права, які обґрунтовували державу виключно як юридичне явище, а предмет правової науки обмежували виключно діючими нормативними актами з використанням лише юридичних конструкцій. Такі погляди вплинули на австрійську правову систему, в якій домінуючими (основними) елементами державно-правових відносин уважали закон, законодавство та всю систему нормативно-правових актів¹.

Крім ідей юридичного позитивізму, наприкінці ХІХ ст. С. Дністрянський звертає увагу на представників історичної школи права: Р. Гофмана, Р. Пфаффа та Й. Унгера, які поглиблювали ідеї Г. Гуто, К. Савінї, Г. Ф. Пухти. На їхню думку, позитивне право формується не сваволею законодавця, а закономірним історичним продуктом народного життя.

Яскравим прикладом впливу ідей природної школи права на австрійське законодавство були ідеї природничого права Ф. Цайлера, які відобразились в австрійському Цивільному кодексі 1811 року. Його основу становили ідеї волі і юридичної рівноправності, забезпечення приватних прав громадян, закріплення не тільки прав і обов'язків у державі, а й прав

¹ Марчук В. Свободное право в буржуазной юриспруденции. Критика концепций Е. Эрлиха / В. Марчук. – Київ, Вища школа, 1977. – С. 34.

та обов'язків щодо держави¹. С. Дністрянський не став прихильником жодної із зазначених вище шкіл права (природної, історичної та правової), але він чітко розмежував для себе позитиви та негативи таких ідей. Зокрема, критикуючи ідеї теорії «природного права», а саме емпірично не підтверджені встановленими догмами апіорні постулати (природний стан людини, суспільний договір) і декларовану незмінність «природного права», С. Дністрянський погоджувався з теоретиком природничого права Ф. Цайлером, що первинним джерелом права є «розум» і «досвід». Право – це обмеження свободи одиниці під умовою, що з нею узгоджується воля всіх інших. Природне право, на думку С. Дністрянського, поєднує в собі цінності добра і справедливості, тому це внутрішні стосовно людини матеріальні або духовні начала².

На погляди С. Дністрянського вплинули також ідеї професора Віденського університету (соціолога, політика) А. Менгера, який досліджував вплив юридичних норм на суспільні відносини. За допомогою А. Менгера С. Дністрянський поглибив свої знання в галузі відносин особи і суспільства, гарантій прав людини³.

Така багатовекторність «навчання» – прикметна риса того часу. Як слушно зауважив В. Сокурєнко, світогляд, наприклад, С. Подолинського, «... його державно-правові погляди склалися під безпосереднім впливом Чернишевського, Шевченка, Герцена, Белінського, Добролюбова. Не можна відкинути і вплив видатних мислителів і політичних діячів Західної Європи, особливо соціалістів-утопістів, як Сен-Сімон, Фур'є, Оуєн і ін.»⁴.

¹ Дністрянський С. *Правна опінія „Винагорода шкоди за безправні вчинки державних функціонерів“* / С. Дністрянський. – Львів, 1931. – С. 4.

² Дністрянський С. *Природні засади права (§ 7 к.з.ц.)* / С. Дністрянський // *Правничий вісник*. – Львів, 1911. – Р. 2. – Ч. 3. – С. 206.

³ Уєнко І. *Наукова спадщина академіка С. Дністрянського* / І. Уєнко // *Правова держава*. – Вип. 7. – Київ, 1996. – С. 233.

⁴ Сокурєнко В. Г. *Революційно-демократичний характер поглядів С. А. Подолинського* / В. Г. Сокурєнко // *Вісник Львівського ордену Леніна державного університету ім. Ів. Франка. Серія юридична*. – 1963. – № 1 (5). – С. 35.

І це зрозуміло: «Історія виявила, що генії завше родяться й творять на певному підготовленому ґрунті і в границях певних обставин»¹.

У статті М. Мельника «Новими шляхами», яка була присвячена 25-літньому ювілею наукової діяльності професора С. Дністрянського, вдало зауважено: «Вже як студент університету у Відні стоїть С. Дністрянський під впливом наукового методу визначних теоретиків права – професора Антона Менгера, прихильника наукового соціалізму, та соціального політика д-ра Штайнбаха»². Тому є не випадковим зацікавлення С. Дністрянським питаннями австрійського приватного права і створення першої наукової праці «Трилітній речинець з § 1487, А. к. з. ц.»³, яку він зачитав на семінарі у професора Гофмана. У ній він сформулював нову теорію вирішення питань «здавнення»⁴ (давності), яка у подальшому стала основою нових шляхів розвитку юридичної думки в Європі.

Уважаємо, період навчання, особливо період поглиблення свого освітнього рівня у Берлінському та Лейпцизькому університетах, вирішально впливали на формування юридичного світогляду С. Дністрянського. За час перебування у Берліні С. Дністрянський поглиблено вивчав чимало економічних та суспільних наук, слухав лекції Г. Дернбурга (автора підручників з римського, пруського та нового загально-німецького права),

¹ Драгоманов М. П. Листи на Наддніпрянську Україну / М. П. Драгоманов // Михайло Петрович Драгоманов. Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. – Київ, 1979. – С. 449.

² Мельник М. Новими шляхами / М. Мельник // Ювілейний збірник в честь професора Станіслава Дністрянського, піднесений ювілярові з приводу його 25-літнього ювілею наукової діяльності професорами факультету права і суспільних наук УВУ в Празі. – Прага, 1923. – С. 1.

³ Трилітній речинець з § 1487 А. к. з. ц. // Академік Станіслав Дністрянський: 1870–1935. Бібліографія / упоряд. та автор вступу М. Мушинка. – Київ, 1992.

⁴ Академік Станіслав Дністрянський: 1870–1935. Бібліографія / упоряд. та автор вступу М. Мушинка. – Київ, 1992. – С. 7.

А. Вагнера (відомого економіста, представника соціально–етичної школи), Е. Кауфмана та багатьох інших відомих викладачів.

Під керівництвом А. Вагнера (прихильника «органічної теорії права та держави») С. Дністрянський написав ґрунтовну працю «Полагода шкоди з огляду економічного та соціального»¹, в якій уперше чітко сформулював принципи соціально–економічної теорії в юридичній науці та підняв питання безпосереднього зв'язку науки права з економічними та соціальними науками. Так було зроблено перший крок до розробки нового соціологічного методу у дослідженні юридичних явищ. Треба визнати: цей сміливий зачин не втратив своєї актуальності і сьогодні.

Переїхавши з Берліна у Лейпциг, С. Дністрянський глибше ознайомлюється з історико–емпіричним методом юридичної науки, який доводив відомий на той час німецький професор Блюхер², з теорією етичного мінімуму Г. Єллінека (представника формально–догматичної юриспруденції та теорії законів у державному праві)³, з теорією інтересу в праві Р. Ієрінга (автора праць «Мета в праві» та «Боротьба за право», який прагнув створити єдине вчення про право, показавши тісний зв'язок догматики права і вчення про соціально–історичну та моральну природу і критикуючи так звану юриспруденцію понять за перебільшену увагу до формально–догматичного боку у праві)⁴, з теорією «правдивого права» Р. Штамлера (представника ні-

¹ Полагода шкоди з огляду економічного та соціального // Академік Станіслав Дністрянський: 1870–1935. Бібліографія / упоряд. та автор вступу М. Мушинка. – Київ, 1992.

² Стецюк П. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст / П. Стецюк. – Львів, 1999. – С. 11.

³ Дністрянський С. Соціальні форми права / С. Дністрянський // Записки соціально–економічного відділу ВУАН. – Київ, 1927. – Т. 5–6. – С. 329.

⁴ Андрусак Т. Історія політичних і правових вчень / Т. Андрусак. – Львів, 2000. – С. 170.

мецької юридичної школи інтересів, який під вихідною точкою права розумів волю)¹ та багатьма іншими теоріями.

Саме з вивчення цих теорій, на нашу думку, починається шлях народження С. Дністрянського як теоретика права. Підтримуючи або заперечуючи погляди того чи іншого мислителя, С. Дністрянський формує свої погляди як представник соціологічної юриспруденції, яка насамперед мала аналітичне спрямування і заперечувала істинність «старого» розуміння права як системи нормативних актів, встановлених державою, пропонувала розуміти право як правові норми, що одержали втілення в реальних правовідносинах, бо вони виникли в житті. Отже, пропонувалося замінити «книжкове право» на «живе право» («вільне право»).

Одним із перших засновників цієї теорії права був Є. Ерліх (основоположник соціології права, який поєднав у своїй теорії суб'єктивні природні, правові, психологічні та соціологічні чинники)².

Пізніше в праці «Загальна наука права і політики» (1923) С. Дністрянський зазначав, що Є. Ерліх у праці «Соціологія права», незалежно від нього, запропонував власне бачення соціологічного підходу до вивчення права. Щоб підтвердити свою незалежність та оригінальність поглядів, він посилається на власну працю «Звичаєве право – а соціальні зв'язки» (1902). Саме в ній, на думку С. Дністрянського, були закладені основні засади власної теорії «суспільних зв'язків».

Важливо, що за рік до смерті ученого з'явилась стаття «Українці – професори права». Її авторами були С. Дністрян-

¹ Дністрянський С. Погляд на теорії права та держави / С. Дністрянський // Ювілейний збірник Наукового товариства ім. Шевченка у Львові в п'ятдесятиліття основання 1873–1923. – Львів, 1925. – С. 60; Дністрянський С. Природні засади права (§ 7 к.з.п.) / С. Дністрянський // Правничий вісник. – Львів, 1911. – Р. 2. – Ч. 3–4. – С. 24.

² Андрусак Т. Історія політичних і правових вчень / Т. Андрусак. – Львів, 2000. – С. 207.

ський та В. Старосольський. У ній знайдено влучну оцінку головних напрямів наукової діяльності С. Дністрянського – «поглиблення історичного методу, поглиблення філософічного методу, поглиблення соціологічного методу та примінення наукових своїх добутоків до розгляду, критики та практичної оцінки сучасних легіслятивних праць»¹.

У габілітаційній праці на посаду доцента цивільного права у Львівському університеті «Das Wesen des Werklieferungsvertrages» (Умови укладення вибірно–доставного договору) С. Дністрянський звернув увагу на економічні та соціальні аспекти принципів здійснення відшкодування збитків, завданих роботодавцем шляхом поранення або смерті на підприємстві. Учений пропонував зобов'язати роботодавця за таку шкоду судовою відповідальністю. Такі ідеї, вважає М. Мушинка, дали основу для наукової дискусії в австрійській та німецькій юридичній науці².

Відмітимо, що перші праці, які С. Дністрянський друкував будучи завідувачем кафедри цивільного права, мали суто прикладне значення, метою яких було розширення та врегулювання певних цивільно–правових відносин у державі. До таких робіт належить, зокрема, «Заручини в австрійському праві». Увага вченого зосереджена на цивільно–правовому інституті в римській та старонімецькій системах права, які, з одного боку, визнавали «заручини» як примус, а з іншого, – як свободу осіб.

Науковця цікавить і визначення поняття «заручини», яке подають різні науковці (Кірштетер, Гіппел, Шварц, Зіндер та ін.), види заручин (усні або письмові), вимоги до визнання дійсності договору заручин та багато інших питань. С. Дні-

¹Дністрянський С. Українці – професори права / С. Дністрянський, В. Старосольський // Ювілейний Альманах Союзу українських адвокатів. – Львів, 1934. – С. 130.

²Академік Станіслав Дністрянський: 1870–1935. Бібліографія / упоряд. та автор вступу М. Мушинка. – Київ, 1992. – С. 8.

стрианський переконаний, що заручини – це не лише договір, а й певне правове відношення, «намірене між двома особами різної статі» стосовно майбутнього одруження¹. Він акцентує: «...одруження є рівночасно сповненням договору заручинового; solutio (пропозиція одружитись) спонукає до погашення попереднього відношення правового, яке переходить в інше відношення – власне подружнє»².

С. Дністрянський подав низку рецензій на праці О. Огоновського, М. Штубенрауха, Й. Крайнца, Е. Штайнбаха та Л. Пфаффа та багатьох інших учених, які були опубліковані у «Часописі правничій». Вони також свідчать про цілісний світогляд С. Дністрянського як теоретика права і держави та добру обізнаність з сучасною йому правовою літературою, у якій висвітлювався широкий спектр проблем: від питання, що таке наука правознавства, до конкретних питань австрійського приватного права Кодексу законів цивільних 1811 року.

Так, поцінуючи працю професора львівського університету доктора Олександра Огоновського «Систем австрійського права приватного» (1897), у рецензії на неї С. Дністрянський одним з перших зосередився на зародженні австрійського приватного права як окремої науки з моменту прийняття та вступу в дію Книги австрійських законів цивільних 1811 року. Рецензент обґрунтував чотири періоди розвитку австрійського приватного права, особливу увагу приділивши представникам першого періоду (1811–1830), до яких належать Цайлер (Zeiller), Пратобевера (Pratobevera) та багато ін. Саме вони, на думку українського теоретика, «виготовили закони, що далеко випередили соціальний розвиток народа і встигли удержатись трохи

¹ Дністрянський С. Заручини в австрійським праві. Габілітаційний виклад д-ра С. Дністрянського, виголошений у Львові дня 26 січня 1899 р. / С. Дністрянський // Часопись правнича. – Львів, 1899. – Р. 9. – С. 9.

² Там само. – С. 22.

не ціле століття в повній силі і живучості»¹. Доречно зазначити, що австрійський цивіліст Унгер (Unger) теж зацікавився цією проблемою. На його думку, створення Книги австрійських законів цивільних 1811 року Цейлером та Пратобевером зумовлене значним впливом теорії природничого («повсюдного») права. За С. Дністрянським, представники другого періоду Ніпель (Nippel), Елінгер (Elinger) та інші вважали Книгу законів єдиним джерелом правового знання, а тому обмежувалися лише виключно схоластичним змістом деяких постанов. Третій «романістичний» період розвитку австрійського права безпосередньо пов'язаний з особою Унгера (Ungera), який зі своїми учнями, на думку С. Дністрянського, через вплив на той час історичної школи права К. Савіньї (Savigni) поглибили науку історичними дослідженнями. Характеризуючи наукову діяльність та творчість О. Огоновського (з 1875 по 1885 рр.), С. Дністрянський відносить його до представників третього періоду, періоду впливу Унгера (Ungera). Справді, написання праці «Систем австрійського права приватного» припав на час викладацької роботи (між 1880–1888 рр.), тому, головню, тут поміщено «виклади, які мав автор у вісімдесятих роках на львівському університеті, а все ж таки вони є вислідом його совісної і довголітньої праці і носять на собі видиме пятно его духа і таланту»².

Четвертий період (1885–1890 рр.) – шлях становлення власної теорії австрійського приватного права. Характеризуючи основу цивільного законодавства, ще з часів владарювання Марії Терези (Codex Theresianus, Entwurf Hortens, Entwurf Martinis), і Галицьку книгу законів цивільних, С. Дністрянський писав, що: «нові суспільні змагання зачинають бути ви-

¹ Рецензія С. Дністрянського на працю професора львівського університету доктора Олександра Огоновського «Систем австрійського права приватного» (1897) // Часопись правнича. – Львів, 1899. – Р. 9. – С. 7.

² Там само. – С. 8.

хідною точкою правничих дослідів, юриспруденція вертає з дороги абстракційних, чимало апіорістичних понять, а глядить своєю первісною основою»¹. Саме такий підхід формується під час розуміння правової догматики та під час критики законів. Петражицький, Пфафф (Pfaff), Гофман (Hofmann), Пферше (Pfersche), Шей (Schey), Буркгард (Bukhart), Штайнбах (Steinbach) і Офнер (Ofner) – це далеко не повний перелік представників четвертого періоду.

Як розуміємо з критичного відгуку С. Дністрянського на працю О. Огоновського «Систем австрійського права приватного» (1897), наукознавча концепція його попередника значно впливала на формування бачення правознавства самого автора рецензії. Детальний аналіз кожного розділу праці, понятійного апарату та системи доказів має у рецензента схвальні відгуки. Зокрема, розглядаючи питання про джерела права і його поділ (том 1, частина 1, розділ 2), С. Дністрянського зацікавила думка О. Огоновського про те, що звичаєве право повинно бути основою державного права, що суперечило § 10 діючої на той час К. а. з. ц. 1811 року. Незабаром ця ідея набуде свого монографічного обґрунтування у першій фундаментальній теоретичній праці С. Дністрянського «Звичаєве право – а соціальні зв'язки. Причини до пояснення § 10 А. к. з. ц.» (1902).

Не залишились поза увагою С. Дністрянського роздуми О. Огоновського про поділ прав. Як відомо, О. Огоновський виділяв: «1) права родинні і маєткові; 2) безглядні і зглядні; 3) індивідуальні і посередні; 4) позбуваємі і непозбуваємі; 5) афірмативні і негативні; 6) довершені і недовершені; 7) самостійні і підрядні». Такий поділ прав, проведений О. Огоновським, викликає інтерес і сьогодні.

Аналізуючи зміст та структуру праці О. Огоновського «Систем австрійського права приватного» та рецензію С. Дністрян-

¹ Рецензія С. Дністрянського на працю професора львівського університету доктора Олександра Огоновського „Систем австрійського права приватного“ (1897) // Часопись правнича. – Львів, 1899. – Р. 9. – С. 6.

ського на неї, можна зробити висновок, що саме вона значно впливала на формування С. Дністрянського як цивіліста, так і теоретика права. Значними у спадщині українського теоретика права є низка цивільно-правових праць, у яких висвітлено загальнотеоретичні питання. До таких належать: «Право подружжя» (1900), «Родинно-маєткове право» (1900), «Австрійське право облігаційне» (1901), «Право родинне після викладів професора д-ра Дністрянського» (1903), «Mandatum в почині правного розвою. Студія з римського права» (1904), «Нові причинки до теорії заручин в новітнім праві» (1905), «Австрійське право приватне» (1906), «Правове відношення родичів до дітей» (1906), «Цивільне право. Загальна частина» (1906), «Опіки і каратели» (б.д.), «Новеля до цивільного закона» (1913), «Цивільне право» (1919).

Праця «Чоловік і его потреби в правнім системі»¹ детально досліджує історію виникнення потреб у людей, поняття майна, добра, багатства, добробуту та злиденності, їхню класифікацію та рівень важливості в житті кожної особи, не оминає й понять вартість, ціна, капітал, кредит, доходи тощо. Інші праці «Австрійське право облігаційне»² та «Право родинне»³ свідчать, наскільки глибоко С. Дністрянський оволодів складною на той час законодавчою системою, а також вивчив найновіші тогочасні погляди науковців в галузі цивілістики.

З названих вище праць легко переконатися, що С. Дністрянський, займаючись проблемами цивільного права, більше

¹ Дністрянський С. Чоловік і его потреби в правнім системі. Розвідка з Австрійського права / С. Дністрянський // Часопись правничка і економічна. – Львів, 1900. – Р. 10.

² Дністрянський С. Австрійське право облігаційне / С. Дністрянський // Часопись правничка і економічна. – Львів, 1901. – Р. 2. – Т. 2. – С. 1–92; Р. 2. – Т. 3. – С. 93–198.

³ Дністрянський С. Право родинне. Рукопис, лютий 1903 р. / С. Дністрянський // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1. – 648 с.

цікавився загальнотеоретичними питаннями. Наприклад, у «Бернська унія і наше відношення до неї»¹ показано історію австрійського права, його правові проблеми та шляхи їх вирішення як на внутрішньодержавному, так і на міжнародному рівнях.

На підставі аналізу суспільно–економічних відносин у праці «Звичаєве право – а соціальні зв'язки»² С. Дністрянський зробив висновок про вирішальну роль норм звичаєвого права в правових відносинах людей. Автор дослідив закономірності функціонування та співіснування різних соціальних груп у суспільстві. С. Дністрянський наголошує, що суспільство є фактичним джерелом права, яке, за ним, є найважливішими, соціальними, етичними та моральними нормами, які «авторитарною» силою тієї чи іншої соціальної групи визнаються правовими. Лише на них новоутворена держава повинна звертати найважливішу увагу і, відповідно, визнавати їх на державному рівні джерелом права. А тому С. Дністрянський з'ясовує відмінність між звичаєм, етичними нормами і правом, співвідношення права і держави, а також звичаєвого права і закону.

Ідеї С. Дністрянського спонукають до таких узагальнень, що звичаєве право має історико–культурну, етнографічну, філософську та соціологічну основи. Він погоджується з поглядами таких учених, як Барон (Baron), Гюльдер (Hölder) та інших про необхідність урахування економічного чинника в процесі формування звичаєвого права. Барон та Гюльдер пов'язують поняття права з суспільним обігом, Віндшайд (Windscheid) розуміє під звичаєвим правом «усе право, що не є установлене державою, а проте є у фактичній виконуваний», Берлінг

¹ Дністрянський С. Бернська унія і наше відношення до неї / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – Львів, 1900. – Р. 1. – Т. 1. – С. 1–56.

² Дністрянський С. Звичаєве право — а соціальні зв'язки. Причини до пояснення § 10 Австрійської книги законів цивільних / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – Львів, 1902. – Р. 3. – Т. 4–5. – С. 1–42.

(Berling) вважає, що «визнання» є зобов'язальною силою права, у тім числі звичаєвого (люди в межах тієї чи іншої суспільної групи визнають певні правила засадами суспільного життя членів між собою), Р. Ієрінг (Ihering) вважає «примус» кінцевою метою права, К. Бергбом (Bergbohm) розуміє суть права через людей та вплив його на них. Важливу роль у виникненні норм права відіграє «авторитативна воля»¹.

Як стверджує Цітельман (Zitelmann): «ми взагалі не знаємо чоловіка як атом, але як ество соціальне, та маємо важні підстави сумніватися, чи існував коли-небудь інакше, як в зв'язи соціальній». Подібний погляд висловлював Нойкамп (Neukamp): «Право є соціальним інститутом, та для чоловіка, зовсім ізольованого від світа, нема права»². Такі погляди не суперечать загальній історії культури, яка підтримує ідею виникнення права там, «де існують соціальні зв'язки». Штурм (Sturm) у своїй концепції головну увагу приділяв «правовому почуттю», Р. Ієрінг (Ihering) – «інтересові», що має характеризувати право *in concreto* (право приватне), Р. Штаммлер (Stamler) розумів право як «соціальний ідеал»³.

Для того, щоб розкрити соціальний характер права, С. Дністрянський уважав, що треба взяти до уваги «дійсний стан речей та розвиток цієї ідеї в історії суспільства». Основу єднання людей в суспільні групи становлять економічні чинники, бо саме так легше задовольняти власні життєві потреби. Родина, рід, плем'я – це перші суспільні групи, які сформували власну спільну користь, яка своєю чергою вимагала жертви певних інтересів індивіда – члена цієї суспільної групи. На думку С. Дністрянського, зовсім природно з метою збереження

¹ Дністрянський С. Звичаєве право – а соціальні зв'язки. Причини до пояснення § 10 Австрійської книги законів цивільних / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – Львів, 1902. – Р. 3. – Т. 4-5. – С. 6.

² Там само. – С. 7.

³ Там само. – С. 8.

спільних потреб з'являється підкорення індивіда під спільні економічні цілі тієї чи іншої соціальної групи. Так виникають у первісних людей, у межах тих соціальних груп, у яких вони жили, первинні (первісні) правила, які врегульовували їхню поведінку стосовно інших членів соціальної групи. Ці правила забезпечувалися власною внутрішньою силою, силою, яка керувалася економічними цілями групи¹.

Без сумніву, саме в таких правилах суспільно первісних соціальних груп життя потрібно шукати зародження ідеї права, але спірним залишається питання, чи ці правила можна вважати правовими (правом), чи швидше ці первинні (первісні) правила є проявом звичаю або етичних засад.

Отже, в історії науки правознавства широко використовували ідею соціального характеру поняття права, яку згодом деталізував та розширив С. Дністрянський.

У 1909 році, через двадцять п'ять років існування «Кружка правників», С. Дністрянський утворив Товариство українсько-руських правників і став редактором журналу «Правничий вісник», який він видавав аж до Першої світової війни. Товариство українсько-руських правників ставило перед собою наукову мету: «видання правничого часопису, видання оригінальних та перекладених творів у галузі права та суспільних наук»². Товариство складалося з цивілістичної, криміналістичної та мовної комісії. Мовна комісія працювала над правами використання української мови у судах та над розробкою правничої термінології³. Товариство гуртувало широкі кола українських правників на західних землях та сприяло утворенню організа-

¹ Дністрянський С. Звичаєве право – а соціальні зв'язки. Причини до пояснення § 10 Австрійської книги законів цивільних / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – Львів, 1902. – Р. 3. – Т. 4–5. – С. 9.

² Товариство українсько-руських правників // Ювілейний Альманах Союзу українських адвокатів (1923–1933). – Львів, 1934. – С. 13–15.

³ Мушинка М. Академік Станіслав Дністрянський: 1870–1935 / М. Мушинка. – Київ, 1992. – С. 20.

ційної, наукової та суспільної праці. Перше число цього часопису з'явилося 1910 року, в ньому згадується про те, що «Правничий вісник» продовжує виконувати завдання, які свого часу реалізовувала «Часопись правнича і економічна». Ці видання, за редакцією С. Дністрянського, мали високий науковий рівень, часто в них публікували праці С. Дністрянського, Є. Ерліха, Т. Войнаровського, М. Волошина, Г. Гаткевича, Д. Насади та інших. Діяльність товариства припинилась із початком Першої світової війни¹. Його бібліотеку було передано до канцелярії Союзу українських адвокатів у Львові².

Як відомо, однією з найвизначніших подій у діяльності цього товариства було скликання з нагоди 100-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка Першого з'їзду українських правників у Львові 25 травня 1914 року. Сам С. Дністрянський виголосив на з'їзді змістовну доповідь про «Права народу», наголошуючи в ній на природному праві кожного народу чи національної групи на самовизначення та власний розвиток. Про значення Т. Г. Шевченка для українців він говорив: «в ювілейному році, у соті роковини уродин Тараса Шевченка, зібралися українські правники вшанувати пам'ять найбільшого Генія України, Апостола правди і науки. Ідея Тарасова глибока як море, могутня як Бог. Це правда і справедливість. Перед правдою клониться могутній дух Тараса, коли кличе: Моліться правді на землі, а більше на землі нікому не поклоніться. Правда і справедливість – це сам зміст права, яким бажає собі мати Тарас Шевченко. Та нема в нього правди без свободи. Все, що є духові найближче, все, що він полюбив найбільше в життю, бажає собі бачити свободним. Свобідна людина, свободний народ, свободна земля.

¹ Мушинка М. Академік Станіслав Дністрянський: 1870–1935 / М. Мушинка. – Київ, 1992. – С. 22.

² Левицький К. Первісна організація українських правників у Львові / К. Левицький // Ювілейний альманах Союзу українських адвокатів (1923–1933). – Львів, 1934. – С. 10–12.

Не вільно торгувати ні людом, ні землею всім даною. По якому правдивому святому закону і землею всім даною і сердешним людом торгуєте? (слова Т. Шевченка. – А. К.). Правдивий святий закон, це Шевченкове право; воно найвищий вираз соціальної етики, нерушиме вічне як у філософів права природи. Тим воно і різне від законів писаних. Шевченко кличе: Закони катами писані за вас – то вам байдуже! Поет жалується, що законів не пише собі сам народ, тільки чужі верховоди «кати» – та ще більше жалується, що «нам байдуже». Та не байдуже нам! (наголошує С. Дністрянський. – А. К.) Ще є закони катами писані за нас, але є і закони, які пише собі сам народ, тривкі і сильні. Підноситься у праві і голос народу. Наше завдання підносити цей голос щораз сильніше, щораз тривкіше, наша мета народне право на народній почві, не закони чужі нам, чужі нашому серцю. Так і сьогодні, коли величаємо пам'ять українського Апостола правди і науки, пригадаємо собі часи нашого питомого народного законодавства...»¹.

І ця промова, на нашу думку, подає вихідні положення (методологічні основи) загальнотеоретичних поглядів С. Дністрянського на право та державу. В науковій промові «Право народу» він подав історичну розвідку тих ідей і засад, що стали основою права народу, та детально проаналізував великі революційні рухи, які відбувалися в історії народів задля здобуття цього права. Вчений проаналізував у ній також пануючі на той час погляди на ці питання і порівняв новітні законодавства різних держав. Узагальнюючи, С. Дністрянський стверджував: «кожний живий народ має право на певну територію, на свій розвиток у всіх проявах його життя, на повагу його мови як в публічному, так і в приватному житті, а також на визнання його права вирішувати за самого себе, тобто бути самодостат-

¹Надрага О. Товариство українсько-руських правників у Львові (1909–1933) / О. Надрага // Ювілейний Альманах Союзу українських адвокатів. – Львів, 1934. – С. 24.

нім». На думку видатного правознавця, це зміст права народу на самовизначення, і, відповідно, великий український народ може його реалізувати¹.

Згодом, 1923 року, у праці «Нова держава» С. Дністрянський знову повернеться до творчості Т. Г. Шевченка. У ній для обґрунтування поняття правової держави він керуватиметься фразою з творчості українського Кобзаря: «В своїй хаті своя правда, й сила, й воля». Зміст понять «хата», «правда», «сила» і «воля» вже досліджували В. Вольний, М. Кравчук та П. Стецюк, проте ми вважаємо, що ця фраза потребує глибшого дослідження з наукового погляду теоретиків права. Загально-теоретичний аналіз розглядатимемо у третьому розділі.

Принагідно зазначимо, що за ефектом впливу Т. Г. Шевченка на творчість С. Дністрянського в аспектах права народу подібний мав і американський президент В. Вільсон. Такий висновок випливає з аналізу таких праць українського вченого, як: «Самовизначення народів» (1919), «Статут для Галичини» (1919), «Зв'язок і сполука народів» (1920), «Нові проекти української конституції» (1920), «Загальна наука права і політики» (1923), «Нова держава» (1923), «Погляд на теорії права та держави» (1925), «Боротьба народу за право» (1928) та ін.

Право народу на самовизначення було зреалізовано внаслідок розпаду Австро-Угорської імперії, коли 1 листопада 1918 року було проголошено Західноукраїнську Народну Республіку. Вона прийняла постанову, згідно з якою закони й розпорядження колишньої Австрійської держави залишаються в силі, оскільки не суперечать інтересам нової держави. Цей факт викликав наполегливу потребу створення цих законів для української громадськості.

Упродовж 1918 року С. Дністрянський завершив свій переклад «Книги загальних цивільних законів з 1811 року» і, до-

¹ Надрага О. Товариство українсько-руських правників у Львові (1909–1933) / О. Надрага // Ювілейний Альманах Союзу українських адвокатів. – Львів, 1934. – С. 25.

повнивши новими законами та розпорядженнями ЗУНР, видав досить об'ємну книгу «Цивільне право»¹ 1919 року у Відні, витративши на видання майже всі свої заощадження². Хоча «Цивільне право» не є оригінальним твором, а перекладом австрійських законів, воно відіграло значну роль для розвитку української правової науки і сформувало юридичну термінологію для наступних поколінь українських юристів.

Наприкінці 1920 року С. Дністрянський на замовлення уряду Західноукраїнської Народної Республіки написав проект Конституції цієї молоді Республіки. Проект формувався на основі історичних традицій українського народу та Конституцій інших демократичних держав, від яких він відрізнявся, зокрема тим, що разом з конституційними нормами брав до уваги перехідну стадію, під час якої повинні були відбутися загальні вибори законотворчих органів, які легальним способом мали прийняти остаточний текст Конституції³. Отже, уже з цього факту розуміємо глибокий демократизм Конституційного проекту С. Дністрянського. В основу Конституції покладено принципи свободи, причому не лише свободи натуральної, особистої та політичної, а й економічної. За проектом, держава, поважаючи приватну власність, повинна взяти під захист «економічно слабких перед економічно сильними». Найвищим органом влади Західноукраїнської Народної Республіки мала бути Народна Палата, обрана на чотири роки на підставі загального, безпосереднього, рівного, пропорційного й таємного голосування⁴.

¹ Дністрянський С. Цивільне право. Переклад з німецької на українську мову «Книги загальних цивільних законів з 1811 року» / С. Дністрянський. – Відень, 1919.

² Мушинка М. Академік Станіслав Дністрянський: 1870–1935 / М. Мушинка. – Київ, 1992. – С. 25.

³ Там само. – С. 26.

⁴ Там само. – С. 27.

За принципом самовизначення, послів Народної палати розподілено на три національні курії: українську, польську і курію інших національностей. Важливі повноваження в законодавстві Республіки були надані Народним Зборам, Народній коморі та Президентові, обраному безпосередньо народом на чотири роки. Цивільними справами мала керувати Рада держави (міністерства). Місцева влада зосередилась в окружних, повітових та громадських заступницьких органах, обраних на чотири роки. Кожному народові гарантувалися всі права (культура, автономія, школа, преса) та пропорційне представництво в усіх органах: 4:1:1 (4 українці, 1 поляк та 1 представник іншої національності)¹.

Проект передбачав майбутнє об'єднання Західноукраїнської Народної Республіки з Великою Україною на основі права народу на самовизначення. Однак у зв'язку з подіями початку 20-х років ЗУНР було придушено, а проект Конституції С. Дністрянського навіть не був опублікований².

Надалі і в Польщі, і в Румунії українці були позбавлені тих національних здобутків, які вибороли для себе в Австро-Угорській імперії. Про заснування українського університету у Львові не могло бути й мови, навпаки тут були скасовані українські кафедри, що існували перед війною, у тім числі й кафедра австрійського цивільного права з українською мовою викладання, яку очолював С. Дністрянський. У зв'язку з такою ситуацією С. Дністрянський разом з іншими діячами української науки (О. Колесса, І. Горбачевський, Д. Антонович) розпочав боротьбу за її розвиток за кордоном – заснування Українського університету в еміграції³. 1919 року за його ініціативи було засновано у Відні Товариство прихильників освіти – задля

¹ Мушинка М. Академік Станіслав Дністрянський: 1870–1935 / М. Мушинка. – Київ, 1992. – С. 27.

² Там само.

³ Там само. – С. 28.

справи заснування Університету. Воно залучило до співпраці віденський відділ Союзу українських журналістів і письменників, зокрема його Академічну секцію, очолювану О. Колесою, та Соціологічний інститут, очолюваний М. С. Грушевським. Українське Товариство прихильників освіти, що поставило собі за мету допомагати морально й матеріально студентам, й справді допомогло багатьом сотням нашого студентства здобути освіту за кордоном. Коли обставини змінилися і кількість українців-студентів за кордоном зменшилася, С. Дністрянський переніс Товариство до Львова й передав йому все своє майно для подальшої праці на рідному ґрунті.

Упродовж 1920 року справа заснування Українського Вільного (недержавного) Університету набула широкого розголосу, і в листопаді при Академічній секції розпочалися вже виклади, які згодом перетворилися в систематичні курси під назвою «Український Вільний Університет» (відкриття було 17 січня 1921 року)¹. С. Дністрянський став деканом факультету права та суспільних наук. Проте у Відні не було сприятливих умов для праці і після закінчення літнього семестру 1921 року С. Дністрянський поїхав до Праги, де було найбільше зосередження української молоді, отже, після обговорення з Президентом Чехословаччини Т. Масариком С. Дністрянський домовився про переведення Українського Вільного Університету у Прагу². У наступному навчальному році С. Дністрянського обрали ректором, а незабаром проректором університету. В цей (1922) рік він видав свою книжку «Нова держава»³.

У 1922 році Наукова правничка комісія при історично-філософській секції Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка у Львові,

¹ Мушинка М. Академік Станіслав Дністрянський: 1870–1935 / М. Мушинка. – Київ, 1992. – С. 28.

² Там само. – С. 28.

³ Дністрянський С. Нова держава / С. Дністрянський. – Відень–Прага–Львів, 1923.

яка перед війною розвивала велику наукову діяльність і видавала «Правничу часопись», а згодом «Часопись правничу і економічну», відновила свою діяльність. Вона була автономним органом, її коло повноважень врегульоване окремим документом та її метою було плекати й розвивати науку права українською мовою. Комісія займалася правом і спорідненими науками з науково-теоретичного боку, на відміну від Товариства українських правників, яке, зазвичай, займалося практичними й актуальними питаннями зі сфери права. Правнича комісія була єдиною організацією на західноукраїнських землях, що розвивала науку права. Її члени проголошували на засіданнях спеціальні реферати або здавали звіти про найновіші здобутки в науці права. Комісія присвячувала спеціальну увагу як стародавньому, так і сучасному українському праву. Крім того, вона видавала «Збірник Правничої комісії», займалась закріпленням української правничої термінології та з цією метою вибрала окрему субкомісію, якій доручила скласти «Українсько-правничий словник»¹.

Матеріальний стан С. Дністрянського у Празі з кожним роком поступово погіршувався, а перспективи на його подальше повернення в Західну Україну, яка опинилася під владою Польщі, розвіялись остаточно. Хоч уряд Чехословаччини підтримував діяльність УВУ невеликими сумами грошей, їх все ж таки ніколи не вистачало на утримання вищого навчального закладу. Зокрема, платня викладачів УВУ не становила й половини платні викладачів чеського чи німецького університетів. І уряд, і професори вважали існування університету в Празі короткотривалим явищем, оскільки думали перенести його у Львів або якесь інше українське місто. Та міжнародні обставини склалися так, що він існував у Празі аж до 1945 року.

У той час значно поживався національний і культурний рух на Радянській Україні, тому багато викладачів та студентів

¹ Старосольський В. З Життя наших Установ / В. Старосольський // Життя і Право. – Львів, 1928. – Ч. I. – С. 57.

Українського Вільного Університету після 1925 року повернулися з еміграції на батьківщину. Сам С. Дністрянський підтримував стосунки з юридичними факультетами університетів Києва та Харкова. У 1926 році він вислав для публікації у видавництві Харківського університету свої дві розвідки «Культура, цивілізація і право» та «Потреби нової системи приватного права»¹. На жаль, жодна з них з невідомих причин не була опублікована. Згодом йому було запропоновано місце завідувача кафедрою приватного права Київського інституту народної освіти, і на початку 1928 року С. Дністрянський почав серйозно готуватись до переїзду.

У березні 1928 року С. Дністрянський одержав повідомлення, що в Києві його обрано академіком Всеукраїнської академії наук. Проте, оскільки він був громадянином Польщі, посольство цієї країни вживало усіх заходів, щоб ускладнити його виїзд на Велику Україну, затримуючи видачу необхідних документів. Унаслідок цього, не домігшись швидкого вирішення справи, й у зв'язку із закінченням політики українізації та терором проти української інтелігенції в УРСР він відмовився від подорожі на Україну. Діяльність С. Дністрянського на посаді академіка обмежилась тим, що ВУАН у Києві опублікувала його розвідку «Соціальні форми права»², в якій були сформульовані основні принципи його теорії соціальних зв'язків у юридичній науці.

На початку 30-х років ХХ ст. у зв'язку з економічною кризою та політичними подіями в Чехословаччині було значно скорочено бюджет Українського Вільного Університету. Незважаючи на скрутне матеріальне становище УВУ, у жовтні 1933 року з нагоди десятиліття існування Українського правничого

¹ Мушинка М. Академік Станіслав Дністрянський. 1870–1935 / М. Мушинка. – К., 1992. – С. 38.

² Дністрянський С. Соціальні форми права / С. Дністрянський // Записки соціально-економічного відділу ВУАН. – Київ, 1927. – Т. 5–6. – С. 328.

товариства С. Дністрянський організував у Празі Український юридичний науковий з'їзд, який мав стати черговою віхою у розвитку українського права. На з'їзді з доповідями виступило кільканадцять відомих юристів, проте через брак коштів матеріали не вдалося видати друком.

Отже, доволі важким був процес формування української юридичної школи наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Свого часу, 1923 року, В. Гнатюк у вступі до своєї книжки, яка була видана з нагоди 50-річчя заснування Наукового товариства ім. Шевченка, писав: «Теперішньому нашому поколінню не легко зрозуміти, з яких дрібних початків починалося наше національне відродження в Галичині, яким тяжким шляхом мусіло воно проходити та які перепони поборювати, коли дійшло до того стану, в якому застала його світова війна, та поки виявило всю свою силу в 1918–1919 роках. Зведення конституції в Австрії 1861 року дало змогу вільного розвитку, як до тої пори, та молода українська інтелігенція була ще така слаба, що не могла використати всіх конституційних прав. Вона ледве спромоглася в 60-х роках заснувати одне товариство «Просвіту» (1868), яка зуміла сильніше стати на ноги аж у 1890-х роках. Друге товариство засноване у 70-х роках – Товариство імені Шевченка, згодом – Наукове товариство ім. Шевченка. Коли в Австрії повіяло у 1861 році вільним духом супроти всіх народів, а отже, і проти українців, то в Росії вийшов Валуєвський указ, звернений проти українців, яким обмежено права української мови. От тоді і повстав між російськими українцями проект заснувати поза межами царської імперії інститут, який би піклувався розвитком українського слова»¹.

Одним з найвизначніших внесків С. Дністрянського у науку було написання групи праць під загальною назвою «Загальна

¹ Гнатюк В. Наукове товариство імені Шевченка (з нагоди 50-ліття його заснування (1873–1923)) / В. Гнатюк. – Львів : Наклад НТШ, 1923. – С. 3.

наука права й політики»¹. Вона охоплювала сім книг: 1) Генеза та основи права; 2) Історія міжнародного, церковного та кримінального права; 4) Історія приватного права; 5) Філософія права; 6) Економічні проблеми в праві; 7) Політика. У 1923 році побачили світ перші дві книги, а третя і четверта хоча й були написані, проте не були видані. Частина їх збереглася в рукописах, наприклад : «Право in concreto» (1907–1910), «Границі науки права», «Огляд історії філософії права» (1922), «Культура, цивілізація та право» (1929).

Варто зазначити, що «Огляд історії філософії права» (1922) – це перший університетський курс для україномовних студентів, у якому систематизовано погляди на право та державу більшості світових та європейських мислителів. Унікальним, на наш погляд, є показ еволюції політичної та правової думки. Доречним та обґрунтованим є виокремлення п'яти періодів в історії філософії права. Причинно–наслідковий підхід дав можливість С. Дністрянському окреслити цілісну картину розвитку світового правознавства: «1) період великих орієнтальних держав; 2) період класичної старовини; 3) період від прийняття християнства аж до Реформації; 4) період Нових віків аж до Французької революції; 5) період обнови суспільного життя»².

Якщо ж говорити про фундаментальну працю «Загальна наука права і політики» (1925) загалом, то з точки зору методології зазначимо, що у ній С. Дністрянський розширив соціологічний метод, який уперше застосував ще у праці «Звичайне право – а соціальні зв'язки» (1902). Послуговуючись ним, український теоретик права і держави підкреслив його велике значення для історії розвитку права. На підставі численних фактів він довів, що свого часу Київська Русь була розвине-

¹ Дністрянський С. Загальна наука права і політики / С. Дністрянський. – Прага, 1923. – Т. I.

² Дністрянський С. Огляд історії філософії права / С. Дністрянський // ЦДАВО України. – Фонд № 4465, опис № 1, справа № 475, арк. 1.

ною європейською державою, а Україна у XVII–XVIII ст. була першою національною державою, яка встала на боротьбу із зовнішніми ворогами та організувала для цього виключно національні елементи. Україна дала основи державного права Росії та всієї Східної Європи. Правова система України історично побудована на основах звичаєвого права, тому, на думку С. Дністрянського, значно впливала на розвиток російського й польського права.

У четвертій книзі «Загальної науки права і політики» вчений аналізує історію приватного права – від античних держав до найновітнішої системи радянського приватного права. Так, наприкінці цієї книги він розглядає різноманітні форми приватного права у Росії, вказуючи важливе значення для них у спробах кодифікації приватного права на Україні («Зібрання малоросійських прав» 1807 року та «Звід місцевих законів західних губерній» 1837 року). Із кодифікованих приватних систем першої половини XIX ст. особливу роль він надав швейцарській та російській системам приватного права. Окремий розділ присвячено носіям (суб'єктам) приватного права в різних епохах і різних державах. Окремо висвітлено питання приватного становища населення українських земель XIV–XVI ст.

У 1925 році С. Дністрянський завершив монографію «Основи модерного права»¹, яку присвятив теорії дослідження приватного права.

Тоді ж український учений написав ґрунтовну працю «Погляд на теорії права та держави» (1925). Дійсно вона пов'язана з працями «Звичаєве право – а соціальні зв'язки» (1902) та «Загальна наука права і політики» (1923) і є своєрідним підтвердженням «інтуїтивних висновків, а не опертих на точних наукових студіях цілого питання»². В ній С. Дністрянський «по-

¹ Мушинка М. Академік Станіслав Дністрянський. 1870–1935 / М. Мушинка. – Київ, 1992. – С. 36.

² Дністрянський С. Погляд на теорії права та держави / С. Дністрянський. – Львів, 1925. – С. 1.

ширив значно і поглибив студії над сим проблемом, зазізнався всесторонньо з літературою сього питання і скріпив свої студії довголітнім науковим досвідом»¹.

Головна мета написання праці «Погляд на теорії права та держави» – висвітлення літератури того часу з питань держави та права, її аналіз та синтез. Предметом аналізу та синтезу стали теорії права та держави наприкінці XVIII – на початку XX ст. Вихідним моментом для творення нових теорій була Французька революція та французька Конституція. Саме вони «дали новий почин для цілком нової конструкції держави та відкрили нові провідні ідеї для теорії права»².

Головні ідеї того часу зводились до ідеї свободи людини та суверенності народу (окремо від суверенності держави), які своєю чергою, на думку С. Дністрянського, породили новий важливий чинник у правовому житті модерної держави – «себто суспільність у модерному розумінні як чинник поруч держави, а чимало й супроти держави, та повстає з одного боку національне, а з другого боку соціальне питання з рішачим впливом на ідею права та держави»³.

Різноманітність теорій, методів дослідження, неможливість звести їх в одну систему спонукали С. Дністрянського запропонувати своє бачення типології права та держави. У праці він виділив дві групи теорії права та держави, які, з одного боку, створені філософами, а з другого, – правниками. Такий підхід допоміг ученому якісно глибше збагнути досягнення своїх попередників і сучасників та чіткіше окреслити власну позицію щодо розуміння держави, її основних ознак у суспільстві.

Отже, у цій частині монографічного дослідження розкрито питання політичного, економічного та соціального становища

¹ Дністрянський С. Погляд на теорії права та держави / С. Дністрянський. – Львів, 1925. – С. 1.

² Там само. – С. 2.

³ Там само.

українського народу наприкінці XVIII – на початку XX ст. Саме в цей період відбувається зародження національної свідомості українського народу та виокремлення української інтелігенції. Представники української інтелігенції, створивши перші культурні, громадські та політичні організації, пропагують створення й наукових товариств. Відкриття у Львівському університеті кафедр з українською мовою викладання полегшило здобуття вищої освіти ширшому колу українців. Це насамперед вплинуло на формування наприкінці XIX ст. великої кількості соціально-, культурно-, громадсько-, політично- та науково активних українців. Одним із таких українців був С. Дністрянський.

Шлях становлення С. Дністрянського як теоретика права ми поділяємо на три етапи: 1) до здобуття вищої юридичної освіти; 2) до досягнення наукової зрілості та перших наукових кроків у розробленні соціально-економічного та історико-генетичного методів дослідження права та держави; 3) створення власної, науково оригінальної, деталізованої, системної та науково обґрунтованої правової концепції «соціальних зв'язків».

На кожному етапі С. Дністрянський сягає певних вершин. Наприклад, на першому етапі він, будучи студентом, ознайомлюється з різноманітною на той час юридичною літературою. Незважаючи на те, що на другому етапі С. Дністрянський починає свою наукову кар'єру як цивіліст, у його працях та рецензіях чітко відображений інтерес до глибинного пізнання базових понять в юриспруденції, а саме права та держави. І вже на третьому етапі вчений занурюється у дослідження основ, джерел, форм та поняття права та держави. Завдяки глибинному аналізу доступної С. Дністрянському правової літератури він створює власну, оригінальну, системну та науково обґрунтовану правову концепцію «соціальних зв'язків».

Справді, С. Дністрянський – постать виняткова. Він навчався у Віденському, Берлінському та Лейпцігському університетах, працював у Львівському університеті, був депутатом

австрійського парламенту, засновником перших українських громадських об'єднань, редактором перших українських юридичних видань, автором багатьох німецьких, польських, чеських та французькомовних наукових видань, одним із учасників законотворчого процесу ЗУНР та засновників Українського Вільного Університету. У статті С. Дністрянського та В. Старосольського «Українці – професори права», на нашу думку, знайдено влучну оцінку головних напрямів наукової діяльності вченого: «поглиблення історичного методу, поглиблення філософічного методу, поглиблення соціологічного методу та примінення наукових своїх добутоків до розгляду, критики та практичної оцінки сучасних легіслятивних праць». Потрібно зазначити і таке: С. Дністрянський є одним із перших серед українських науковців, хто створив системний аналіз процесу утворення, розвитку і функціонування права та держави, а також запропонував нове бачення важливих питань, які безпосередньо пов'язані з соціальною природою та призначенням права у суспільстві.

Спокійний толерантний підхід С. Дністрянського до кожної теорії права та держави, з виділенням не лише негативних, а й позитивних сторін кожної з них, може і сьогодні стати зразком для сучасників. «Загальна наука права і політики» С. Дністрянського є одним з вершинних явищ розвитку української теорії права та держави. На нашу думку, перевидання цієї праці є важливою потребою і вимогою сучасної Української держави, яка прагне стати правовою.

Створюючи власну правову концепцію, С. Дністрянський ґрунтовно вивчив, осмислив та проаналізував розвиток правових та політичних уявлень про право та державу – від античності до початку ХХ ст., зокрема: ідеї Аристотеля (автора теорії природного походження держави), А. Вагнера (прихильника органічної теорії права та держави), В. Вільсона (автора конституційних положень про самовизначення народів), Г. Еллінека (представника формально-догматичної юриспруденції

та теорії законів у державному праві), Р. Ієрінга (засновника теорії «інтересу в праві»), А. Менгера (прихильника наукового соціалізму), Р. Штаммлера (засновника теорії «правдивого права»), Ф. Цайлера (прихильника теорії природного права), представників історичної школи права – Р. Гофмана, Р. Пфаффа, Й. Унгера, а також відомих науковців та мислителів української політичної та правової науки – М. Драгоманова, Б. Кістяківського, О. Огоновського, Т. Шевченка.

У праці «Полагода шкоди з огляду економічного та соціального» (1897) С. Дністрянський уперше під час дослідження юридичних явищ розробив основу соціологічного методу, чітко сформулював бачення принципів соціально-економічної теорії у юридичній науці, а також підняв проблему безпосереднього зв'язку науки права з економічними та соціальними науками.

2.2. С. Дністрянський про місце правознавства у системі науки

Природа, людина, суспільство, право, держава, закон – це ті головні об'єкти, які були, є і ще довго залишатимуться предметом дослідження науки. Такі давні науки, як філософія, історія та юриспруденція першими звернули свою увагу на ці об'єкти і намагались якомога ширше висвітлити ті реалії, які відбувались упродовж багатьох століть в історії людства.

Для кожної науки цінними є емпіричні погляди мислителів, філософів, істориків того періоду, який досліджується наукою. Насправді погляди мислителів на право, державу та інші важливі правові об'єкти наукових досліджень на різних етапах розвитку людства дещо змінюються.

Сьогодні прийнято розуміти науку як важливу галузь людської діяльності, метою якої є отримання і систематизація об'єктивних знань про дійсність. Маючи складну структуру, наука у широкому розумінні за характером явищ і процесів включає природні та суспільні науки. Суспільні ж науки (також за предметом) поділяються на більш детальні сфери наукового знання: юриспруденцію, історію, філософію, соціологію, політологію, етику, естетику, соціальну синергетику. Юриспруденція – галузь людської діяльності, яка вивчає державу і право як самостійні, але органічно взаємопов'язані між собою важливі сфери життя суспільства. Наприклад, О. Скакун вважає, що на основі енциклопедії права і філософії права поступово сформувалась загальна теорія права, яка охоплює як філософське осмислення правової дійсності, так і найбільш загальні уявлення про систему юридичних наук¹.

Наука у широкому розумінні досліджує об'єктивну дійсність через такі три види природних та соціальних явищ і процесів, тобто законів:

1. Природні закони, які діють у природі незалежно від волі і свідомості людини з хаотичною регулярністю та постійністю (предмет вивчення фізики, хімії, математики та ін.).
2. Соціальні закони, які діють у суспільстві як поведінка і діяльність багатьох соціально-організованих мас, але вже з певним ступенем регулювання та ймовірності, і то в певних умовах (предмет вивчення суспільних наук, які описують, пояснюють та передбачають явища і процеси, які стосуються людського суспільства та відбуваються у ньому).
3. Група явищ і процесів, які також позначаються поняттям «закон», однак це ті закони, які розробляють, прийма-

¹ Скакун О. Ф. Теорія держави і права / О. Ф. Скакун. – Харків, 2000. – С. 8–9.

ють і визнають відповідно до встановленої процедури спеціально створені в державі структури – парламенти, законодавчі збори, конгреси тощо. Це – нормативні закони, які також є предметом юридичної науки, що вивчає процес їх виникнення, набуття необхідної якості, процес реалізації та забезпечення в суспільстві¹.

Юридична наука, як і будь-яка інша, повинна отримувати нові об'єктивні знання про свій предмет, тобто про державу і право, систематизацію тих знань, опис, обґрунтування і передбачення на основі досліджуваних нею соціальних законів, різних державно-правових явищ і процесів. Вона користується своїми власними поняттями і категоріями, в яких закріплюються отримані нею знання про різні сторони державно-правового життя суспільства, про виникнення, розвиток і функціонування таких соціальних інститутів, як держава і право.

Сучасна юридична наука є певним способом виробництва й організації юридичних знань, тобто наукових знань про такі об'єкти, як право і держава. Оскільки об'єкт наукового вивчення може досліджуватись різними науками, причому кожна наука вивчає цей об'єкт з позицій свого особливого предмета та методу, то об'єктами юридичної науки є право і держава, а її предметом – основні суттєві властивості держави і права. Два фактично різні об'єкти (право і держава) досліджуються і пізнаються в рамках і з позицій юридичної науки як два необхідні компоненти (складові моменти) одного єдиного предмета цієї науки. Така єдність є принциповою у зв'язку зі смисловою єдністю, несуперечністю всіх юридичних понять, логікою теоретичного пізнання і законів побудови наукової системи знань. Залежно від типів праворозуміння (юридичного та легістського) розрізняють дві базові типологічно різні концепції юриспруденції: юриспруденція, яка розмежовує право і закон –

¹ Венгеров А. Б. Теория государства и права / А. Б. Венгеров. – Москва : Юриспруденция, 2000. – С. 8–9.

юридичний тип вчення про право і державу, а також юриспруденція, яка ототожнює право і закон – легістський (позитивний) тип вчення про право і державу. Існує також лібертарно–юридичне поняття права та держави – як науки про свободу¹.

Погляди С. Дністрянського на загальне поняття науки та науки правознавства відображені в таких його опублікованих фундаментальних теоретичних працях, як «Загальна наука права і політики» (1923) та «Погляд на теорії права та держави» (1925). Крім того, автор аналізує неопубліковані раніше архівні матеріали, зокрема статтю про О. Огоновського та працю «Границі науки права».

Розглядаючи завдання науки в широкому розумінні цього слова, С. Дністрянський писав так: «Наука вчить чоловіка пізнати світ: все, що до нього належить, чи на ньому діється»². У слово «світ» учений вкладає поняття природного (матеріального) та суспільного (соціального) світу, які існують як єдине ціле та не можуть протиставлятися або розмежовуватися, бо об'єктивний світ складається з багатьох різноманітних явищ природи та суспільства.

Оскільки явища в природі та суспільстві відбуваються незалежно від свідомості та волі людей, то вони, на думку С. Дністрянського, підпорядковуються певним закономірностям об'єктивного світу, а, відповідно, метою науки в широкому розумінні цього слова є дослідження й використання людьми цих природних та суспільних закономірностей. Розвиток людства своєю чергою зумовлював розвиток науки в загальному розумінні, бо вирішення різних проблем, які виникали перед людством упродовж історії, відбувалось шляхом пізнання та використання сил природи та суспільства. Відтак, можна зро-

¹ Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства / В. С. Нерсесянц. – Москва : НОРМА-ИНФРА.М, 1999. – С. 3–7.

² Дністрянський С. Загальна наука права і політики / С. Дністрянський. – Прага, 1923. – Т. 1. – С. 5.

бити висновок, що для С. Дністрянського «справжня наука є підсумком, певною системою знань про об'єктивний розвиток матеріального світу, про істотні внутрішні зв'язки явищ природи та суспільства»¹.

Керуючись єдністю матеріального світу, С. Дністрянський доводить єдність та взаємозв'язок різних наук. Залежно від того, чи ця сукупність питань стосується розвитку природи, чи розвитку суспільства, він розрізняє науки природничі та суспільні. Отже, до природничих він відносить науки про явища природи, до суспільних – науки про явища суспільства.

Загальним предметом для суспільних наук, на думку С. Дністрянського, є «буття та суспільна свідомість»². Незважаючи на єдність загального предмета для суспільних наук, С. Дністрянський відрізняє між собою науки за специфічним предметом пізнання, який охоплює «певну групу суспільних явищ, їх необхідні та істотні зв'язки і відносини»³.

Суспільні науки учений поділяє на: 1) «науки про зовнішні прояви життя суспільства (медицина, філологія)»; 2) «науки, які вивчають відносини людей між собою (історія, статистика, соціологія)»; 3) «науки, які утворюють правила для врегулювання людського життя у світі (етика, правознавство)»⁴.

Серед суспільних наук С. Дністрянський найважливіше місце відводить правознавству, бо лише воно «вивчає суспільне життя людства та його норми (правила поведінки. – А. К.)»⁵, досліджує

¹ Дністрянський С. Стаття про О. Огоновського. Рукопис / С. Дністрянський // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 40, арк. 4. – 7 с.

² Там само, арк. 5. – 7 с.

³ Дністрянський С. Загальна наука права і політики / С. Дністрянський. – Прага, 1923. – Т. 1. – С. 5.

⁴ Дністрянський С. Стаття про О. Огоновського. Рукопис / С. Дністрянський // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 40, арк. 6. – 7 с.

⁵ Дністрянський С. Загальна наука права і політики / С. Дністрянський. – Прага, 1923. – Т. 1. – С. 5.

«норми суспільного життя», має «важливе значення для цілої системи суспільних наук в силу своїх завдань, функцій, предмету і методу, її наукової концепції та понятійного апарату, її системи та структури, її онтологічних, гносеологічних та аксіологічних характеристик, її місця і ролі в системі інших наук»¹.

Оригінальними, на нашу думку, є роздуми С. Дністрянського про науку правознавства, висвітлені в праці «Погляд на теорії права та держави»: «Представивши генезу й розвиток права в історії, приступає філософія права до розуміння суті права та держави в сучасності, залишаючи всякі внутрішні прояви людського життя психології, та не торкаючись своїм методом до пояснення чисто філософських понять як: воля, вільна воля і т.д. Суть права охоплює і ідею права, та ідея права вказує не лише відповідне місце в соціальному порядку всесвіту, але й внутрішні ознаки, які право повинно мати, щоб було справжнім правом Філософія права повинна придивитися до провідних галузей права та передати загальний їх характер Вкінці вона повинна відкрити шляхи, якими повинно піти право й держава в найближчому історичному розвитку суспільних фактів і змагань теперішності, – коротко кажучи, відкрити нову мету права та держави на найближчу добу, спираючись на потенційні дані теперішньої доби. Взагалі філософія повинна бути висловом своєрідного правового еволюціоналізму»².

Учений вважає, що «загальна наука права повинна показувати своє відношення до суспільства, до економіки, до економічного життя осіб, а також повинна з'ясувати, в чому полягає суть права в історії людського суспільства; яке є його значення у розвитку народів та яке його відношення до держави»³.

¹ Дністрянський С. Загальна наука права і політики / С. Дністрянський. – Прага, 1923. – Т. 1. – С. 5.

² Дністрянський С. Погляд на теорії права та держави / С. Дністрянський // Ювілейний збірник Наукового товариства ім. Шевченка у Львові в п'ятдесятиліття оснований 1873–1923. – Львів, 1925. – С. 54–56.

³ Дністрянський С. Загальна наука права і політики / С. Дністрянський. – Прага, 1923. – Т. 1. – С. 5.

Дослідник чітко усвідомлював, що наука правознавство – це і теоретична, і практична наука, і кожен правник–теоретик, на відміну від філософа, математика, історика та філолога, повинен бути практичним діячем, який застосовує існуюче право в житті. Але в той же час багато правових дисциплін, зокрема, історія права, його етнологія, загальна теорія, філософія або соціологія, позбавлені безпосереднього зв'язку з юридичною практикою. Отже, виникає парадоксальна ситуація: право як частина культури, яке найбільше пов'язане з практичним життям, переважно створене теорією, яка не завжди підтверджена практикою¹.

Про роль права С. Дністрянський писав так: «Право завжди виступає по відношенню до суспільства регулятором суспільних відносин. Воно регулює економічні, політичні та інші відносини, які склались у суспільстві. Право закріплює в тій чи іншій країні державний та суспільний лад»². З позицій сьогодення такий погляд збігається з переконаннями багатьох сучасних теоретиків права, які вважають, що джерелом права є не лише держава, а насамперед суспільство, в якому зароджується та існує право як загальносоціальне явище, і на ньому повинно базуватись та бути максимально відповідним йому об'єктивне юридичне право, тобто право, встановлене державою.

У межах правознавства С. Дністрянський виділяє різні його частини. Так, базовими частинами правознавства, на думку С. Дністрянського, є філософія права, соціологія права, історія права, теорія права, у тім числі різні концепції розуміння права. Крім того, він проводить поділ науки правознавства за різними галузями об'єктивного (юридичного, державного)

¹ Дністрянський С. Українці – професори права / С. Дністрянський, В. Старосольський // Ювілейний Альманах Союзу українських адвокатів. – Львів, 1934. – С. 126–127.

² Дністрянський С. Загальна наука права і політики / С. Дністрянський. – Прага, 1923. – Т. 1. – С. 5.

права, серед якого виділяє: «державне право, міжнародне право, карне право та карний процес, цивільне право та цивільний процес, торгівельне і векселеве право і т.д»¹.

Проаналізувавши наукову спадщину С. Дністрянського, можна зробити висновок, що він виділяє різні інститути, зокрема в межах цивільного права: інститут зобов'язального права, інститут авторського права, інститут сімейного права; в межах державного (конституційного) права: інститут виборного права, до якого належить право народу на самовизначення, право народу на рідну мову, право народу на власні навчальні заклади та інші права.

Визначивши поняття, предмет, метод, структуру правознавства, С. Дністрянський прагне дати відповідь на надважливе й актуальне до сьогодні питання, а саме: як співвідноситься правознавство з іншими суспільними науками, і на підставі цього також відповісти на питання про межі правознавства.

Шлях, який обрав С. Дністрянський для отримання відповіді на це питання, полягає в тому, що він, насамперед, з'ясовує питання історії розвитку науки як єдиного цілого, історії поділу єдиної науки на природничі та суспільні науки, історії виникнення суспільних наук, далі розкриває питання різкого розвитку наук після французької політичної та англійської економічної революцій наприкінці XVIII ст., що привело до появи питань про чіткі межі різних соціальних наук, а також про ступінь взаємодії різних соціальних наук. Також С. Дністрянський аналізує погляди різних науковців на поняття правознавства як науки та структури правознавства як науки. На основі цих поглядів С. Дністрянський чітко визначається зі своєю позицією, даючи вагомий обґрунтування власної точки зору про межі правознавства і ступінь взаємодії з іншими соціальними науками.

¹ Дністрянський С. Загальна наука права і політики / С. Дністрянський. – Прага, 1923. – Т. 1. – С. 5.

У давнину поділ науки в широкому розумінні не проводився, зважаючи на єдність дослідження всіх процесів як природи, так і суспільства у поглядах перших мислителів, науковців, політичних діячів. Першими були погляди мислителів на світ у глобальному розумінні цього слова, на життя суспільства й життя окремої людини у світі, погляди на природу, організацію суспільного життя, а також організацію державного життя. Автор переконує, що з наведених поглядів беруть свій початок такі науки, як філософія, правознавство, історія та багато інших як суспільних, так і природничих наук, бо саме з них починається розвиток сучасної цивілізації.

Правознавство, зокрема, розвинулось ще у грецький та римський періоди. На думку С. Дністрянського: «від Греків походить культурне поняття держави та державного ладу, від Римлян – поняття індивідуальної свободи та приватного права в культурному розумінні»¹.

Питання виникнення та розвитку суспільних наук тісно пов'язане з виникненням поняття «суспільства» в його соціологічному значенні, тобто як об'єднання індивідів у державі, які усвідомлюють своє об'єднання та зважають на його потреби. С. Дністрянський стверджував, що поняття «суспільства» в контексті об'єднаних індивідів у державі, яке є у свідомості кожного індивіда, а також в культурному прагненні широких мас, не було відоме «ні старовині, ні середньовіччю, ні початкові нововіччя»².

Не применшуючи значення «суспільства» із початку історії цивілізації як чинника культурного життя народів, С. Дністрянський пише, що «ні старі Греки, ні Римляни не брали поняття «суспільства» за основу свого культурного життя... Католиць-

1 Дністрянський С. Границі науки права. Рукопис, без дати / С. Дністрянський // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 34, арк. 3. – С. 18.

2 Там само, арк. 4. – С. 18.

ка церква ввела ідею «панування», а саме панування Бога над людьми». Як відомо, панування католицької церкви тривало упродовж Середньовіччя аж до розпаду Римської імперії. На думку С. Дністрянського, утворені після розпаду Римської імперії перші германські суспільні об'єднання (роди, громади, городища та ін.) не можна вважати вільним та самостійним суспільством, як його розуміють науковці Нового часу. На початок періоду Відродження припадає система абсолютизму, тобто панування світських власників над масами підданого населення. Саме тому серед цієї системи не могло утворитись самостійне поняття «суспільства». Такий стан довів до прагнення людей звільнитись від абсолютизму позитивного (державного) права, актуальність якого підтримувала школа позитивного права. Реакцією на цю ситуацію було утворення природничої школи права (яка вважала право на рівні з філософською категорією) яке притаманне людям незалежно від існування держави, є незмінним поняттям та не може бути порушене державою. З цією боротьбою відкрився, на думку С. Дністрянського, шлях до самостійного поняття «суспільства». Боротьба почалась на національному ґрунті, який підготувала природнича школа права, та завершилась перемогою у Французькій революції.

Основу для поняття «суспільства», на думку С. Дністрянського, поклали представники англійської школи моральної філософії XVIII ст., зокрема, Дж. Мілль, А. Фергюсон, а також прихильник цієї школи й засновник національної економіки – Адам Сміт. На думку С. Дністрянського: «тут зустрічаємо перший раз поняття суспільства, як окремо скристалізоване наукове поняття»¹. За англійськими філософами, як засновниками поняття «суспільства» із соціологічної точки зору, утворювались поняття «суспільства» з точки зору політики (Ж.-Ж. Руссо) та

¹ Дністрянський С. Границі науки права. Рукопис, без дати / С. Дністрянський // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 34, арк. 4–5. – С. 18.

культури (Й.–Г. Гердер). Поняттям «суспільства» також цікавився видатний філософ Г. Гегель, який розробив власну філософську систему. Завдяки цим мислителям у період Французької революції суспільство вже володіє правом суверенності народу й прагне до загального добра народу.

Деякі науковці вважають, що засновником новітніх соціальних наук був французький позитивіст О. Конт.

Отже, зважаючи на події, які відбулись у Європі наприкінці XVIII – на початку XIX ст., а саме політичну французьку та економічну англійську революції, можна вважати, що через ці події виникли такі нові науки, як економіка, статистика, соціологія та інші. В цей час і відбувся, на думку С. Дністрянського, поділ наук на природничі та суспільні. Активний розвиток суспільних наук зумовлювався активним розвитком цивілізації.

Унаслідок різкого розширення різних суспільних наук часто виникало питання про межі між цими науками, про їх взаємозв'язок, а також вплив однієї науки на інші.

Визначаючи роль та місце серед суспільних наук науки правознавства, С. Дністрянський звернув свою увагу на те, що: «наука права порівняно з ними мала вже свою історію у грецький та римський період, а з початку XVII ст. тісно розвивалась з філософією, поборюючи поняття позитивного права при тодішньому абсолютистичному режимі. В цей період виникає поняття так званого «права природи», яке розкрив у своїх працях Г. Гроцій і під якими розумів право, що ґрунтується на філософських міркуваннях, а не на законних постановках. Такий зв'язок науки права з філософією допоміг широким масам позбутися абсолютизму над собою та вибороти основні права та суверенність народу. Зв'язок права та філософії чітко відображений у поглядах О. Конта на теорію «розумового права» та «розумової держави»¹.

¹ Дністрянський С. Границі науки права. Рукопис, без дати / С. Дністрянський // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 34, арк. 5. – С. 18.

Зважаючи на подальший розвиток правознавства, С. Дністрянський також звертає свою увагу на те, що з початку XIX ст. зв'язок права з філософією поступово розривається через утвердження нового позитивного права, яке базувалось на римській ідеї свободи та рівності. З цього моменту право взаємодіє з історією, внаслідок чого виникає історична школа права. Ця школа вивчає лише науку позитивного права. Представниками цієї школи були К. Савіньї та Г.–Ф. Пухта.

Аналізуючи цей період розвитку науки правознавства, С. Дністрянський звернув увагу на те, що «тут межі науки права різко звузились, бо історична школа права відкинула всі правові поняття, як і будь-який зв'язок з філософією (поняття та ідею права і держави повинні вирішувати філософи), а також із питаннями соціальними та економічними. Правові поняття обходяться спеціальними юридичними конструкціями, не шукаючи зв'язку ні з життям, ні із соціальними вимогами та економічними потребами»¹.

На нове бачення науки правознавства значно впливали філософія Г. Гегеля з науковою теорією суспільства та теорія К. Маркса й Ф. Енгельса про матеріалістичні поняття історії. Вони, на думку С. Дністрянського, «довели безпосередній зв'язок економіки з соціальними науками та прагнули довести такий зв'язок із наукою права».

Важливе місце в історії розвитку науки правознавства, за переконанням науковця, є постать німецького правника Р. Ієрінга, про якого С. Дністрянський писав, що «він довів, що метод правничої конструкції порожній, бо відокремлює науку права від свого головного джерела, тобто людського життя»². Р. Ієрінг поставив науку права у безпосередній зв'язок з соціальними

¹ Дністрянський С. Границі науки права. Рукопис, без дати / С. Дністрянський // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 34, арк. 5. – С. 18.

² Там само, арк. 9. – С. 18.

науками, опираючись на мету в праві, щоб визнати так звану етику за вихідну точку справжнього дослідження права. Під метою науки права Р. Ієрінг розумів «все те, ...що змагало до поглиблення самої науки права». Однак Р. Ієрінг науку права поєднував з філософією, використовуючи її лише у випадках, коли йдеться про загальне поняття права як цілості, коли йдеться про основи права для обґрунтування правдивого розуміння існуючого права та для зміни цього права у разі потреби.

С. Дністрянський звертає свою увагу на те, що науку правознавства також намагаються поєднати із соціальними науками тодішнього періоду такі німецькі правники, як Є. Ерліх та Ю. Офнер. Для них правознавство є важливою наукою серед усіх суспільних наук.

На початку ХХ ст. такі суспільні науки, як соціологія та філософія набули великого значення. Філософія вважала філософію права своєю інтегративною частиною. З такою постановкою знову виникали проблеми з відображенням меж правознавства, меж соціальних наук та філософії.

Вирішити ці проблеми допомогли, на думку С. Дністрянського, німецький філософ М. Вебер, який відрізняв юридичний метод дослідження від соціологічного, а також німецький юрист і соціолог Р. Штаммлер, який розвинув теорію «соціального ідеалу» та «правдивого права». На погляд М. Вебера, «наука права досліджує лише те, що в ідеальному розумінні повинне бути правом, вона, мовляв, стежить лише за корпоративним змістом правових приписів на основі чисто логічного процесу, та її завдання закінчується, коли наука права могла ці норми звести до однієї, логічно-сконструйованої системи. Наука права не повинна досліджувати справжнього правового життя, тільки логічно впорядкувати та систематизувати приписи правові, не питаючись, звідки вони прийшли, чому вони такі не інші; справжнє людське життя зі своїми економічними

потребами та соціальними вимогами належить уже до соціальних наук поза правом»¹.

Отже, проаналізувавши погляди різних учених на межі науки права, С. Дністрянський зробив висновок, що з учених, філософів, правників, соціологів та інших кожен по-своєму трактував та розумів межі тієї чи іншої науки.

С. Дністрянський запропонував власне розуміння меж науки права, для здійснення якого потрібно «виявити ті численні зв'язки та відносини науки права з іншими науками, з осмисленням яких можна окреслити межі науки права». На думку С. Дністрянського, «кожна наука має свої границі, має свій власний світ, однак ні одна не сміє ставляти китайський мур проти інших наук, не припускаючи чужих впливів»².

С. Дністрянський, порівнюючи межі наук із межами держави, виявляє між ними як подібність, так і суттєву відмінність. Подібність між кордонами держави та межами науки полягає в тому, що держави, проголошуючи свою суверенність на своїй території, прагнуть до виключення будь-яких впливів на власну територію. Звичайно, будь-яка держава не може уникнути міждержавної політики, оскільки існують постійні відносини з іншими державами. Науковець стверджує: «Так і різні науки, які вивчають різні сфери людських знань, окреслені умовними кордонами, в межах яких існує власний предмет та метод дослідження, але окремо науки не можуть існувати, бо часто вони використовують у своїх дослідженнях знання інших наук. Взаємозв'язок між різними науками зумовлюється тим, що їх об'єднує поняття науки в широкому розумінні цього слова, так як поняття людства об'єднує в собі поняття різноманітних об'єднань людей»³.

¹ Дністрянський С. Границі науки права. Рукопис, без дати / С. Дністрянський // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 34, арк. 11. – С. 18.

² Там само, арк. 12. – С. 18.

³ Там само, арк. 1. – С. 18.

Відмінність між межами науки та межами держави полягає в тому, що коли держави виводять за свої кордони війська, то їх метою є захоплення чужих територій заради власного збагачення; по-іншому цей процес проходить, коли знання однієї науки поширюються на іншу науку, бо внаслідок цього не збільшуються межі однієї з наук, і ні одна з наук не поглинає в собі іншу, а навпаки, в результаті наукового розвитку різні науки кожного разу більше розгалужуються та поглиблюють власні знання, зокрема в результаті з'єднання знань двох або більше наук часто виникає нова наука з власними межами, з власним предметом та методом¹.

Керуючись цим твердженням, С. Дністрянський проводить аналогію між межами наук та межами окремих галузей конкретної науки, які також взаємодіють між собою. Так, на прикладі правознавства С. Дністрянський пише, що, з одного боку, галузі правознавства є відокремленими частинами науки, а з другого, – тісно взаємодіють між собою, використовуючи знання кожної з них. На прикладі судової медицини, яка використовує знання і медицини як науки, і правознавства як науки, С. Дністрянський вважає, що вона є окремою наукою в межах медицини.

Виявляючи окремі зв'язки та відносини правознавства з іншими соціальними науками, наприклад, філософією, соціологією, історією та іншими, С. Дністрянський в межах науки правознавства виділяє такі загальнотеоретичні науки, як філософія права, соціологія права, історія права, які використовують знання інших наук, але без яких сама наука правознавства була б неможливою, бо саме знання цих наук доповнюють та завершують науку правознавства. На думку С. Дністрянського, «філософія права досліджує суть права, а також вивчає різні

¹ Дністрянський С. Границі науки права. Рукопис, без дати / С. Дністрянський // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 34, арк. 2. – С. 18.

наукові системи різних філософів. Філософія права не охоплює розвиток різноманітних норм права в історичному аспекті. Цим займається історія права, яка вивчає історію правових систем народів, які впливали на формування устрою цивілізованих держав світу та на правові приписи усіх галузей права. Історія права охоплює вивчення історії правової культури від її початку аж до сьогодення. Історія права допомагає правникам формувати загальні філософські висновки про суть права¹.

Оскільки дослідження права, за С. Дністрянським, є дослідженням порядку суспільного життя, то події, які відбуваються в суспільстві, є першою реальною основою дослідження права. Так, закони впорядкованого суспільного життя – це наступні кроки дослідження права. Тут на першому місці є особа та її суспільна діяльність, оскільки вона є членом суспільства і як така відіграє у ньому визначну роль. На думку С. Дністрянського, її внутрішнє психічне життя не може бути предметом дослідження науки права. Він акцентує, що «не воля, як внутрішній процес, а лише діло, як зовнішній момент у суспільному житті, може бути вихідною точкою правових міркувань». Отже, з низки досліджених праць можна зробити висновок про те, що С. Дністрянський чітко розуміє науку як сферу знань про явища світу, він розмежовує всі науки на природничі та суспільні, обґрунтовує найважливіше місце серед суспільних наук науки правознавства, подає її визначення, предмет та метод, показує її міждисциплінарні зв'язки та інтегральне значення.

Під цим оглядом, коли ми сьогодні переосмислюємо роль науки правознавства, погляди С. Дністрянського, який визначив її первинне місце серед суспільних наук, є, на наш погляд, актуальними. Те, що С. Дністрянський відмітив, що за позитивної взаємодії знань двох і більше наук утворюється або може утворитися третя наука, підтверджується сьогодні розвитком

¹ Дністрянський С. Загальна наука права і політики / С. Дністрянський. – Прага, 1923. – Т. 1. – С. 7.

таких наук, як філософія права, історія права та держави, соціологія права та інших суміжних наук.

До теоретичного аналізу поглядів С. Дністрянського на право вважаємо за потрібне описати архівні матеріали, які зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів України, зокрема такі рукописні праці С. Дністрянського, як «Огляд історії філософії права»¹ та «Культура, цивілізація та право» (один з трьох рефератів професора С. Дністрянського, підготовлених ним на Перший український науковий з'їзд у Празі 1926 року)². Ці матеріали допоможуть нам виявити ті основні ідеї багатьох мислителів, які безпосередньо або опосередковано вплинули на державно-правову концепцію С. Дністрянського.

У праці «Огляд історії філософії права» вчений з перших рядків дає відповідь на чи не найважливіше питання, яке ставить собі кожен мислитель в галузі юриспруденції: «Що виникло раніше: право чи держава?». Саме з відповіді на це питання і починаються роздуми мислителів у напрямі різних правових шкіл.

С. Дністрянський стверджував, що «ідея права старша, ніж ідея держави, та все ж таки не може бути сумніву, що не тільки в минулому, але і в теперішній добі держава грає в праві дуже визначну роль і що тому в філософічних міркуваннях про суть та мету права теорії права стоять з теоріями держави в безпосередньому зв'язку зі собою. Тому історія філософії права му- сить лучити (єднати. – А. К.) теорії права з теоріями держави»³.

Крім такого питання, С. Дністрянський ставить собі інше питання: «Що таке теорія?» та дає на нього відповідь так: «Всяка

¹ Дністрянський С. Огляд історії філософії права / С. Дністрянський // ЦДАВО України. – Фонд № 4465, опис № 1, справа № 475, арк. 1–35.

² Дністрянський С. Культура, цивілізація та право / С. Дністрянський // ЦДАВО України. – Фонд № 4465, опис № 1, справа № 478, арк. 1–23.

³ Дністрянський С. Огляд історії філософії права / С. Дністрянський // ЦДАВО України. – Фонд № 4465, опис № 1, справа № 475, арк. 1.

теорія підшукує в науці світових прояв загальні духові елементи, загальні духові зв'язки, та доходить до загальних духових висновків. Кожна зводить усі елементи, що складаються на якесь питання, неначе до спільного знаменника, зазначаючи те, що загальне, типічне; вона обіймає прояви духового життя як цілість, та збирає поодинокі випадки у гармонійну єдність думки. Вона (теорія. – А. К.) помічає, аналізує, синтезує – і так на основі об'єктивних даних виростає духовий силогізм, що було на позір (зовні, на вигляд. – А. К.) розпорошене, думка зводить до спільного русла, знаходить порядок та провідні шляхи»¹.

На прикладі юриспруденції С. Дністрянський розумів історію філософії права як історію теорій права та держави. Зважаючи на те, що С. Дністрянський відносить право до «найважливіших елементів культури, та що воно торкається дуже важливих питань людського життя у всесвіті, то зрозуміємо, що історія філософії права стоїть у дуже тісному зв'язку з історією цілої культури, з історією наукового світогляду та з боротьбою суспільних змагань в історії»².

У праці «Культура, цивілізація та право» (1926) С. Дністрянський розглянув етимологію поняття «право», яке розвинулось та виникло з понять «культура» та «цивілізація».

Розглядаючи поняття «культура», С. Дністрянський зазначає, що «культура» належить до тих чужих слів, якими найбільше послуговуємось у щоденному житті. «Вона має головню в науці велике значення, бо як відомо й науку зачисляємо до культури...»³. Поруч з поняттям «культура» тісно існує поняття «цивілізація», а поняття «право» тісно співіснує з поняттями «культура» і «цивілізація».

¹ Дністрянський С. Огляд історії філософії права / С. Дністрянський // ЦДАВО України. – Фонд № 4465, опис № 1, справа № 475, арк. 1.

² Там само.

³ Дністрянський С. Культура, цивілізація та право / С. Дністрянський // ЦДАВО України. – Фонд № 4465, опис № 1, справа № 478, арк. 1.

Отже, такий взаємозв'язок трьох понять «культура», «цивілізація» і «право» викликає потребу дослідження кожного з них.

Оскільки новітні мислителі поділяли науки на природні та культурні, то С. Дністрянський намагався з'ясувати співвідношення та межі понять «природа» та «культура». С. Дністрянський наголошує, що «до перших письменників, що займались проблемою культури, належить Й.–Г. Гердер. Культура для нього була головною основою його ідеології, як «традиція виховання до всякої форми людського щастя та способу життя», вона була йому поняттям того самого роду, що «гуманітарність», яку він уважав за «шляхетне формування чоловіка шляхом розуму та свободи задля опанування землі»¹. Такої ж думки дотримувались І. Кант, В. Гумбольдт, Ф. Гельвальд, Ю. Ліпперт та багато інших². Дехто з мислителів розуміє «культуру» через психологію та етику людини і суспільства, через розум людини, через свободу, мистецтво. Узагальнюючи такі підходи розуміння, С. Дністрянський наводить слова Ласевіца: ««культура» – се життя та праця для гідності людства. Головне те, щоб признала ідею людства і свободу особовості основою правової системи»³.

Соціологічну сторону дослідження культурної проблеми відкрив Г. Спенсер, який розумів культуру як соціальну психологію. А. Фіркандт, який написав працю «Природні та культурні народи», за характером «довільних» та «мимовільних» актів волі, розрізняє природні та культурні народи. У природних народів, на його думку, засновуються мова, релігія, міфологічні традиції, мистецькі та технічні праці природним способом, без будь-якої самоконтролюючої волі, а в культурних народів

¹ Дністрянський С. Культура, цивілізація та право / С. Дністрянський // ЦДАВО України. – Фонд № 4465, опис № 1, справа № 478, арк. 3–4.

² Там само, арк. 5.

³ Там само, арк. 9.

усе відбувається через доцільність, тому в таких народів відбувається свідомий розвиток культури¹.

Треба визнати, що С. Дністрянський був одним із тих, хто започатковував виступи проти «позитивістського» трактування правознавства як відокремленої науки. А тому він запропонував бачення правознавства в дещо іншому ракурсі. Оригінальні, на нашу думку, роздуми С. Дністрянського про науку правознавство висвітлені у працях «Границі науки права», «Загальна наука права та політики», «Погляд на теорію права та держави» тощо. Вчений уважав, що правознавство повинно показувати своє ставлення до суспільства, до економіки, а також з'ясувати, в чому полягає суть права в історії людства, народів та держав. С. Дністрянський був переконаний, що право завжди є регулятором суспільних відносин. Ця теза допомогла науковцю виявити у правознавстві різні його базові частини – філософію права, соціологію права, теорію та історію права та держави тощо.

2.3. Генезис права в інтерпретації науковця

Розглядаючи погляди С. Дністрянського на право, на нашу думку, насамперед варто з'ясувати основи права як природного, соціального та державного явища. До речі, О. Скакун зауважила, що, наприклад, «генетичним джерелом права І. Франко вважав звичаї. Панування звичаю він відносив до первісно-общинного ладу. Поступово регулярно повторювані звичаї

¹ Дністрянський С. Культура, цивілізація та право / С. Дністрянський // ЦДАВО України. – Фонд № 4465, опис № 1, справа № 478, арк. 10.

стали обов'язковими для кожного, набули риси всезагальності і необхідності...»¹.

Оскільки процес походження держави з первинних та похідних природно-соціальних груп буде детально проаналізовано в наступному розділі, то у цьому підрозділі ми з'ясуємо погляди С. Дністрянського на рушійну силу, яка утворює безпосередні відносини між людьми в межах однієї соціальної групи, між людьми різних соціальних груп, а також відносини між цими соціальними групами. Відтак, ми розглянемо життя суспільства та його окремих елементів не з формального (зовнішнього), а зі змістовного (внутрішнього) боку. Це дасть можливість нам належно оцінити теоретичні напрацювання правової концепції С. Дністрянського.

Такою рушійною силою, на думку С. Дністрянського, є різноманітні потреби як окремого індивіда, так і суспільних груп загалом. Ці потреби стали основою соціальних правил поведінки, які утворювались у різних соціальних групах і створювали основу для врегулювання різноманітних суспільних відносин. Як стверджує учений, первинно ці правила поведінки мали соціально-етичний характер і стали основою для подальшого виокремлення з них правових норм. Для правових норм важливими, вважав дослідник, є природні, соціальні та економічні основи. Правові норми науковець розуміє як найважливішу частину соціально-етичних норм. С. Дністрянський наголошував, що «суспільні зв'язки є джерелами права в правдивому значенні слова, бо тільки із родин, родів, племен, держав і народів, з одного боку, а з церковних, станових, класових, партійних та товариських чи інших соціальних організацій, з другого боку, бере право свій почин». У праці «Звичаєве право – а соціальні зв'язки» С. Дністрянський зазначав, що право виникло з економічних та соціальних потреб у межах окремих

¹ Скаун О. Ф. Иван Франко. Из политической и правовой мысли / О. Ф. Скаун. – Москва : Юридическая литература, 1987. – С. 85.

органічних суспільних груп, таких як: родина, рід, плем'я, народ, і що кожна з цих груп має своє право, свій правовий лад, та що з подальшим розвитком суспільства у ньому виникає суспільна група найвищого типу – держава, в межах якої, крім права, виникає ще й організаційний апарат, який встановлює у державі правовий лад і поширюється на всі соціальні групи нижчих типів. Право окремих соціальних груп, на думку С. Дністрянського, не перестає існувати й після утворення держави, а авторитетна сила права групи ґрунтується лише на моральному авторитеті цієї групи щодо своїх членів. Отже, на думку українського науковця, держава користується організованим правовим ладом на основі правового та фізичного примусу.

Право виникає на основі соціально–етичних норм окремих соціальних груп, оскільки ця група висловлює такий нормі свою довіру та дає свою санкцію на неї. У державі ця санкція опирається на організований адміністративний апарат, який користується, крім іншого, фізичним примусом.

На підставі дослідженого С. Дністрянський робить висновок, що і природні засади права не можуть виникнути інакше, як природним шляхом, а отже, вони не є витворами абстрактного розуміння, а лише конкретними нормами окремих соціальних груп та соціальних утворень. Відтак, природною основою права може бути лише те, що створила конкретна соціальна група та яку соціально–етичну норму вона визнала. Саме тому, на думку С. Дністрянського, у § 7 Кодексу австрійських законів цивільних зазначено, що «серед деяких обставин також правові норми інших соціальних організмів, крім держави, можуть бути підставою осуду правових відносин в державі»¹.

Оскільки право з моменту виникнення повинно мати свій конкретний зміст, то, на думку ученого, він складається з двох моментів: внутрішнього, який полягає у «відношенні інтересу

¹ Дністрянський С. Природні засади права (§ 7 к.з.п.) / С. Дністрянський // Правничий вісник. – Львів, 1911. – Ч. 3–4. – Р. 2. – С. 213.

одиниці до інтересу суспільства», та зовнішньому, який полягає у «визнанні взаємної залежності індивідів один від одного». Через визнання взаємної залежності другий елемент створює свідому організацію соціальних груп. Ця частина праворозуміння утворюється відповідно до органічного (природного) принципу основи права. Згодом природна взаємозалежність має перерости у соціальну, оскільки під час великого розвитку життєвих відносин відбувається розширення ідеї, на якій розвиваються суспільні групи.

На думку С. Дністрянського, найважливіші правила суспільних відносин згодом переростуть у правові норми лише в тому разі, коли суспільство надасть їм авторитетного характеру. У державі визнання повинно виходити від держави в особі обраних громадянами представників законодавчої влади. Такий оригінальний підхід до розуміння права як загальносоціального явища дає змогу С. Дністрянському зробити висновок про те, що «природні засади права – це норми, які відповідають природним правам. Вони перебувають у різних соціальних групах. Ці норми об'єднуються між собою незалежно від соціальних груп. Зміст цих норм зважає на становище інтересу особи стосовно інтересу суспільства, а також на визнання взаємної залежності між особою та суспільством». Предметом природних основ права є соціальні відносини (зв'язки) або групи інтересів, що повинні опиратись на авторитетне визнання соціальних груп (зв'язків) або конкретної соціальної групи.

Оскільки характер права, за концепцією С. Дністрянського, може бути як соціальним, так і економічним, то, відповідно, і основи права можуть бути як соціальними, так і економічними.

Обґрунтовуючи соціальні основи правових норм, дослідник звертається до права первісних часів, яке ґрунтувалося на релігійних поглядах, які, своєю чергою, створювали правовий порядок, зважаючи на авторитет божества. Авторитет божества був лише зовнішньою формою правового порядку, а матеріальна основа основувалась на соціальних потребах,

які виникали у кожному соціальному зв'язку. Саме тому, на думку С. Дністрянського, в подальшому розвитку історії права релігійний характер права відмежовується, зважаючи на зменшення впливу стосовно регулювання соціального життя людини у суспільстві.

Учений розуміє людину як основу соціальних відносин, а її інтереси, з самого початку соціального життя, як вихідну точку для формування соціальних інтересів. Людина вступає у суспільні відносини заради задоволення власних природних та інтелектуальних потреб і в цих відносинах повинна поводитись так, щоб забезпечити існування конкретних суспільних груп. З характеру поведінки членів групи у відносинах між собою, зауважує С. Дністрянський, і проявляється етичний намір членів групи, який переростає у створення соціально-етичних правил поведінки.

Цей соціально-етичний намір має дві сторони: з однієї – він стосується внутрішніх намірів кожного з членів суспільної групи, бо має суб'єктивний характер: на ньому базується поняття індивідуальної етики (тобто індивідуального розуміння добра і зла); а з другої – спрямований назовні та має об'єктивний характер: на ньому базується соціальна етика (тобто розуміння добра і зла для цілої соціальної групи), яка висуває суспільну мету, а тому вона і є соціальним ідеалом стосовно соціальних груп, бо створює основи для їх вдалого існування.

Відтак, етику С. Дністрянський поділяє на індивідуальну та соціальну. Так, учений зазначає, що лише соціальна етика впливає на формування звичаїв, а індивідуальна формує лише особисті звички окремих індивідів. Дослідник акцентує, що соціальна етика є етичним ідеалом у соціальних групах, вона подає основи для їх успішного існування. На основі цього С. Дністрянський доводить, що соціальна етика повинна опиратись на принципи індивідуальної етики.

Характеризуючи відмінність соціальної та індивідуальної етики, учений робить висновки, що «в родині, як первісній

соціальної групі, яка включає малу кількість членів, засади соціальної етики будуть майже співпадати із засадами індивідуальної етики. Більша різниця буде уже виступати в роді, ще більша – в племені, а ще більша – в народі, в державі та в поодиноких зв'язках, що виринають з держави, як у краях, громадах і т.п.»¹.

Оскільки різні групи мають різну мету в суспільстві, то, відповідно, засоби та правила, створені для досягнення цілей в цих групах, є різними. Метою будь-яких соціально-етичних правил є втілення їх в життя (в реальність, у дійсність). На думку С. Дністрянського, з моменту, коли ці правила використовує у повсякденному житті конкретна група, можна вважати, що утворилась перша соціальна норма. Першими соціальними нормами в суспільстві є звичай, традиція, обряд, а вже згодом виникає звичаєве право, закон та інші правові норми.

С. Дністрянський виділяє три головні соціальні основи права, а саме: 1) звичай; 2) авторитет суспільного зв'язку; 3) воля членів зв'язку.

Під звичаєм С. Дністрянський розуміє факт, за якого різні члени окремих суспільних зв'язків роблять у подібних випадках те саме або поводяться так само, щоб досягнути спільну мету всіх членів зв'язку для утворення порядку у суспільстві. Так в індивідів утворюється переконання, що воно повинно бути так, а не інакше².

Отже, звичай виникає лише у суспільній групі, яка, своєю чергою, складається з окремих членів групи, які заради спільних інтересів цієї групи жертвують своїми природними потребами та інтересами заради природних потреб та інтер-

¹ Дністрянський С. Звичаєве право – а соціальні зв'язки. Причинки до пояснення § 10 Австрійської книги законів цивільних / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – Львів, 1902. – Т. 4–5. – Р. 3.– С. 13.

² Дністрянський С. Загальна наука права і політики / С. Дністрянський. – Прага, 1923. – Т. 1. – С. 38.

есів всієї суспільної групи. Така соціальна взаємозалежність інтересів притаманна і праву загалом.

Отже, звичай, зважаючи на його важливу соціальну роль у регулюванні суспільних відносин, можна вважати однією з найважливіших основ права. С. Дністрянський наводить приклади врегулювання відносин за допомогою звичаю у родинах різних типів. Так, у селянській, міщанській та робітничій родині, на його думку, утворились різні звичаї щодо ведення господарства, які збереглись й у майбутньому. Такі правила утворювались та діяли і в інших соціальних зв'язках. Тобто звичай є важливим чинником правового життя.

Розглядаючи поняття звичаю, С. Дністрянський відрізняє його від традиції. Він акцентує, що ці поняття є взаємозалежними і перебувають у постійному русі. Звичаї змінюються залежно від часу та місця. Звичаї, на його думку, є наслідком спільного життя людей у суспільних групах, у яких утворюються соціально-етичні правила поведінки, які присвоюють собі члени груп для врегулювання своєї поведінки. У зв'язку з постійним фактичним виконанням цього соціально-етичного правила поведінки в групі її членами утворюється соціально-етична традиція цієї групи.

Отже, звичаї і традиції у концепції українського вченого, – це два різні боки соціальних явищ: фактичний (звичай) і теоретичний (традиція). У цих соціально-етичних правилах поведінки членів групи С. Дністрянський також виявляє й етичні засади, які також постійно змінюються з розвитком людства. Зв'язок між звичаєм і традицією є безпосереднім і дуже тісним. Він виник із початку суспільного життя людства і продовжує існувати й сьогодні.

Відтак, С. Дністрянський, проаналізувавши світову історію розвитку державності й історію розвитку української державності, глибоко переконаний, що для належного праворозуміння важливе значення відіграє розуміння звичаю та звичаєвого права. Такий підхід є достатньо науково обґрунтованим та

може вплинути на розширення національної правосвідомості українців.

На утворення права також впливає розвиток авторитету у суспільних групах. У кожній соціальній групі завжди утворюється природна (самодостатня) організація цієї групи, яка створює свою владу. Створюючи організацію суспільної групи, тим самим утворюються відносини влади та відносини підкорення цій владі. З моменту утворення держави, яка є вищою соціальною організацією, вона не лише утворює згадане вище співвідношення влади та підкорення, а й усі інші соціальні зв'язки, які в середині своєї групи утворюють власне співвідношення влади та підкорення.

С. Дністрянський вважає, що всі суспільні групи, які б вони не були, утворюючи власний порядок, тим самим утворюють авторитет, який базується на владі та підкоренні. За твердженням дослідника, це співвідношення не є випадковим, а навпаки, воно є закономірним, природним та прямо необхідним, що обґрунтовується існуванням самого суспільства, в якому є люди слабші, є сильніші, і слабші люди шукають охорони (захисту) у сильніших¹. Отже, потреба охорони утворює у суспільній групі факт підкорення тих, що потребують охорони, тими, що мають силу дати їм цю охорону. Довготривалість відносин між членами можлива тоді, коли обидві сторони матимуть з їх відносин тривалу користь. Слабша сторона зацікавлена у наданні їй сильнішою стороною належної охорони, а сильніша зацікавлена у тому, що вона може отримати за виконання охорони ще деяку користь від слабшого (наприклад, користуватись робочою силою слабших тощо). Зокрема, в родині утворюється влада чоловіка над жінкою, а також батька над дітьми, зважаючи на батьківську охорону та забезпечення засобами для життя. За це жінка та діти допомагають батькові у господарстві своєю працею, якою він користується за бажанням.

¹ Дністрянський С. Загальна наука права і політики / С. Дністрянський. – Прага, 1923. – Т. 1. – С. 40.

Владу над підкореними С. Дністрянський розрізняє двох видів: підданство та невільництво. Підданство охоплює владу над членами того самого суспільного зв'язку; невільництво – над такими членами, які стояли поза зв'язком. Так, підданими були жінка та діти стосовно чоловіка, а невільниками були члени захоплених родів під владою чужого роду. Те саме можна спостерігати у племенах та державах, щоправда, державне підданство охоплювало силою свого територіального характеру всіх вільних мешканців державної території без огляду на родину, рід чи плем'я – вони всі підлягали спільній територіальній владі (без невільників). Згодом підданство держави перейшло в модерне поняття «громадянства», але не тільки як вираз залежності від держави, а й рівночасно і як вираз громадянського права, що визначає основи самої влади в державі¹.

Звичайно, характер влади та підкорення упродовж історії людства змінювався, але основні її ознаки не змінилися: так, влада утримала в собі керівництво суспільним ладом, якому підкорюються й дотепер члени суспільства, а, підкорюючись йому на основі тривалої суспільної організації, члени суспільства визнають авторитет того суспільного зв'язку, до якого належать. Зважаючи на те, за ким признають цей авторитет: чи за однією особою, чи організаціїю загальної волі соціальної групи, розрізняють монархічну та республіканську форми державного правління.

Воля окремих членів групи як елемент соціальних основ права полягає в тому, що, організовуючись в окремій суспільній групі, одні члени повинні заявити про бажання перебувати у цьому зв'язку, а інші повинні прийняти заяву перших або відмовити у її прийнятті. Прийняття іншими членами заяви перших дає основу до існування належного суспільного життя².

¹ Дністрянський С. Загальна наука права і політики / С. Дністрянський. – Прага, 1923. – Т. 1. – С. 41.

² Там само. – С. 42.

Так, особи отримали можливість укладення цивільно-правових договорів різного характеру. Дуже швидко суспільне життя розвинулось та стало складним. Нові економічні та суспільні інтереси зв'язували між собою різних осіб, які повинні були погодитись з уже існуючими нормами права.

Крім природних та соціальних основ права, С. Дністрянський виділяє також економічні основи. Під економічними основами права він розумів повсякденні потреби особи, які виникають у неї у силу свого існування. Дослідник зазначає, що «людськими потребами займається головно економіка суспільна, та їх вдоволення прошибає мов провідна ідея всякі економічні досліди, теорії і правила. Але значення людських потреб є далеко більше, як обсяг економіки. Проте приходить їй на поміч наука права. На людських потребах стоїть також право; в першій ряді право приватне. Воно виказує правила, якими керується лад суспільний в приватних відносинах між людьми, – та коли приватне життя чоловіка змагає поперед усього до заспокоєння питомих потреб, то задачею законодавців є ці потреби пізнати, і відтак звернути увесь державний апарат для береження тих же»¹.

Отже, С. Дністрянський з'ясував значення людських потреб для суспільства, не обмежуючи їх лише регулюванням економічних законів. Він наголосив, що людські потреби – основа права, зокрема права приватного, яке регулює відносини між людьми, а також захищає приватне життя осіб за допомогою усього державного апарату держави.

Розглядаючи поняття потреб, учений ставить перед собою мету зрозуміти правову суть потреб та з'ясувати зв'язок економічних потреб із їх реалізацією.

Під потребою С. Дністрянський розуміє «чуттєво недостаті, получене зі змаганням до її усунення»². Почуття браку

¹ Дністрянський С. Чоловік і его потреби в правнім системі. Розвідка з Австрійського права / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – Львів, 1900. – Р. 10. – С. 3.

² Там само.

чогось, яке виникло у людини разом з бажанням це мати, правознавець називає потребою. Справді, таких потреб у людей виникає безліч. Усі ці потреби С. Дністрянський поділяє на зовнішні та внутрішні. Зовнішні, на його думку, полягають у ставленні особи до зовнішнього світу, тобто до органічної та неорганічної природи та до інших осіб. Реалізація внутрішніх потреб відбувається силою психічного процесу в середині особи, наприклад, у задоволенні духовних потреб, мисленні тощо.

Особливістю потреб є те, що вони постійно змінюються, а тому не можуть мати постійних та визначених меж. Потреби підлягають різним зовнішнім впливам, а тому є залежними від різних обставин, які відбуваються у суспільстві, наприклад: рівень просвіти, клімат, виховання, статус особи тощо.

Класифікуючи потреби за суб'єктами, С. Дністрянський виділяє окремо потреби особи, потреби різних соціальних груп, зокрема, родини, роду, племені, держави, народу, а також потреби суспільства загалом. Так, із розвитком суспільства та з розвитком культури у суспільстві потреби різних соціальних груп змінюються. Учений розрізняє потреби залежно від сили чи інтенсивності, з якою існують різні потреби. Він виділяє «конечні потреби», «приличні потреби» і «збиткові потреби»¹. Іншим критерієм поділу потреб є належність потреб усьому суспільству чи лише окремим його членам, відтак, він виділяє: «публічні або суспільні потреби» та «індивідуальні потреби».

Під засобами до задоволення потреб С. Дністрянський розуміє економічне поняття «добра» (блага) у широкому правовому розумінні. Блага, як і потреби, на його думку, можуть бути як зовнішніми, так і внутрішніми. Під внутрішніми «добрами», або особистими благами, він розуміє здоров'я, силу, психічні ознаки особи, здібності та знання. Зовнішні «добра» (блага) –

¹ Дністрянський С. Чоловік і его потреби в правній системі. Розвідка з Австрійського права / С. Дністрянський // Часопис правника і економічна. – Львів, 1900. – Р. 10. – С. 4.

це сфера зовнішнього світу, яка оточує людей поза ними. До зовнішніх благ він відносить не лише органічну та неорганічну природу, а й працю інших людей, яка слугує задоволенню потреб. Зовнішні блага він порівнює з поняттям майна, речі¹.

С. Дністрянський поділяє блага на матеріальні і нематеріальні. Матеріальні – це ті, які мають матеріальну основу та охоплюють все те, що перебуває у фізичному стані. Нематеріальні можна лише відчутти в думках. Цей поділ відіграє важливу роль у приватному праві, бо задоволення потреб утворює в людини різні форми права власності, а саме володіння, користування та розпорядження.

Науковець поділяє блага також з об'єктивного боку на «вільні» (природні) та економічні. До «вільних» (природних) належать такі блага, які природа безпосередньо надає особам, які ними користуються. До економічних належать блага, які особи набувають лише шляхом використання своїх сил.

С. Дністрянський за метою призначення виділяє «ужиткові» (споживчі) й «оборотові» блага. «Ужиткові» блага задовольняють власні потреби, а «оборотові» – потреби інших осіб².

Зважаючи, що блага є засобами заспокоєння людських потреб, під майном С. Дністрянський розуміє сукупність усіх благ, які належать окремій особі. Щоправда, до майна він відносить лише зовнішні та набуті блага, які можуть бути предметом майна особи, оскільки майно має індивідуальні ознаки, за допомогою яких одне відрізняється від іншого.

Учений розглядає й інші економічні поняття, які впливають на формування потреб кожної людини і суспільної групи. До таких понять він відносить багатство, добробут та «убожество». Вони, на його думку, проявляються у двох видах: у ши-

¹ Дністрянський С. Чоловік і его потреби в правнім системі. Розвідка з Австрійського права / С. Дністрянський // Часопис правнича і економічна. – Львів, 1900. – Р. 10. – С. 5.

² Там само. – С. 12.

рокому розумінні – як абсолютне, та у вузькому – керуючись станом співвідношення одних людей щодо інших. Багатство в широкому розумінні є тоді, коли майно особи задовольняє не лише необхідні, а й інші потреби у великій кількості. Добробут задовольняє будь-які потреби в певних межах. «Убожество» характеризується малою здатністю майна до забезпечення необхідних потреб. До усіх цих понять додається поняття вартості та ціни, які виконують роль економічних категорій, але одночасно є еквівалентом певного блага у суспільному обігу.

Отже, С. Дністрянський розглянув чинники (умови), які формують потреби осіб, родин, народів та цілого суспільства. Саме потреби є основою будь-якого права.

Зважаючи на природний, соціальний та економічний характер потреб людини та суспільних груп, С. Дністрянський розуміє такий же характер основ права, бо саме з потреб, на його думку, виникають перші соціальні норми, а згодом з соціально-етичних виникають уже правові норми, які можуть існувати в різних соціальних групах.

Отже, такі роздуми С. Дністрянського про соціальні основи права, зокрема природні, соціальні та економічні, на початку ХХ ст. були новаторськими. С. Дністрянський не погоджувався з прихильниками позитивістської школи права, які визнавали правом лише те, що створено державою у формі закону або підзаконних актів. С. Дністрянський дивився на право як на природне, соціальне та економічне явище і тому запропонував визнати серед основ права звичай, авторитет суспільного утворення та волю членів цього утворення. Зважаючи на те, що, на думку С. Дністрянського, звичай зберігає свою регулятивну функцію у всі часи його існування, право повинно йому відповідати або, принаймні, не суперечити йому.

Важливим у поглядах С. Дністрянського, на нашу думку, є теоретичне розуміння потреб людини. Вони як природні та економічні категорії впливають на зміст права, а тому є його основою. Потреби людей зумовлюють права і свободи людини.

Через потреби людей С. Дністрянський виводить принцип взаємозалежності та взаємовідповідальності людей між собою. Певні блага є засобами задоволення потреб людей.

Специфічним був погляд С. Дністрянського на генезис права. Він уважав за потрібне оцінювати його крізь призму історико–генетичного та соціально–економічного методів. За С. Дністрянським, на право впливають природні, соціальні та економічні чинники. Щоправда, право виникає на основі соціально–етичних норм окремих соціальних груп, які висловлюють цим нормам свою довіру та дають свою санкцію на них. У державі ця санкція опирається на організований адміністративний апарат, який користується, крім іншого, фізичним примусом.

2.4. Поняття, види та форми права у поглядах мислителя

Важливе місце в правовій теорії С. Дністрянського посідає розуміння поняття права, його суті, видів та форм. Право він розуміє як соціальне явище, яке зароджується в суспільстві з метою врегулювання суспільних відносин. Зароджується воно з елементарних соціально–етичних правил, які існували в різних суспільних групах. Довівши, що соціальна етика «подає правила до успішного життя серед соціальних зв'язків, то не можемо заперечити, що й право має на меті правила соціального життя»¹.

¹ Дністрянський С. Звичаєве право – а соціальні зв'язки. Причинки до пояснення § 10 Австрійської книги законів цивільних / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – Львів, 1902. – Т. 4–5. – Р. 3. – С. 14.

Зважаючи на соціальне походження права, С. Дністрянський показує його взаємозв'язок зі звичаєм. Взаємодія права зі звичаєм відбувається, коли він часто повторюється у суспільстві. Тоді звичай перетворюється у правило поведінки членів груп і може стати правовим звичаєм. Звичай поширюється на ширші суспільні відносини, ніж право, яке займається лише найважливішими справами суспільних груп та питаннями їх вдалого (успішного) існування, а також, ніж державне право, яке стосується лише державних проблем та забезпечується примусом.

Формуючи власне розуміння суті права, С. Дністрянський погоджувався з поглядами Г. Єллінека, зміст концепції якого зводиться до розуміння права як етичного мінімуму. Український учений вважав, що «якийсь суспільний зв'язок створив сам із себе внутрішньою силою конечності певні правила для уможливлення успішного існування і спільного життя членів; з тих-то правил виймаються найважливіші, тобто такі, що є конечні для існування дотичного суспільного зв'язку з його визначеними цілями, й такі, що забезпечують мирне життя членів зв'язку між собою та їх прагнення до збереження спільної мети, – то ті правила ставлять право»¹.

С. Дністрянський не погоджувався з прихильниками позитивістської школи права, які свідчили про те, що право виникає лише після утворення держави та існує лише в ній, а державний примус забезпечує існування права. Вони також уважали, що соціально-етичні правила, які існують у родинах, в родах, в народі, є лише частиною етики, а не правом. Подібні думки висловлював Г. Єллінек, який писав, що етичний мінімум набуває формального значення як право лише тоді, коли етичні норми санкціонувала держава і надала їм вищу фізичну силу,

¹ Дністрянський С. Звичаєве право – а соціальні зв'язки. Причинки до пояснення § 10 Австрійської книги законів цивільних / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – Львів, 1902. – Т. 4–5. – Р. 3. – С. 16.

забезпечивши їх державним примусом¹. С. Дністрянський уважав, що право як природне (суспільне) явище може існувати поза державою і без державного примусу. Крім природничого права, С. Дністрянський окремо виділяє й державне право, яке вже встановлюється і забезпечується державою та державним примусом.

У той же час, аналізуючи теорії природничого права, С. Дністрянський наголошував, що в них немає позитивного критерію, за яким можна було б відрізнити етичні правила від правових. Учений вважає, що лише примус відрізняє соціально-етичні правила від правових, однак поняття примусу він розуміє не лише через фізичний примус, а й моральний чи психічний. Саме психічний примус забезпечує функціонування та життя суспільних груп, бо через психіку, мораль, а не через фізичний примус соціальна етика впливає на поведінку людей у суспільстві.

На думку С. Дністрянського, право опирається не лише на фізичний примус, як уважали позитивісти, а й на моральний та психічний примус, який об'єктивно існує у цьому суспільстві. Для підтвердження він навів приклад церковного права, яке є правом, але яке не використовує фізичного примусу, а забезпечується лише моральним примусом. Моральний примус відіграє роль визнання такого правила чи певної кількості правил поведінки всіма членами суспільної групи чи суспільства загалом.

Оскільки праву притаманний, крім фізичного примусу, ще й моральний, то, за С. Дністрянським, «... відкриваємо в природний спосіб цивілізовану місію права в історії людства»², бо «...у первісних суспільних групах у соціально-економічному

¹ Дністрянський С. Звичаєве право – а соціальні зв'язки. Причинки до пояснення § 10 Австрійської книги законів цивільних / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – Львів, 1902. – Т. 4–5. – Р. 3. – С. 16.

² Там само. – С. 193.

житті відіграє головну роль фізичний примус, бо слабший підкоряється сильному, щоб зберегти свої необхідні потреби. Але з розвитком цивілізації у різних галузях моральний примус переходить на місце фізичного, який у свою чергу в основному концентрується у державі як в організмі вищого ступеня. В державі фізичний примус є чітко організований власним державним апаратом, а в соціальних групах нижчого ступеня примус був або фізичним, або моральним. Звичайно, цей примус не був так чітко зорганізований, як це можна побачити в державі, але тим не менше він мав якесь джерело»¹. Моральний та фізичний примус, який існував у суспільстві, С. Дністрянський називав «авторитетною владою». Ця влада належала або кільком членам, або одному з членів суспільної групи, і перевтілювала соціально-етичні норми, вибираючи з них найкращі. Так соціально-етичний мінімум перетворювався в обов'язкове у цій суспільній групі право.

Отже, право, за переконанням С. Дністрянського, «існувало вже перед державою в соціальних зв'язках нижчого ступеня. Воно представляло вже соціально-етичний мінімум даного зв'язку, усвяченого його авторитетною владою»², бо виникло з моменту, коли авторитетна влада будь-якого соціального зв'язку з усіх соціально-етичних норм вибирала найважливіші та визнавала їх своєю владою. Ця авторитетна влада в межах суспільної групи формується сама по собі в силу життя членів групи. Факт визнання вищої влади, яка надає соціально-етичним нормам авторитетну силу, свідчить про потребу, яку визнавали члени соціального зв'язку (групи).

Поняття права С. Дністрянський розглядав і досліджував у працях: «Загальна наука права й політики» та «Погляди на

¹ Дністрянський С. Звичаєве право – а соціальні зв'язки. Причинки до пояснення § 10 Австрійської книги законів цивільних / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – Львів, 1902. – Т. 4-5. – Р. 3. – С. 193.

² Там само. – С. 20.

теорії права та держави». Вчений наголошував, що в праві від природи містяться дві сфери: приватна, або особиста, й публічна, або суспільна. Цьому не суперечить та обставина, що, з одного боку, кожне право має особистий стосунок до людини, а з другого, – кожне право має своє суспільне призначення, свої суспільні рамки, в яких воно може існувати. Керуючись цим, С. Дністрянський теоретично виділяє право *in abstracto* і право *in concreto*.

Право *in abstracto* – це соціальне поняття права, що охоплює норми, якими керується суспільний лад у відносинах людей поміж собою, а право *in concreto* – належить кожному рядовому члену суспільства, яке він у будь-якому разі може використати у своїх інтересах. Переважно це стосується цивільного права, де регулюються відносини із задоволення потреб окремих громадян. Але все ж таки, яким конкретним не було б право, воно завжди захищатиметься державою, носитиме суспільне визнання і матиме значення для держави. С. Дністрянський так і каже, що «годі не бачити, що суспільні зв'язки мусять, з одного боку, дбати про інтереси самої спільноти, яку вони репрезентують, а з другого, – про питомі інтереси самих членів, які належать до зв'язку»¹.

Учений розуміє, що життя окремої людини й життя суспільних груп є різними з погляду на потреби, які треба задовольнити, і на мету, до якої вони прагнуть. І тому, залежно від того, чи право має на меті «...нормувати індивідуальне життя людини до заспокоєння його одиничних, домашніх потреб, чи суспільне життя суспільного зв'язку на тлі соціальних цілей»², ми можемо говорити про приватне або публічне право в загальному.

¹ Дністрянський С. Погляд на теорії права та держави / С. Дністрянський // Ювілейний збірник Наукового товариства ім. Шевченка у Львові в п'ятдесятиліття оснований 1873–1923. – Львів, 1925. – С. 37.

² Там само.

Поділ права на конкретне та абстрактне, публічне й приватне не є універсальним для всіх випадків. Керуючись цим положенням, С. Дністрянський намагається вивести взаємозв'язок цих прав. Він каже, що «...індивідуальне життя поодиноких людей є основою життя суспільності, та воно є тісно зв'язане з тим, як розвивається суспільне життя дотичного суспільного зв'язку. Тому елементи приватного права входять часто в обсяг публічного, а елементи публічного права – в обсяг приватного»¹. Розподіл на публічне чи приватне дослідник рекомендує робити, керуючись важливістю інтересів. Саме завдяки цьому він виділяє приватне право, коли переважна більшість елементів цього права звернена на інтереси приватних осіб, і публічне право, коли переважає загальний інтерес суспільства.

У своїй праці «Чоловік і його потреби в правній системі» С. Дністрянський розглядає приватне право в аспектах поняття майна, багатства, добробуту і бідності, вартості і ціни, кредиту і капіталу, а також поняття доходів. Він згадує тут про значення людських потреб та їх реалізацію в житті. Вже на початку праці звернено увагу на значення людських потреб. Так, він зазначає, що «людськими потребами займається головно економіка суспільна. ...Але значінне людських потреб в суспільстві є далеко більше, як обсяг економіки. Проте приводить їй в поміч наука права. На людських потребах стоїть також право приватне. Воно висказує правила, якими керується лад суспільний в приватних відносинах між людьми – та коли приватне життє чоловіка змагає поперед усього до заспокоєння питомих потреб, то задачею законодавців є ці потреби пізнати і відтак звернути увесь державний апарат для збереження тих же»².

¹ Дністрянський С. Чоловік і його потреби в правній системі. Розвідка з Австрійського права / С. Дністрянський // Часопис правника і економічна. – Львів, 1900. – Р. 10. – С. 1.

² Там само.

Отже, розглядаючи поняття права, С. Дністрянський розуміє подвійний характер єдиного права. З одного боку, він стверджує, що право є абстрактним (публічним) поняттям, а з другого, – конкретним (приватним).

Щоправда, С. Дністрянський зазначає, що «лише в науці природи конкретні появи є першорядні, на яких опісля можна виставити в другому ряді абстрактне поняття. Протівно в праві: тут абстрактне поняття є вихідною точкою усього права; спершу мусить бути абстрактна норма і щойно з тої норми може зробитися в другому ряді конкретна форма, в якій абстрактне право виступає на зверх. Те, що пануюча теорія називає предметовим правом – се право *in abstracto*, а що звісне під назвою підметового права – се право *in concreto*»¹.

Отже, С. Дністрянський доводить, що конкретне право можна вивести лише з права абстрактного. Оскільки абстрактне право є вихідним поняттям, то, на думку правознавця, його основою є поняття права в загальному розумінні, конкретне право є його конкретною формою. Тому, щоб зрозуміти конкретну форму права, він пропонує з'ясувати її суть.

С. Дністрянський стверджує, що суть права зводиться до правила (норми). Метою права є врегулювання суспільного ладу. Він пише: «Право – се норми, якими керується суспільний лад у поодиноких відносинах людей між собою. Кожне право має суспільне підґрунтя, бо є керівником суспільного ладу; воно існує через суспільство та для суспільства. Правові норми торкаються людських (життєвих) відносин, та ці відносини двоякого роду, так як життя одиниць і життя суспільних груп є двояким: приватним, а публічним. Життя приватне зберігає родинні і домашні, тобто господарські, економічні потреби; життя публічне – се життя в суспільстві і для суспільства, жит-

¹ Дністрянський С. Право *in concreto*. Без місця, 1907–1910 рр. / С. Дністрянський // Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 834, оп. 1, спр. 107, арк. 4.

тя, що зберігає потреби суспільства як такого. Тому й право є приватне та публічне»¹.

Розглядаючи поняття права, С. Дністрянський звернув увагу на те, що право, яке розуміла природнича школа права, відрізняється від права, яке містилося в австрійському, зокрема цивільному, законодавстві. С. Дністрянський доводить, що ідеї природничої школи права, яка виникла у XVII ст., бажали змінити позитивне законодавство, яке діяло раніше. Так виникло ідеальне право з незмінним та однозначно зобов'язальним правовим змістом. Незважаючи на те, що право не є незмінним, не є абстракцією, яку можна вивести апріорно шляхом філософських висновків, воно завжди залишається, на думку С. Дністрянського, природним правом. Він, даючи поняття природничого права, наводить слова Р. Штамmlера, що «право натури – це право, що своїм змістом відповідає природі», та доповнює їх сам словами «право, що у своїм повстанні та своїм змістом відповідає природі»². Отже, в такому разі С. Дністрянський прагне звернутись до дослідження природи права як під час його виникнення, так й упродовж його існування.

С. Дністрянський велику увагу приділяє поняттю джерел та форм права. Вчений пише, що «теорію джерел права утворили вже римські юристи. Деякі міркування про їх значення для цивільного права зустрічаємо у Цицерона та Юстиніанівському *Corpus Iuris Civilis* як цілісній теорії джерел римського права. В середньовіччі теорією правових джерел займаються переважно каноністи. В нових віках про цю теорію згадують на початку XIX ст. Так, історична школа К. Савінії та Г. Ф. Пухти звернула увагу на значення звичаєвого права, розглядаючи його

¹ Дністрянський С. Право in concreto. Без місця 1907–1910 рр. / С. Дністрянський // Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 834, оп. 1, спр. 107, арк. 4.

² Дністрянський С. Природні засади права (§ 7 к.з.п.) / С. Дністрянський // Правничий вісник. – Львів, 1911. – Р. 2. – Ч. 3–4. – С. 211.

у відношенні до двох інших джерел права, а саме до законів та до так званого права юристів. Історична школа заснувала погляд, що «джерелами права є: закони, звичаєве право та право юристів»¹.

Звертаючись до праці німецького правника Г. Єллінека «Закон та розпорядження», вчений зазначив, що той обмежився лише історією та теорією законів порівняно із розпорядженнями (звичаєве право та «право юристів» залишили поза рамками його дослідження).

У ХІХ ст. у Франції виникла нова школа дослідження та збереження права як свободи індивіда, яка у ХХ ст. знайшла багато прихильників у Німеччині. Вони звернули увагу на так зване «право юристів» та «свободу суддів творити нове право». Зокрема, Є. Ерліх, який обґрунтував свою теорію «соціології права», звів усю проблему джерел права до співвідношення суспільства із державою, причому він звернув увагу на велике значення соціальних сил у розвитку новітнього права. У своїй теорії він не зробив аналізу окремих джерел права та не завершив свої міркування щодо повної конструкції правових джерел стосовно один одного.

Проаналізувавши сучасні на той час теорії джерел права, С. Дністрянський доходить висновку, що джерелом права може бути лише те, із чого воно виникає, а таким він вважає суспільство. Оскільки право, за теорією С. Дністрянського, є соціальним утворенням, то джерелом права є лише саме суспільство, тобто ті суспільні зв'язки, у яких воно народжується, а саме: родина, рід, плем'я, народ, держава, громада, церква, стани та класи, товариства та інші². Отже, закони, звичаєве та юридичне право не є джерелами права, а лише його формами.

¹ Дністрянський С. Соціальні форми права / С. Дністрянський // Записки соціально-економічного відділу ВУАН. – Київ, 1927. – Т. 5–6. – С. 328.

² Там само. – С. 330.

Ці форми мають соціальний характер, бо виникли із суспільних відносин людства.

Відтак, до форм права С. Дністрянський відносить такі категорії, як закони, звичаєве («народне») право та «право юристів»¹. На основі відповідного аналізу С. Дністрянський формує власне розуміння цих понять.

Звичаєве право є давньою формою права. Щоб з'ясувати суть звичаєвого права, потрібно вивести поняття права взагалі, провести історичний аналіз та виявити відмінність між звичаєм, етикою та правом, а також показати співвідношення права і держави². Ставлячи перед собою мету дослідження поняття звичаєвого права, С. Дністрянський розкладає вивчення цього питання на окремі його частини, а саме: дослідження поняття права взагалі, його співвідношення зі звичаєм, етикою, вирішити питання про джерела права і, врешті, визначити співвідношення права і держави та звичаєвого права і закону. Отже, зважаючи на те, що всі ці питання мають етнографічну, філософську та соціологічну основу, розмірковує вчений, потрібно взяти з усіх дослідів, які виходять від істориків, культурознавців та філософів, найголовніше й обґрунтувати цей матеріал для визначення звичаєвого права³.

С. Дністрянський аналізує праці вчених, які до нього намагались обґрунтувати поняття права, звичаєвого права, звичаю, етики та ін. Він звертається до праць І. Канта, Г. Єллінека, Штурма, Г.–Ф. Пухти, Р. Ієрінга, Р. Штаммлера та інших.

С. Дністрянський зазначає, що оскільки правові норми, санкціоновані державою, – це закони, то будь-які інші правові норми, які не мають державної санкції, проте мають автори-

¹ Дністрянський С. Звичаєве право – а соціальні зв'язки. Причинки до пояснення § 10 Австрійської книги законів цивільних / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – Львів, 1902. –Т. 4–5. – Р. 3. – С. 330.

² Там само. – С. 3.

³ Там само. – С. 4.

тетну владу в інших соціальних зв'язках (суспільних групах), є не що інше, як звичаєвим правом. Отже, звичаєве право – це право, яке формується на звичаях.

Історія людства засвідчує, що звичаєве право є формою права поза державним впливом і його можна вважати народним правом, якщо під народом уважати не лише єдину цілісність, а й сукупність його окремих соціальних зв'язків (груп). Уже перед утворенням народу право існує в менших соціальних зв'язках. І якщо цей суспільний зв'язок належить до якоїсь нації, то і право буде народним, тобто звичаєвим. Воно є проявом авторитетної сили народу у творенні права. Отже, не держава є основою звичаєвого права, а народ і його соціальні групи. Державне право захищається зверхнім примусом, а звичаєве право тримається на моральному, внутрішньому примусі. Норми звичаєвого права базуються на внутрішній силі народу, вони виконуються елементарною силою, бо приймаються в народі, його органічних групах через своє внутрішнє визнання. Сила звичаєвого права лежить у ньому самому всередині. Цієї елементарної внутрішньої сили не може побороти ніяка фізична сила, бо нема держави, яка б усунула повністю цей природний, первісний та безпосередній спосіб виникнення права, оскільки ця сила повинна була б у подальшому зупинити виникнення та існування будь-якого права.

Народ і його соціальні групи повинні уміти відстоювати свої права у будь-яких правовідносинах, що належать до їхнього власного кола, тобто там, де сам народ вирішує долю за своїм правом. Звичайно, коли над народом існує влада держави, яку він визнав, там і держава мусить мати свій вплив, бо будь-яка справа торкається і її інтересів.

Тому, хоч звичаєве право, на думку С. Дністрянського, є формою права взагалі, однак все ж таки це не означає, що звичаєве право є формою державного права, яке утворює держава разом із своїм адміністративним апаратом та з його прерогативами. Держава може прийняти для свого права норми

чужих суспільних зв'язків, які визнає сама, але держава не в змозі заборонити виникнення звичаєвого права в народі та його соціальних групах¹.

Це стає неможливим з двох причин: 1) «... тому що держава не в силі вичерпати всіх правових норм у своїх власних законотворах, тим більше, що законотворчий апарат в державах помалу функціонує, поза тим, коли людські потреби щораз змінюються, та життя, підлягаючи щораз новим хвилюванням, утворює само нові суспільні норми»; 2) «... тому що право держави виконують її органи, які є рівночасно членами різних соціальних груп і тому втілюють не раз мимоволі норми звичаєвого права у життя, немов воно вже було прийняте державою. За австрійським законодавством, державним органам надана можливість користуватися при недостатності відповідних законних норм так званими природними основами права, які вказують на правові норми нижчих суспільних зв'язків»².

Поруч зі звичаєвим правом як формою права С. Дністрянський виділяє чи не найбільш важливу форму права – закон, виданий державою.

Формуючи власне розуміння поняття закону, учений аналізує погляди Геракліта, Платона, Аристотеля, Цицерона, І. Канта, Г. Єллінека, В. Віндельбанда, Г. Гроція, О. Гірке та ін. Оскільки такий ґрунтовний аналіз проведений в українській правовій літературі вперше, то ми на цьому зупинимось детальніше.

С. Дністрянський розуміє, що слово «закон» має не лише у мові, а й у науці різні значення – тобто, під ним розуміють не тільки правові, а й етичні, логічні, природні та історичні закони. Тим не менше, у своїй правовій концепції вчений звертає увагу на розуміння закону лише через його правове значення.

¹ Дністрянський С. Звичаєве право — а соціальні зв'язки. Причинки до пояснення § 10 Австрійської книги законів цивільних / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – Львів, 1902. – Т. 4–5. – Р. 3. – С. 32.

² Там само.

У державі важливі соціально–етичні норми склались у короткій абстрактній формі з метою зобов'язання всіх осіб. Форма цих норм первинно була офіційною (урочистою, святковою), згодом використовувався спосіб написання загальнообов'язкових норм на таблицях або на єгипетських папірусах, а також норми передавались ухвалами всенародного віча. З цього виник поділ на основні закони, які приймалися під авторитетом державної влади (*leges*), та закони, які виражали волю народу певної території (*plebiscita*).

Упродовж історії людства правове значення законів часто змінювалось. Так, спочатку закони, крім правового значення, були наділені релігійними елементами, оскільки вони виконували роль норми людської поведінки, яка опиралась на визнання авторитету божества та підкорення йому. Прикладами цього є погляди грецького філософа Геракліта, який говорить про розум всесвіту, з якого народжується всесвітній закон, який усіх і об'єднує. Платон пише, що коли ще не існувало письмо, то люди жили за своїми звичаями та «батьківськими» законами. Він поділяє закони на писані та неписані та розуміє під законом загальну, абстрактну та непорушну норму. Аристотель, визнаючи закон як загальну та абстрактну норму, звертає свою увагу на те, що норма виходить від найвищої влади, однак, як загальна норма, вона не може передбачити всі можливі випадки життя, тому поза нормою закону повинна існувати народна постанова, яка в окремих випадках вирішує питання по суті¹.

Погляди Цицерона ґрунтуються на грецькій філософії. Він відрізняє абстрактне поняття закону, яке пов'язане з існуванням держави. З виникненням у Римі писаних законів головну увагу перенесено на форму законів, а отже, філософські вимоги до законів втрачають своє значення. Всі закони у Римі відрізнялись

¹ Дністрянський С. Соціальні форми права / С. Дністрянський // Записки соціально-економічного відділу ВУАН. – Київ, 1927. – Т. 5–6. – С. 331.

за формою, а не змістом. Закони поділяли на закони у вузькому та широкому розумінні. У Римі було встановлено відмінність між формальним та матеріальним поняттям закону. Вихідною точкою їхньої державної ідеї було формальне поняття закону, а погляди на право базувались на матеріальному понятті законів. Ідея державності у римлян була настільки сильна, що насамперед у державі було створено єдину систему законодавства, надаючи формі вирішальне значення. Тобто, все, що мало форму закону у найширшому розумінні, зобов'язувало громадян держави; закон поступово пов'язувався з державою, яка його видала, незважаючи на зміст зобов'язань, які вона приймала. Отже, закон у Римі був соціальною межею стосовно як держави, так і людей.

Після розпаду Римської імперії до влади прийшли франки, які намагались утворити власне право. Право германських держав опиралось на народні елементи, з яких вийшли ці держави, але поширення феодального ладу призвело до порушення розвитку права на народних елементах. Так, германська держава поділилась на велику кількість різноманітних соціальних груп, які жили своїм власним життям, не звертаючи уваги на державу, у якій вони проживали. У цей період поняття закону повинно було відокремитись від зв'язку з державою як такою. Закон повинен був знайти свою опору в авторитеті народу та увійти в обіг у відносинах між окремими особами. Саме тому поняття германських законів відрізнялись від поняття римських законів. Незважаючи на те, що Закони XII таблиць були кодифікацією народного права, тобто звичаєвого, історія його виникнення підтверджує, що становлення цих законів прагнула сама держава, бо вона санкціонувала та складала сама ці закони для своїх правових цілей. Нічого подібного не відбувалось у германських державах.

Германські закони були витвором лише народного права, яке діяло у різних племенах окремо, не пов'язуючись в одне ціле у державному праві. У давніх германських законах відобра-

жалось повністю племінне право, яке народ утворив стихійно в окремих племенах, а також доповнювалось безпосередньо за участю самого народу, на що ні королі, ні уряд не мали жодного впливу. У разі, якщо у цих нормах збереглися сліди королівського права, то це можливе лише там, де королівське право ставало звичаєвим правом самого племені. Саме в період цієї доби королі дбають про кодифікацію народного права.

Отже, з поширенням феодалізму визріває в Середньовіччі інша конструкція закону. Вона має свої загальні основи вже в попередньому періоді правового життя. Перша основа нової конструкції лежить у системі племінних прав, які були пов'язані з членами племені, незалежно від їхнього місця перебування. Так пов'язувалось поняття закону з особою, що йому підлягала, та з особою, що ним користувалася. Це спричинило змішування загальної та особистої законних сфер. Феодалізм утворив об'ємну систему особистої залежності осіб. Закон став за правовий знак особистої та зв'язкової свободи, проти загальної системи середньовічної залежності.

У середньовічній системі, де змішувалось приватне право з публічним, конкретне право з абстрактним, зміни настають лише тоді, коли починається розквіт автономії міст. Вони починають утворювати свою власну, тривалу соціальну структуру, що дає початок новітній конструкції державності на початку нових століть. Причиною цього було те, що середньовічні германські міста повернулися до римського поняття закону – загальної, об'єктивної, правової норми, що рівноцінно сприймає усіх громадян.

Державне життя Середньої та Західної Європи формувалось на засадах абсолютизму. У Французькій абсолютній монархії виникла теорія суверенності держави, а разом із нею і змінилось ставлення до закону як найвищої норми, що виходить від суверенної влади в державі та має загальну зобов'язуючу силу. Від французького теоретика Ж. Бодена походить нова концепція законів, яка звертається до теорії Аристотеля та від-

різняється від неї лише тим, що поняття закону безпосередньо пов'язане з поняттям суверенності держави. Отже, поняття закону тут відмежовано від звичаєвого права, а також закон як загальна суверенна норма почав відрізнятися від декретів чи інших розпоряджень, які вирішують окремі випадки.

За допомогою рецепції римського права віджила традиція старих століть. Щоправда, рецепція класичного римського права відбулася не повністю, оскільки не був збережений поділ державних форм римського права (*leges, plebiscita, senatus consultu, edicta magistratum, constitutiones principum, persona prudentium*). Значення законів, за римським правом, полягало в тому, що римські закони визнавали вільну та самостійну сферу приватноправової волі осіб, а середньовічні закони вважали цю волю лише як наслідок суверенності держави.

Згодом у Європі виникає правова теорія природничого права. Прихильники цієї теорії вважали за природне право не те право, яке діяло у державах, а те, що від природи притаманне людям, право, що у своїх внутрішніх основах завжди є тим самим, незмінним, вічним. Вони старались об'єднати всі правові норми під загальними вселюдськими принципами задля поєднання поняття закону з поняттям правової ідеї. Яскравим представником теорії природничого права був Г. Гроцій.

Це спричинило боротьбу суспільства за «вроджені» права людини, своєю чергою це вплинуло на розуміння поняття закону. Під ним (у вузькому розумінні цього слова) йдеться про той закон, який встановлював чи забезпечував суб'єктивні права людини. Це яскраво зображено у теорії «соціального договору» Ж.–Ж. Руссо. Він об'єднав під час визначення поняття закону теорію Аристотеля про всезагальність правової норми та теорію суверенності народу і дійшов висновку, що закон – це загальна воля народу, однак загальною вона може бути лише тоді, коли базується на визнанні загальних прав людини, зокрема права на свободу, і коли зміст правової норми є загальним та абстрактним. Його теорія вплинула на Декларацію

прав людини і громадянина, прийняту у Франції 1787 року, де зазначено, що «Закон є вираженням загальної волі, і всі громадяни мають право брати участь у творенні загальної волі, чи особисто, чи через заступників» (ст. 6), «Основа суверенності є у народі» (ст. 3), «Свобода – це право робити все те, що іншому не шкодить. Тому не можна визначати правом людини ніяких інших границь, а тільки такі, які б запоручували усім іншим членам суспільства вжиток тих самих прав. Ці границі може визначити тільки закон» (ст. 4)¹.

На цих принципах І. Кант сконструював своє поняття права, під яким розумів волю однієї особи, яка не суперечить волі іншої особи на підставі загального закону свободи. Подібне матеріальне поняття закону доводить Г. Єллінек. Він зазначає, що метою закону є відмежування вільної діяльності одних щодо інших. Ця ідея була базовою у ХІХ ст. під час прийняття законів. Вершиною цих законів були конституційні закони, які утворили загальну правову основу для решти законів, які забезпечували особисту, економічну та соціальну свободу людини, проте обмежили її одночасно вимогами і потребами загального добра та свободою інших людей.

Отже, у новітній добі права поняття свободи відрізняється від тих понять свободи, які визнавало середньовічне право. Так, у Новітні віки закон виходив із загального поняття людської свободи, вказуючи їй тільки межі в суспільному житті та з огляду на державне добро в державі, а середньовічне право виходило з поняття зобов'язання особи і робило винятки лише для деяких класів та груп осіб.

З усього наведеного випливає, що законом визначається ставлення держави до суспільства та особи, і що саме воно характеризує значення закону в праві. Відповідно до того, яким було це ставлення, змінювалося й поняття закону, зокрема його

¹ Дністрянський С. Соціальні форми права / С. Дністрянський // Записки соціально-економічного відділу ВУАН. – Київ, 1927. – Т. 5–6. – С. 338.

матеріальне значення. Історія права ставить поруч формальне й матеріальне поняття закону. Формальне поняття полягає у формі, яка визначена державою щодо законів, а матеріальне значення закону пов'язується з його суспільною метою, якій слугує закон у різні періоди історичного розвитку.

Так, у Римській добі закон виконував роль сполучника між державою та особою; у Середньовіччі він відокремлював діяльність суспільних зв'язків та осіб у державі; у Нові віки до французької революції закон був межею абсолютизму проти індивідуалізму, а вже починаючи з французької революції, закон був межею соціальної свободи проти держави; у радянській системі закон став найвищою нормою правового життя суспільства у державі. Керуючись такою характеристикою закону у різні періоди, можна помітити його спільну рису, яка притаманна йому постійно, – це межа. Закон її встановлює у суспільному житті. Навіть у римській системі закон визначає відмінність між правовою сферою держави та правовою індивідуальною волею особи. Упродовж історії змінюється лише характер цієї межі¹.

На основі аналізу різних підходів до різних понять закону С. Дністрянський формулює власне поняття закону, суть якого полягає в тому, що закони – це «державою усталені основи суспільного життя чи поміж людьми, чи у відношенні людей до держави або держави до людей»². С. Дністрянський виділяє три категорії законів: 1) конституційні закони, у яких передбачені загальні принципи організації держави стосовно окремих громадян та держави; 2) основні закони; 3) інші звичайні закони, що торкаються усіх інших сфер законодавчої влади.

Розпорядження виконавчої влади мають насамперед збе-

¹ Дністрянський С. Соціальні форми права / С. Дністрянський // Записки соціально-економічного відділу ВУАН. – Київ, 1927. – Т. 5–6. – С. 340.

² Дністрянський С. Загальна наука права і політики / С. Дністрянський. – Прага, 1923. – Т. 1. – С. 60.

рігати, пояснювати та виконувати закони. У них може бути передбачена можливість виконавчої влади видавати в певних межах норми. Це стосується тих випадків, коли суспільні відносини не врегульовані законом, тоді виконавча влада має право видавати правові норми, які діятимуть доти, доки не вийде відповідна норма від законодавчої влади. Також органам виконавчої влади може належати право змінювати застарілі законні норми, якщо суспільне життя змінилось, а закон вимагає іншої норми. У випадках, коли виконавча влада окремо видає правові приписи в межах розпоряджень, то вони називаються правовими розпорядженнями, бо вони встановлюють нові правові норми.

Крім звичаєвого права та законів, С. Дністрянський виділяє ще одну форму права – право юристів. Учений розуміє, що звичаєве право та закони є головними формами, в яких втілюється процес утворення права. Проте між звичаєвим правом та правом держави є, на його думку, посередники, які, своєю чергою, також впливають на утворення права. Такими посередниками, які долучаються до утворення права, є юристи двох груп: теоретики права, тобто юристи-вчені, а також практики, тобто судді.

Право, створене юристами, С. Дністрянський називає «правом юристів». Він вважає, що коли придивитись на розвиток права в історії людства, то побачимо всюди визначний вплив юристів не лише на виконання, а й на творення права. Це можна побачити не лише у системі римського права, а й у старогерманській, англійській та інших правових системах.

До моменту, коли суспільні відносини між особами були простими і втручання третіх осіб у врегулювання цих відносин не було потрібне, доти потреби у юристах не було. Лише з розвитком суспільства, коли кількість родин почала зростати та довелося розглядати правові звичаї та інші основи права, то постала потреба узагальнювати звичаєві норми для вирішення конкретних справ. За повторення подібних випадків юристи приймали відповідні рішення, які стали в майбутньому

нормами права. Ці норми були складовою частиною правової системи конкретного суспільного зв'язку.

За методом узагальнення та збирання у єдине ціле правових звичаїв римські юристи заснували: родинне право, право заповіту, право купівлі, які опирались на звичаї римських селян, справи селянського та дрібноміщанського життя. Римські юристи також виправляли правові норми, замінюючи їх свідомо іншими. Навіть імператор Юстиніан наказав зібрати визначні правові погляди римських юристів та надав цьому збірнику силу закону.

Подібне відбувалось і в германському праві. Там утворювались так звані племінні права, які зобов'язували кожного члена племені, де б він не був. Під час вирішення спорів суддям часто доводилось виходити за межі тих норм, які діяли на той час. За потреби вони їх змінювали та доповнювали. З часом виникають збірники правових постанов звичаєвого права. Використання таких збірників суддями спричинило те, що з часом вони стали нормою для суспільства. Отже, у цьому випадку право юристів було посередником між звичаєвим правом та правом держави. На прикладі «Руської Правди» С. Дністрянський показує, як виглядали збірники звичаєвого права.

«Право юристів» проявляється, на думку С. Дністрянського, у двох формах: 1) воно пояснює, поширює, доповнює та виконує правові норми тієї галузі, звідки вийшли юристи; 2) деколи воно проявляється й поза межами питомої області у рецепції чужого права. Прикладами рецепції є рецепція візантійського права в Україні і римського права в Європі тощо.

Рецепція римського цивільного права відбувалась у різних формах. С. Дністрянський виділяє такі з них, як: а) форма абстракції правових понять; б) форма правничої конструкції; в) форма окремої правничої систематики¹. Абстракція правових

¹ Дністрянський С. Загальна наука права і політики / С. Дністрянський. – Прага, 1923. – Т. 1. – С. 66.

понять відбувалась на основі узагальнення норм існуючого звичаєвого права, а також на основі відповідного формулювання правових понять, абстрагуючись від правової мети та правових постанов римського права, які не відповідали зміненним правовідносинам. Але для нових суспільних відносин абстракції існуючих правових понять не вирішували життєвих питань. Так виникла потреба у нових правових нормах та нових правових поняттях. Саме юристи врегульовували нові відносини, комбінуючи приписи римського права, змінюючи тексти правових постанов. Цей метод творення права С. Дністрянський називає методом правової конструкції.

Коли юристи вирішально впливали на розвиток позитивного права, то їх науковий метод почав стосуватися безпосереднього творення права. Саме з цієї причини, на думку українського вченого, виникли у Нових віках дві провідні течії, а саме природнича школа права (теорія «права натури») та історична школа права.

Яскравими представниками природної школи права були Г. Гроцій (засновник цієї течії), Х. Вольф, С. Пуффендорф, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант та інші. Ця теорія значно впливала на творення нових законопроектів із кінця XVIII ст., зокрема на Австрійський кодекс цивільних законів. Теорія природничого права виникла як протест проти феодальної держави і висунула систему ідеального права та прагнула втілення її у державі. За цією теорією, природне право – це не те право, яке володарі встановили у державі, а право, яке вже із самої природи належить кожній особі, бо воно з'являється з народженням особи як вільної людини. Природне право є завжди незмінним та по суті невід'ємним правом особи. Прихильники природничого права намагались формулювати всі правові норми наближено до загальних вселюдських принципів, а також відкидали усі твердження, які суперечили їхнім філософським висновкам. Тому виникли філософські системи права як наслідок філософської абстракції. Ця абстракція привела до спрощення

правових норм, а не до встановлення нових, її революційний характер, безперечно, сприяв початку французької революції та новим кодифікаціям права, які відбулись наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Ця теорія стала початком нових правових систем, хоча сама не зрозуміла остаточно справжньої суті права та не змогла звільнитися від тих недоліків, які були у романістів.

Проти цієї системи різко виступили прихильники історичного методу в науці права. Засновником цієї школи вважається німецький романіст К.–Ф. Савіньї, який висунув версію, що час новим законодавчим актам не придатний, і що наука повинна насамперед пізнати історичний розвиток права, а саме римського, щоб на його основах прийти до тривалих результатів. Юристи історичної школи утворювали нові норми, які застосовували у своїй практиці суди, проте ця практика щораз більше віддаляла теорію від реального стану у суспільстві. Це і стало причиною краху панування школи К.–Ф. Савіньї.

Особливе значення, на думку С. Дністрянського, має сформульований юристами XIX ст. підхід до формування правової норми, який полягає у вивченні, з'ясуванні потреб суспільного життя. Такий підхід він окреслює поняттям економічно–соціального методу права¹. Ідучи шляхами римських юристів, вони намагаються провести паралель між суспільним життям та правовими нормами для утворення нових норм на основі справжніх потреб суспільного життя. У середині XIX ст. з'являється все більше прихильників цього методу. Також С. Дністрянський зазначав, що залишились тоді і прихильники методів правової абстракції, правової конструкції та правової систематики. Однак методи, на думку С. Дністрянського, безпосередньо впливали лише на правову техніку, відповідно, не могли вплинути на творення нового права.

¹ Дністрянський С. Загальна наука права і політики / С. Дністрянський. – Прага, 1923. – Т. 1. – С. 71.

Наприклад, у ХІХ–ХХ ст. виникли такі інститути права, як: векселеве право, торговельне право, право залізниць, телефонії, телеграфії, право автомобілів, право безпеки тощо. Отже, з процесом утворення нового права виникають і нові стадії прийняття законів, наприклад, стадія створення проекту закону. На цій стадії важливу роль відіграють юристи–теоретики, які не лише пояснюють закон на основі нових виявів у суспільному житті, а й створюють нові норми відповідно до нових вимог суспільного життя. Практика створення юристами законів сягає часів Римської держави, коли право юристів було посередником між звичаєвим правом та правом держави.

Що стосується юристів–практиків, то, на думку С. Дністрянського, вони безпосередньо впливають на творення права у державі¹. Він передбачає для судової влади можливість впливу на утворення в деяких випадках права. Ці міркування учений обґрунтовує тим, що судді так само, як і держава, яка звертається до звичаєвого права задля врегулювання окремих правовідносин, не можуть знайти відповіді на всі запитання в законах, відповідно, повинні не раз вирішувати ці питання без законних норм. Отже, суддя як орган держави в певних межах суддівської свободи може вирішувати питання, які не врегульовані в законодавстві. Догматики ж права вважали, що судді повинні вирішувати спори лише згідно з нормами діючого права, а виходити у своїй практиці за межі закону суддям можна лише настільки, наскільки їм це дозволяє закон. Теорія ж «вільного дослідження права» передбачає, щоб суддя не пов'язував себе законними нормами, а вважав їх лише загальними вказівками, які не звужують його у свободі суддівства у суспільних потребах чи відносинах.

Завдання, які стоять перед суддями, С. Дністрянський визначає так: «1) суддя має перш за все зберігати право, та не

¹ Дністрянський С. Загальна наука права і політики / С. Дністрянський. – Прага, 1923. – Т. 1. – С. 72.

лише право держави, у якій він є органом держави, але й право інших суспільних груп, які мають вплив для вирішення даної справи. Тому суддя повинен звернутись не лише до законів держави, але і до правових норм інших суспільних зв'язків. У випадку відсутності для вирішення спору відповідної норми в законах держави, то суддя має право звернутись до правових норм іншої суспільної групи, оскільки такі норми існують;

2) суддя повинен розмірковувати. Він повинен розуміти, що керується правом для держави, а тому – відповідно до цілей, які поставила перед собою держава. Якщо ж він використовує при вирішенні спору норми інших суспільних груп, то тут суддя не так зв'язаний з нормами, його завдання полягає у примиренні суперечливих норм інших суспільних груп, а також суддя повинен узгоджувати норми суспільних зв'язків із провідними ідеями держави. З іншого боку, суддя повинен охороняти і захищати право навіть проти волі законів у випадках, коли закони суперечать нормам зорганізованого правового ладу;

3) судді повинні творити нове право, але не лише право, яке не було у державі, а також цілком нове право, яке не було ще відоме будь-якій суспільній групі»¹. Це, пояснює С. Дністрянський, зумовлено тим, що закони мають дуже тривалу форму та існують доти, доки їх не змінять інші закони, але життєві відносини змінюються набагато швидше, а тому потребують відповідної зміни правової норми.

Оскільки держава доручила суддям вирішувати правові випадки відповідно до змінених життєвих відносин, то вона повинна надати право судді бути у таких випадках «законотворцем» та вирішувати їх не на основі переживаючої дії старого закону, а так, як би вирішив його законодавець, який би мав прийняти нову норму. Суддю обмежують загальні цілі держави, загальні принципи творення права та внутрішні ознаки, які

¹ Дністрянський С. Загальна наука права і політики / С. Дністрянський. – Прага, 1923. – Т. 1. – С. 72.

повинно мати право. Усі чинники, на які суддя звертає увагу під час вирішення будь-якого спору, С. Дністрянський називає «природними основами права», бо вони повинні опиратися на тому, що становить правдиву суть права не лише за його генезою, а й за внутрішнім характером. Учений підкреслює, що навіть в Австрійському кодексі законів цивільних (§ 7) визнавали природні основи права як форму права.

Так що право, яке утворює суддя відповідно до природних основ права, має всі ознаки права *in abstracto* – це нове право стає новою нормою держави, а авторитетом, який виступає від імені держави, є суддя. Лише в таких межах, на думку С. Дністрянського, судова практика може бути безпосередньою основою позитивного права. Отже, суддя повинен насамперед застосовувати або охороняти права. Суддя застосовує закон або звичаєве право у конкретному випадку, який має вирішити. Важливо, що ця функція надає судді творчої дії. Для застосування норми права суддя повинен розглянути конкретний випадок. Розглядаючи справу, суддя зважає та виділяє окремо інтереси держави, суспільства та особи. Творцем нового права суддя стає лише тоді, коли під час вирішення спору він застосовує своє рішення, яке не передбачене ні в законах, ні у звичаєвому праві. З моменту, коли в наступній судовій практиці почнуть застосовувати рішення судді як загальну правову норму, тоді виникне нова форма права, так званий судовий прецедент.

Такий огляд теорії суспільних форм права С. Дністрянського показує співвідношення кожної з форм між собою. Зваживши на те, що і звичаєве право, і «право юристів» є утворенням суспільних сил правового ладу, мусимо дійти висновку, що у соціальних формах права стоять одна супроти іншої дві категорії: держава та суспільство. Саме вони зумовляють, доповнюють та виправляють один одного.

Отже, у цьому підрозділі ми розглянули загальнотеоретичні погляди С. Дністрянського на розуміння джерел права, його основ, видів та форм. Лише після дослідження цих поглядів

можна зрозуміти ту глибоку обізнаність ученого з різноманітними правовими концепціями поняття права, які існували на момент творчості С. Дністрянського. Зважаючи на погляди українського правознавця на право, можна ствердити, що він не став прихильником того чи іншого класичного розуміння права. У своїй концепції С. Дністрянський поєднав найкращі, на його думку, грані різних правових концепцій понять права.

С. Дністрянський переконаний, що фактичним джерелом права може бути лише суспільство, а не держава, бо, за ним, право – це суспільне явище, яке зародилось набагато раніше, ніж виникла держава. Її, своєю чергою, дослідник розуміє як послідовницю логічного розвитку суспільства і як найкращу форму його організації, яка не знищує попередні форми організації суспільного життя (подружжя, родину, рід, плем'я, а згодом і народ).

Суспільство С. Дністрянський бачить як зовнішню сторону джерела права, а під внутрішньою стороною джерела права він виділяє потреби окремих суспільних груп та індивідів. Саме внутрішня сторона права відіграє важливу роль в організації суспільства, бо його потреби впливають на виникнення перших соціальних норм організації суспільного життя. Ці норми є своєрідними соціально-етичними правилами поведінки людей. З цих різноманітних норм суспільного життя народжуються правові норми як найважливіші в суспільстві. Як уважає С. Дністрянський, для утворення правових норм не обов'язкова наявність держави, бо вони, переконаний дослідник, можуть існувати у будь-яких суспільних групах. Правові норми він характеризує як найважливіші соціально-етичні норми, відрізняючи поняття звичаю, традиції, обряду, етичних норм від правових норм. Природні, соціальні та економічні основи правових норм правознавець виводить з організації суспільного життя.

Така теорія розуміння основ права дала змогу С. Дністрянському порівняно з іншими школами права розширити поняття права, в яке він включив і поняття природничого права, і дер-

жавного права, і права різних соціальних груп. Під формами права він розумів звичаєве право, закон і діяльність юристів як теоретиків, які творять науку права, а також практиків (суддів), які безпосередньо своїми рішеннями створюють право.

За ним, право є змінним відповідно до змінності потреб і його зміст залежить від розвитку людства. Головною метою права С. Дністрянський називає врегулювання суспільних відносин на природних, соціальних та економічних засадах.

На нашу думку, саме такі погляди С. Дністрянського доповнили пануючу наприкінці XIX – на початку XX ст. теорію позитивного права соціологічними поглядами, що дало можливість показати право в якісно новій моделі. Більшість концептуальних ідей ученого є актуальними і сьогодні, оскільки в Україні напрацьовується практика застосування принципу верховенства права, а також формується нова модель створення рішень суддів.

РОЗДІЛ 3

Загальнотеоретичні аспекти державної концепції Станіслава Дністрянського

3.1. Додержавна організація суспільства у трактуванні дослідника

Сьогодні є безліч теорій походження та поняття держави і права. Кожна з цих теорій виникла в певний період розвитку людства і була наслідком власних уявлень мислителів про державу та право. Майже завжди ці уявлення були реакцією на дійсність, яку кожен з мислителів досліджував особисто. Лише через призму історії ми можемо збагнути сутність тих поглядів, які висували їх автори в процесі розвитку людства. Сьогоднішня юридична наука не заперечує всі ці теорії розуміння права і держави, вона консолідує найкращі ідеї кожної з цих теорій та пропонує нову (змішану) концепцію розуміння права та держави.

Вивчаючи правову концепцію Станіслава Дністрянського, варто насамперед розкрити поняття суспільства та його окремих груп, які існують у ньому, бо саме це стало основою правової концепції походження та поняття держави С. Дністрянського.

Аналіз первинних форм суспільних об'єднань викликає неабияке зацікавлення і в сучасній правовій літературі. Такий підхід дає змогу теоретикам права розширити межі розуміння причин та форм зародження та розвитку соціальних утворень. Важливим у цьому дослідженні є погляди С. Дністрянського на соціально-економічний аспект сім'ї, який відрізняє її від біологічних пар тваринного світу.

Розглядаючи життя первісного суспільства, С. Дністрянський особливу свою увагу звертає на причини, які об'єднували людей у певні суспільні групи, на первинний склад цих суспільних груп, а також на спосіб їхнього співжиття та процес природничого розвитку. Дослідивши процеси розвитку суспільства від елементарного соціального утворення, С. Дністрянський з'ясовує історію їхнього взаємного співіснування та способи вирішення складніших питань, які виникали у більших суспільних групах, і, врешті, причини утворення перших держав.

С. Дністрянський розуміє людину як ядро суспільства загалом та будь-якої соціальної групи зокрема. Усі соціальні групи за способом утворення він поділяє на органічні та організаційні групи. Органічні групи – це ті групи, які виникли у суспільстві природним шляхом. До них учений відносить подружжя, родину, рід, плем'я, державу та народ. Під організаційними групами С. Дністрянський розуміє групи, які виникають у суспільстві шляхом штучного утворення, метою створення яких є задоволення різних визначених суспільних потреб. Організаційні групи він поділяє на дві частини: 1) групи, із яких складається суспільство (церква, стани, класи, політичні партії); 2) групи, які утворюються за бажанням тих осіб, які їх започатковують, мають бажання працювати у цих групах та отримувати від них користь (товариства, «стоварищення», заклади та підприємства).

Розглядаючи органічні групи як основу виникнення суспільства, С. Дністрянський вважає, що подружжя є першою органічною (природною) групою, є основою суспільства. Під

родиною він розуміє об'єднання чоловіка і жінки та їхніх нащадків. Родина як об'єднання двох людей різної статі виникла шляхом родового (природничого) з'єднання, яке ґрунтується на статевих стосунках чоловіка й жінки, а також з'єднання, яке виникає з економічних основ, тобто з метою забезпечення належного економічного існування своїх членів.

Розглядаючи процес зародження суспільного ладу, С. Дністрянський намагається з'ясувати важливі питання первісної організації суспільства. Його цікавлять питання першості патріархальних чи матріархальних, одиноких чи «громадних подружжів». Щоб з'ясувати ці питання, С. Дністрянський заперечив методи дослідження деяких науковців, які припускали, що розвиток первісного суспільства є таким самим, як він відбувається у сучасних нерозвинених суспільствах, де і до сьогодні зберігається племінна форма організації суспільства. Тому український дослідник ставить до цих питань дуже обережно. Він вважає, що матеріали, зібрані про подружнє та родинне життя сучасних нецивілізованих племен, є цінним матеріалом для науки взагалі, але не для науки, яка вивчає виникнення суспільства і його перші соціальні групи.

На думку С. Дністрянського, про життя первісних племен і, зокрема, про подружнє та родинне життя племен первісного суспільства можна дізнатись лише з достовірних історичних даних відповідного періоду. З приводу первинної форми організації суспільства вчений уважав, що система первісного суспільного ладу не могла виходити з «громадного подружжя». Він припускає, що в різні періоди первісного суспільства існував матріархат, але під ним треба розуміти лише фактичне керівництво жінкою справами ведення домашнього господарства і виховання дітей, причому лише на період відсутності чоловіка вдома. Що стосується утворення родів, то, на його думку, конструкція «громадного подружжя» є неправильною. Роди утворювались природним шляхом, оскільки окремі члени родини вступали в подружні стосунки з членами іншої родини.

Ці новоутворення і називались родинами, які підтримували родинні стосунки з усіма членами родини.

Отже, первісні подружжя С. Дністрянський характеризує як моногамні, пояснюючи це тим, що в первісному суспільстві і двом особам було важко здобути засоби до існування й утримати на них дітей. Він вважає, що полігамія могла розвинутиись лише після моногамії там, де було легше здобувати засоби до існування. Він не заперечує факту вільних статевих стосунків між особами різної статі, але такі стосунки, на його думку, актуальні і сьогодні (переважно між молодими людьми). Оскільки характер цих стосунків є лише статевим, а не економічним, то вони не могли бути причиною виникнення «громадного подружжя» як такого. Сукупність цих людей не вважала себе окремою економічною групою зі спільними цілями у своєму житті. Наслідком довільних статевих стосунків було те, що достовірно відомо було лише, хто є матір'ю дитини. Дитина належала до подружжя як економічної сполуки. Тому, зазвичай, її батьком вважали чоловіка матері, якщо останній не заперечував цього.

С. Дністрянський заперечував ідею викрадення жінки чоловіком як шлях формування окремих подружжів. Він уважав, що первісна людина, маючи статеві потяги, дійсно часто викрадала жінку, але вважала її лише своєю здобиччю. А вже згодом, з розвитком суспільства, для первісної людини жінка була потрібна не лише для задоволення статевих потягів, а й для допомоги у здобутті засобів існування. Так, на думку С. Дністрянського, виникли первісні реальні подружжя. Викрадення ж чоловіком жінки для утворення подружжя з розвитком суспільства перетворилось у весільну церемонію, яка дійшла до наших днів, символом викрадення тепер є викуп жінки в конкретної родини. Те, що в первісному суспільстві одруження відбувалось шляхом односторонньої волі чоловіка, згодом переросло у взаємну згоду двох осіб, які заявляють свою волю у точно визначеній формі (державне та церковне вінчання).

Що стосується характеру влади чоловіка над жінкою у родині, то С. Дністрянський уважав, що з виникненням подружжя як такого влада чоловіка над жінкою була безмежною. З розвитком подружніх стосунків між чоловіком і жінкою та з початком спільного ведення господарства подружжя жінка суттєво підвищила свій статус у родині, бо у разі відсутності чоловіка жінка фактично керувала господарством. На підставі цього С. Дністрянський заперечував ідею існування материнського права як окремого права жінки над чоловіком, бо це суперечить природно-економічному змісту подружжя.

До сьогодні влада чоловіка над жінкою збереглася формально, бо жінка отримала окрему владу у домашньому господарстві, символом якої, на думку С. Дністрянського, є ключі, а також у жінки виникло право спільного родового права батьків, яке належить однаково і чоловікові, і жінці. Влада батька над дітьми і дружиною переросла у повну опіку над ними.

Під цим оглядом власне сім'я, за С. Дністрянським, є тією первісною формою соціального об'єднання, в якій зароджуються і формуються первісні правила суспільного життя, які згодом набувають форм звичаєвого права, а згодом і позитивного права.

С. Дністрянський був переконаний, що подружжя було і залишається до сьогодні основою родини. До родини належали батьки, діти і подальші нащадки, а також дружини тих нащадків, які жило спільно з батьками в їхньому домі і ще не утворили окремої родини як економічної групи. Кожна родина вела окреме господарство, а тому була окремою спільнотою, яка захищала своїх членів від зовнішнього нападу, а також забезпечувала внутрішній порядок.

Внутрішній порядок, стверджував С. Дністрянський, у родині забезпечувався першими правилами суспільного життя, джерелом яких була фактична батьківська влада та влада чоловіка над дружиною. Батьківська влада регулює питання, які стосувались щоденного життя родини, вона визначає особисті

стосунки між членами родини, врегульовує увесь економічний апарат родинного «господарства», розділяє майно між членами родини, вирішує спори в родині і т.д. Учений порівнює батьківську владу з владою, яка згодом з'явиться в державі, але в мініатюрі. Такий характер влади існував до моменту переходу влади батька родини в опіку батька над жінкою, дітьми та іншими членами родини.

Залежно від конкретних умов життя, С. Дністрянський виділяє два типи родин: родини з демократичним характером влади та родини з монархічним характером. Кожна з них мала власний устрій, власне «господарство», яке ґрунтується на власних суспільних нормах. Наявність цих ознак свідчить, на думку правознавця, про зародження суспільного ладу (порядку). Тип родини символізує майбутній розвиток суспільства і проектує майбутню форму держави.

Крім захисту від зовнішнього нападу, родина потребувала і внутрішнього спокою та порядку. Таким гарантом у родині був батько, бо він дбав, щоб родина мала необхідні засоби до життя, тому він повинен був керувати всіма справами, які торкались цих проблем. Він як голова родини забезпечував економічне та суспільне життя в ній, утворюючи в родині як першооснові суспільства перші норми суспільного життя. На думку С. Дністрянського, джерелом цих норм була лише батьківська влада. Через близькість існування різних родин та постійність відносин між ними утворюється в суспільстві нова соціальна група.

Отже, теорія ученого про початок суспільного ладу опирається на природні, економічні та соціальні основи. Що стосується релігійних чинників, то вони не мали значного впливу на формування суспільного ладу та створення перших суспільних норм. У першій ланці суспільства, на думку С. Дністрянського, зароджуються ті основи, які будуть незмінними упродовж наступного часу його існування, але з розвитком яких відбуватиметься природний розвиток суспільства. До них належать природні та економічні потреби людей. На них ґрунтується

подальший розвиток суспільства, саме ці потреби, розвиваючись, диктують майбутні зміни в суспільстві. Розрізняючи родовий та економічний бік родин, С. Дністрянський, на нашу думку, опирався на поняття та види сім'ї, які існували в Стародавньому Римі, зокрема: агнатичної та когнатичної. Тому дослідник відносить до членів сім'ї, з одного боку, не лише дітей і внуків, а й дружин тих дітей, а з другого, – не всіх дітей, а лише тих, хто жив у спільному батьківському домі і ще не заснували окремої родини; а от сини, внуки та подальші нащадки, які заснували свої окремі самостійні родини, не належали вже до родини свого батька чи діда, бо вони не перебували під його батьківською владою, а, навпаки, самі ставали батьками з такою владою у нових родинах¹. Родини мали свої господарства, які якраз й об'єднували їх в одну групу на економічних засадах, причому до членів родини належали і чужі за кровним походженням люди, але які допомагали «домовладці» у веденні господарства. Первісні родини потребували свого захисту від зовнішнього нападу або від сил природи, або від інших людей чи від інших родин. Це стало причиною відмежування певної території родини від зовнішнього світу, визначення її як своєї, та оберігання своїми силами.

З розвитком суспільних та економічних відносин життя родин змінилося, їхні члени почали роз'їжджатись по світу. Первісний економічний характер сім'ї (агнатичні сім'ї) поступово змінився родовим характером сім'ї (когнатичні сім'ї), який охоплював членів сім'ї за родовою ознакою, об'єднуючи всіх членів правовими зв'язками, незважаючи на економічну самостійність окремих членів родини.

Наступним природним етапом розвитку людства, за С. Дністрянським, є об'єднання родин у більші природні об'єднання, які він називає родами. Вчений дослідив причини утворен-

¹ Дністрянський С. Загальна наука права і політики / С. Дністрянський. – Прага, 1923. – Т. 1. – С. 15.

ня родів, їх склад, види, становище родин у складі роду, стан співіснування родин у роді, засади врегулювання суспільних відносин у його межах, а також статус родоначальника, який керує суспільним порядком у роді.

Щодо утворення родів, то, на думку С. Дністрянського, вони виникли на основі дружніх взаємовідносин родин між собою і на основі прагнення цих родин до об'єднання та створення єдиної організації, яка б захищала своїх членів від зовнішнього нападу, а також врегульовувала б внутрішні питання. Рід є, по суті, такою ж родово-економічною сполукою, як і родина, однак – соціальне утворення вищого ступеня. Родоначальник, який керує суспільним порядком у роді, видає норми загального характеру, які стосуються спільних інтересів роду і повинні виконуватись всіма членами роду. Норми родоначальника через загальний характер не порушують норм, які створюють батьки в межах родин, щоправда, такі норми не повинні суперечити нормам родоначальника.

Оскільки родоначальниками були переважно батьки найвизначнішої родини в роді, то вони врегульовували суспільні відносини за допомогою власного авторитету в роді. У родах авторитет міг визначатись за допомогою розуму, фізичної сили або шляхом взаємного порозуміння між родинами, які відбувались на нарадах представників найвпливовіших родин. С. Дністрянський убачає в цьому зародження в одних родах монархічного, в інших – демократичного устрою роду, які можна вважати попередниками майбутніх державних устроїв.

З розвитком суспільства роди як великі організації людей втрачають економічний характер соціального утворення, бо кожна родина забезпечує своє життя самостійно. Рід як організація залишився лише як родове об'єднання людей, у межах якого існують норми, що стосуються всіх членів роду.

Так, ми бачимо, що, утворивши більшу суспільну групу (рід), у суспільстві продовжує існувати попередня суспільна група (родина) з її природними внутрішніми потребами, які вона вирішує сама.

На наступному етапі розвитку суспільства відносини між родами розширились. Через різний характер відносин роди об'єднувались або ворогували між собою. Унаслідок об'єднання родів, які були у дружніх відносинах, утворювались більші соціальні групи, які називались племенами. Метою їх створення було утримання набутих багатств та забезпечення вільного використання для власних потреб й, відповідно, утворення спільної оборони території всіх об'єднаних родів.

Племена, як уважав С. Дністрянський, – це великі групи, які ще ґрунтуються на родових основах у широкому розумінні цього слова. У племенах утворюється військо з огляду на складнішу оборону від зовнішнього нападу. Військові осередки утворюють елементарне загородження на певній території, яка є умовною межею території племені. Добре організоване військове життя впливало на статус племені. На чолі племені ставали ті особи, які мали добре організоване військо і які у боях з іншими племенами не лише утримували свою територію, а й здобували нову територію для племені. Вождь у племені володів абсолютною владою, яка опиралась на військову силу. Використовуючи релігійний чинник, вожді змогли виробити у населення переконання, що саме вони та їхня влада походять від Бога. Тим самим у племенах утворився певний культ, навколо якого оберталось життя племен.

Майно племені було майном вождя, яким він міг вільно розпоряджатись, відбираючи від одних та надаючи іншим. Однак кожен вождь змушений був зважати на звичаї, роди, родини, бо саме від них залежала майбутня влада вождя у племені. Через це, на думку С. Дністрянського, вождь не порушував давніх звичаїв і внутрішньої автономії родини та родів. Навпаки, щоб довше утриматись на чолі племені, він прагнув створити довготривалі основи внутрішнього суспільного життя, розвиваючи культуру та порядок у племені, організовуючи тривалу владу та збільшуючи у свідомості населення своє значення та значення свого майна. Вирішуючи різні спори, які виникали

у племені, вождь упроваджував поступово свої суди, які видавали рішення і тим самим замінили такий спосіб вирішення спорів, як «кривава помста» та «дика самодопомога». Вожді також видавали окремі закони, яким підпорядковувались усі люди, вбачаючи у них охорону своєї особи та свого майна. Так, стверджує С. Дністрянський, відбувалось життя в племенах із монархічною формою устрою.

У племенах із республіканським устроєм владою у племені володіли впливові роди або родини (старійшини або старші люди). Значення віку розвивалося з початку виникнення людства й розвиток проходив на природних основах. Коли влада у племені належала старшому поколінню, її уособлював колегіальний орган – народне віче.

Характеризуючи плем'я, С. Дністрянський уважав, що у своїй основі воно надалі залишалось родовою організацією, крім того, це була організація економічного характеру, а також характерною ознакою племені була наявність війська. Окреме значення в племені мала релігія. У межах племені існували особи, не мали з племенем кровних зв'язків, які в силу тих чи інших причин жили разом із плем'ям. На переконання С. Дністрянського, саме ці «чужі» особи, які з'явилися у племенах, і вплинули на новий розвиток суспільних відносин та організацію людства, яка почала утворювати окремі державоподібні об'єднання.

Отже, ми розглянули найважливіші погляди С. Дністрянського на розвиток суспільства, зокрема розвиток його органічних (природних груп), а також на шлях утворення держави та народу як найбільш розвинених і організованих суспільних інститутів суспільства. Саме тому, у концепції С. Дністрянського, суспільство вже з самого свого зародження шукало і творило початкові форми організації спочатку елементарного, а згодом і складного суспільства. В родині зароджувались елементарні правила поведінки, які встановлював батько родини, згодом правила поведінки утворювались і в родах, і в племенах. Усі

вони були спрямовані на порядок у цих суспільних групах і ґрунтується на потребах цих груп.

Отже, С. Дністрянський дослідив шлях виникнення та розвиток суспільства та окремих суспільних утворень, які в подальшому вплинули на зародження найбільшої суспільної організації – держави. Висвітлення окремих аспектів з життя та організації суспільних відносин як всередині, так і поза конкретним суспільним утворенням допомогло С. Дністрянському в подальшому обґрунтувати основи та мету утворення держави як досконалої форми організації життя людей у суспільстві.

Важливим у цьому підході розуміння організації життя суспільства є те, що суспільство загалом та люди зокрема намагаються самостійно створювати досконаліші суспільні утворення та врегульовувати між собою відносини різного характеру. Найбільше до держави подібна організація життя в племенах. Саме в них уже виникають первинні військові угруповання, які повинні оберігати і територію племені, і саме плем'я. Плем'я як суспільне об'єднання людей не ліквідує доплемінні суспільні об'єднання (подружжя, родина, рід), але за прикладом батька в родині та голови роду в племені з'являється керівний орган (або одноособовий – вождь, або колегіальний – Рада старійшин). Якщо члени родин були пов'язані між собою через кровний чинник, члени роду – через кровно-економічний чинник, то членів племені визначали за територіально-економічним чинником. Тобто це означає, що всі члени племені працюють не для задоволення власних потреб та інтересів, а для нормального функціонування племені як великого організованого суспільного об'єднання. Керівна ланка в племені не була відокремлена від усіх інших членів племені, і члени не сплачували жодних податків для утримання керівництва племені.

Усі ці моменти розвитку суспільства, на думку С. Дністрянського, безпосередньо, а не опосередковано вплинули на процес зародження спочатку державоподібних соціальних об'єднань, а згодом і окремих держав.

3.2. Держава як вища форма організації суспільства у теорії С. Дністрянського

Держава як нова, раніше невідома суспільству форма організації людей виникла, за концепцією С. Дністрянського, внаслідок того, що племена, які перебували на певній території, свідомо вирішили бути на цій території, захищати її (територію) від зовнішнього нападу та жити спільним економічним та спільним життям.

Перехід від племінного до державоподібного об'єднання, на думку С. Дністрянського, відбувався також за допомогою зміни кочового способу життя племен на осілий та перетворення захоплених територій тих чи інших племен на власну територію як постійну територію того населення, яке на ній перебувало. Під час утворення держави критерієм її членства перестали бути кровноспоріднені зв'язки між особами, членами держави почали вважати всіх, хто перебував у цей час на території держави, незважаючи на умовну територію, яку займали племена. Тому часто траплялось, що члени одного племені перебували одночасно на території різних (інколи ворожих) держав і, відповідно, були їх членами – громадянами.

На переконання С. Дністрянського, метою створення держави була оборона спільної території та захист спільних інтересів усіх родів і племен. Унаслідок цього держава отримала на своїй території верховну владу, за допомогою якої здійснювала оборону території та регулювала внутрішні відносини. Усі члени держави підпорядковувались її вищим інтересам. Водночас держава забезпечувала існування всіх суспільних об'єднань, які виникли до її утворення. У межах родини, роду і племені влада належала, відповідно, батькові, родоначальнику й вождю, єдиною умовою їхньої влади було те, що вона не повинна суперечити державним інтересам. Однак у державі з'являється

новий характер суспільного об'єднання, який ґрунтується не на родовому або економічному поєднанні людей, а на територіальній основі, і це було принципово важливим у вирішенні питання виникнення держави. Територіальний принцип був важливішим чинником об'єднання порівняно з родовими чинниками об'єднань.

Утворення у суспільстві елементарних (подружжя, сім'я, родина, рід) та складних (плем'я, держава, народ) соціально-природних груп привело до появи різноманітних суспільних відносин, які виникали між окремими людьми як в межах однієї суспільної групи, так і між людьми різних суспільних груп, а також вплинуло на утворення різноманітних суспільних відносин між цими групами. С. Дністрянський проаналізував цей процес розвитку суспільства від елементарних природних об'єднань до більш складних, звернувши увагу на те, що часто одна і та ж людина була членом кількох суспільних груп і тому володіла різним соціальним статусом. Саме для впорядкування таких суспільних відносин у суспільстві зароджується елементарна форма його організації. Основою організації суспільства, на думку С. Дністрянського, було узгодження потреб членів суспільства на природних, соціальних та економічних засадах. Саме на цих засадах утворюються суспільні та індивідуальні соціально-етичні правила поведінки. В них, твердить С. Дністрянський, зароджуються правові норми, які діють у різних соціальних групах. Учений розглядає поняття права, яке діє в суспільстві, через призму соціально-етичних норм, а також норм, які утворюються новою соціальною групою – державою.

Зважаючи на те, що в суспільстві до виникнення держави право діє на природних, економічних та соціальних засадах самоорганізації, а після виникнення держави – на засадах державного контролю та примусу, нас цікавитиме нове поняття права, яке утворюється державою, а саме об'єктивне (позитивне, державне) юридичне право, яке стало в подальшому основою суб'єктивного юридичного права.

Потребують свого з'ясування погляди С. Дністрянського на міждержавні та міжнародні відносини, відповідно, й на форми співіснування держав та народів (націй). Головною, яку вчений намагався відобразити у своїй концепції, є досягнення в суспільстві миру між усіма його членами. Саме завдяки миру на землі, на його думку, можна буде вирішити і національні, і державні, і культурні питання та багато інших.

Про розвиток суспільства від родини до держави дослідник писав, що він відбувся шляхом переходу від родового принципу організації суспільства до територіального принципу державності. Наприклад, роди перетворювались у державі на громади, які обирали собі місцевих намісників. Багато територіальних громад об'єдналось згодом в одній територіальній групі, де виникали тісніші стосунки між її членами, які почали один одному допомагати, охороняти, а також брати участь в обранні свого ватажка. Так утворилась, на думку С. Дністрянського, держава. Ватажки перетворювались у королів, у руках яких зосереджувалась уся законодавча, виконавча і судова влада. З моменту утворення держави починає діяти нове право – державне.

Розглядаючи призначення держави як найвищої організації суспільства, вчений стверджував, що держава вперше впроваджує в життя організацію правового, а не суспільного ладу (порядку). Він розумів, що право в різних соціальних групах існує неорганізовано. Воно набуло іншого, більш організованого характеру лише в державі. Тому логічно виникає відмінність між правом держави та правом інших соціальних груп, причому ця відмінність, на думку С. Дністрянського, є внутрішньою, а не зовнішньою чи формальною. У своїй концепції він не пов'язував поняття права ні з державою, ні з державним примусом, та все ж таки для розвитку права держава відіграла, на його думку, дуже важливу роль.

Відтак, держава, за С. Дністрянським, утворюється як результат органічної потреби суспільства. Завдання, яке покла-

далося на державу в момент її виникнення, – це утворення правового ладу, якого не було у попередніх етапах розвитку людства. Отже, держава повинна була об'єднати у своїх межах нижчі соціальні групи та визнати їхнє органічне (природне) існування. Крім того, держава, визнавши їх, повинна була зберегти соціальне життя цих груп і визнати утворені ними соціально-етичні норми. Державні закони, на думку С. Дністрянського, за своїм статусом не можуть скасовувати правові норми соціальних груп, навпаки, вони повинні ґрунтуватись на них нормах і якомога більше їм відповідати. Тобто держава як окреме соціальне об'єднання отримує право на життя з правом створення нових (власних) правових норм. З появою держави на зміну суспільному ладу приходить правовий лад.

Держава як вища форма організації суспільства отримує юрисдикцію та контроль над нижчими соціальними об'єднаннями. С. Дністрянський стверджував, що метою держави є створення таких норм, які б узгодили всі норми первісних суспільних груп, що часто суперечили одна одній. Таким новоствореним нормам держава надасть впорядковану правову охорону. Інакше кажучи, держава утворює регулятор дружніх відносин між соціальними групами нижчого рівня організації суспільства, якими є правові норми. Отже, маючи за мету інтереси суспільства та керуючись суперечливістю регулятивних норм різних соціальних груп, держава, ґрунтуючись на них, установлює власні норми, які можуть суперечити нормам окремих соціальних груп.

Життя соціальних груп після утворення держави, на думку С. Дністрянського, стало таким: «1) вони у своїх межах отримали можливість продовжувати приймати власні правові норми, які базувались на власній внутрішній силі; 2) в межах цих суспільних груп збереглося багато норм співіснування; 3) незважаючи на зміни в правових нормах, які зробила

держава, все ж таки вона не мала реального впливу на соціальні групи, які в свою чергу зберігали вплив на людину»¹.

До перших двох пунктів, як стверджує С. Дністрянський, держава могла поставитись двояко, тобто, вона могла визнавати новостворені норми соціальних груп нижчого ступеня або не визнавати їх, або визнавати лише такі норми, які сама видаватиме, не змішуючи їх з нормами інших груп, які своїми засобами прагнуть до задоволення своїх потреб і завдань.

Що ж стосується третього пункту, то правознавець уважав: оскільки держава існує внутрішньою силою загального визнання і є виразом остаточно зорганізованого суспільного ладу вищого ступеня, то державний лад отримує першість серед інших соціальних груп, а в деяких випадках зобов'язує осіб до вчинення певних дій, незалежних від їхньої волі, або, навпаки, надає повну волю особам. Отже, серед соціальних груп утворюються такі правові норми, які деколи кардинально відрізняються від державних норм, проте ці норми не мають переваг над нормами, які санкціоновані державою, відповідно, нею і захищаються.

Незважаючи на завдання державного права, яке полягає у підтримці ладу у суспільстві на тривалих та непохитних засадах, довгий час соціальні групи користувались звичаєвим, а не державним правом, і, відповідно, держава не могла нічого зробити проти цього доти, доки не були порушені її інтереси. З цього випливає, що внутрішня сила суспільства і його моральні примусові засоби мають більшу силу, ніж державна влада зі своїм адміністративним апаратом. Саме тому довгий час у розвитку людства та держав більш важливим для членів суспільства було звичаєве право, ніж норми державного права.

С. Дністрянський уважав, що звичаї та звичаєве право є основою волі сторін у конкретних правовідносинах. Зважаючи

¹ Дністрянський С. Загальна наука права і політики / С. Дністрянський. – Прага, 1923. – Т. 1. – С. 72.

на те, він писав, що держава, яка не визнає звичаєвого права як складової державного права, тим самим не визнає інших авторитетів суспільних груп і бажає стати незалежною від них, відповідно, бажає створити власні норми, які врегульовуватимуть усі правовідносини між громадянами держави, а також між державою та іншими соціальними групами. Такий шлях держави вчений називає «неправовим», тобто який не відповідає природі права, однак зі зміною цих засад держава може стати «правовою». Як ми бачимо, С. Дністрянський, виводячи поняття правової держави, звертається не до майбутнього, яке повинно настати як ідеал, а до минулого, до самих основ і природних задумів, які покладались суспільством за утворення держави як найвищої організації суспільства.

Розмірковуючи про шляхи становлення правової держави, дослідник надає великого значення дії звичаєвого права у державі. Він пише, що звичаєве право не володіє такою внутрішньою силою для забезпечення виконання та дотримання права, як це існує в державі, але звичаєве право є найбільш наближеним до життя суспільства, бо воно володіє життєвою внутрішньою силою та утримується народом як природнішою соціальною групою.

Державне право діє за принципом рівності всіх перед правом і надає законам, подібно до звичаєвого права, загального визнання та поваги. Говорячи про новітню правову державу, її метою, на думку С. Дністрянського, є досягнення близьких взаємовідносин між державним, законодавчим та адміністративним апаратом, з одного боку, та зі звичаєвим правом, – з другого. Правознавець звертає свою увагу на те, що законодавство неспроможне передбачити усі життєві ситуації у своїх нормах. Багато важливих потреб у суспільному житті виникають значно швидше, ніж відображаються у законах. Так, С. Дністрянський довів безпосередній вплив звичаєвого права на формування об'єктивного (позитивного, державного) юридичного права.

У процесі розвитку людства, крім впливу звичаєвого права на формування державного права, С. Дністрянський розкриває також місце звичаєвого права у діяльності державних органів, які можуть застосовувати конкретні державні законні норми або утримуватись від їх застосування. Вплив звичаєвого права на державні органи полягає в тому, що члени державних органів є водночас членами різних соціальних груп, де діє звичаєве право. Звичаєве право також безпосередньо впливає на нове законодавство, бо саме у суспільстві виникають різні потреби, які переважно регулюються звичаєвим правом. Згодом ці потреби врегулює держава, приймаючи закони та надаючи цим нормам загальнообов'язкового характеру за участю державних органів.

Вплив держави на право, яке продовжує діяти в суспільстві, є наслідком формальної влади, який не є самостійним, не є внутрішнім, а похідним, бо соціальні групи віддали свою владу державі заради збереження загального спільного ладу, який забезпечується формальними (державними) нормами. Державне право базується на зовнішньому (фізичному) примусі, а звичаєве – на моральному, внутрішньому. Лише коли держава прийме свої закони так, щоб чітко була утворена ідея у загальній системі, яка надасть громадянам тривалі і неспростовні підстави до застосування виданих норм у державі, тоді, на думку С. Дністрянського, зможе держава відкинути зі свого обсягу звичаєве право як право нижчих соціальних зв'язків.

Теоретично це обґрунтовується тим, що нелогічно у добре організованому суспільному ладі використовувати норми неорганізованого суспільного життя (до утворення держави), не надавши їм своєї санкції. С. Дністрянський пише, що визнання звичаєвого права інших соціальних зв'язків за своє спричинює визнання у своєму обов'язку ще інших авторитетів. Таку ситуацію можна побачити у Римській державі, зазвичай у германських племенах, де їхні окремі права визнавало право Німецької держави, та в інших європейських державах майже до кінця XVIII ст.

Дослідивши питання мети утворення держави та її впливу на формування права, можна побачити елементи держави, які виділяє С. Дністрянський, без яких вона не може існувати.

У перших двох частинах праці «Погляд на теорії права та держави» він показав найважливіші, на його погляд, ідеї визначних філософів та правників, які розглядали у своїх працях поняття права та держави. Саме вони стали основою становлення власного бачення С. Дністрянського. Багато ідей він критикував, а деякі з них підтримував та поширив у своїй концепції. Серед філософів та правознавців, які вплинули на формування власної правової концепції С. Дністрянського, варто виділити В. Гумбольдта, І. Канта, Г. Фіхте, Г. Гегеля, А. Шопенгауера, О. Конта, Г. Спенсера, К. Маркса та Ф. Енгельса, Б. Кістяківського, М. Вебера, Р. Штаммлера, В. Вундта, К-Ф. Савіньї, Г.-Ф. Пухти, Р. Ієрінга, Є. Ерліха, Г. Єллінека, Г. Гроція, А. Менгера, Г. Кельзена, В. Вільсона, Т. Масарика та деяких інших. Аналіз їх тверджень визначив власну позицію С. Дністрянського щодо елементів держави, яка викладена наприкінці праці «Погляд на теорії права та держави». Зокрема, він виділяє три головні елементи держави: 1) територія; 2) люди; 3) внутрішня організація суспільного ладу, до якої входять: автономія, авторитет і автаркія¹. У визначенні елементів держави С. Дністрянський звертає увагу, що держава завжди прив'язана до території і до людей, які живуть на цій території, тому ці елементи розглянуто через призму розвитку права та держави на певній території.

Поняття єдності держави постає не як вираження вищого об'єднання різноманітних суспільних відносин у державі, а як реальна дійсність. Її представляють у державі різні суспільні групи, а тому вихідною точкою правового дослідження повинно бути дослідження життя суспільства. У концепції

¹ Дністрянський С. Погляд на теорії права та держави / С. Дністрянський // Ювілейний збірник Наукового товариства ім. Шевченка у Львові в п'ятдесятиліття оснований 1873–1923. – Львів, 1925. – С. 60–61.

С. Дністрянського під час дослідження питання виникнення, розвитку та ролі держави у суспільстві було застосовано генетико-історичну систему дослідження. Суспільні групи від родини до держави є основами права та справжніми джерелами права. Це живі суспільні організми, які живуть своїм внутрішнім суспільним життям. У кожній суспільній групі – чи органічній, чи організаційній – бачимо організацію для збереження спільних інтересів групи та збереження суспільного порядку в рамках сусідньої групи. Первісно усі суспільні групи у своєму правовому житті керувались фізичним примусом, проте коли виникла група найвищого ступеня – держава, то вона на своїй території перейняла верховну владу над суспільними групами нижчих ступенів, вона сконцентрувала у своїх руках увесь примусовий апарат, залишаючи суспільним групам нижчого ступеня лише моральний примус.

Дослідник розкрив поняття автономії, авторитету та автаркії, які становлять зміст третього елемента держави – внутрішньої (органічної) організації суспільного ладу. Поняття автономії розглянуто з огляду на загальне поняття автономії держави. С. Дністрянський стверджує, що автономія є «формою, в якій право первісно творилось та й сьогодні твориться»¹. Крім того, він виділяє автономію особи, автономію родини та автономію держави, яка проявляється в діях тієї чи іншої людини, групи стосовно інших. У праці звернено увагу на те, що «в сучасній державі сама суспільність обмежує своїми органами автономію держави, а також сучасне міжнародне об'єднання держав, санкціонована міжнародними визнаннями однієї держави іншими державами, обмежує засадничо автономію поодиноких держав, тобто поняття автономії є по суті обмеженням»².

¹ Дністрянський С. Погляд на теорії права та держави / С. Дністрянський // Ювілейний збірник Наукового товариства ім. Шевченка у Львові в п'ятдесятиліття оснований 1873–1923. – Львів, 1925. – С. 60.

² Там само.

Крім автономії, С. Дністрянський у межах суспільних груп виділяє ще їхній авторитет та автаркію. Під авторитетом він розумів видання певних постанов керуючими органами суспільної групи та обов'язок інших членів групи виконувати їх, визнаючи тим самим авторитет керівних органів; а під автаркією – розуміє силу, яка дає змогу державі всупереч волі чи поведінці членів групи застосовувати власну силу в особі державного апарату, примушуючи реально виконати свої постанови.

Отже, саме ці три елементи становлять поняття держави. С. Дністрянський пише, що лише тоді, коли роди чи племена осіли на певній території, можна говорити, що виникла держава. У ній виникають державні норми, які насамперед регулюють діяльність державних органів, а згодом організують соціально-економічні відносини серед інших соціальних груп. Держава об'єднує соціальні групи нижчого ступеня в одне ціле. На початках відносини у ній базуються так само, як і в інших соціальних групах, – на соціально-етичних нормах.

З цього можна зробити висновок, що С. Дністрянський виступав у своїй правовій концепції проти насильницької теорії виникнення держави, а також заперечував ідею договірного походження держави, бо, на його думку, лише окремі приватні товариства утворюються на добровільних засадах, а держава до таких не належить¹. Дослідник розуміє, що визнання умови (домовленості) як підстави діяльності групи осіб доводить наявність у суспільстві правового ладу, тобто існування зобов'язального права в обсязі існуючої соціальної групи. Він стверджує, що норми, які виникають у межах товариств, мають багато спільних рис із правовими, проте відмінність у тому, що вони утворюються через домовленість між членами товариств. Саме тому статuti цих товариств створюють норми, які є лише

¹ Дністрянський С. Звичаєве право – а соціальні зв'язки. Причинки до пояснення § 10 Австрійської книги законів цивільних / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – Львів, 1902. – Т. 4 – 5. – Р. 3. – С. 24.

вираженням існуючої вже соціальної групи, однак вони не є підставою для утворення нової соціальної групи. Отже, статuti не є органічним витвором цієї групи осіб, а є лише штучно створеними нормами, які передбачають спільну мету групи та способи і засоби її досягнення.

Отже, погляди С. Дністрянського на роль держави в суспільстві та формуванні права дають змогу зробити нам висновок, що учений справді був одним з перших українських правознавців, які по-новому усвідомили життя людства і по-новому вказали (окреслили) місце та призначення кожної складової суспільства. На думку С. Дністрянського, не суспільство існує для процвітання держави, а держава створена для належної організації суспільства. Виокремлюючи роль держави у формуванні якісно нового права, він пише, що це право повинно відповідати загальним принципам організації суспільства. І лише тоді, коли державне право не суперечитиме цим засадам, можна буде сказати, що держава виконує ту первинну роль, яку вона отримала в момент утворення, а саме – забезпечення якнайкращого функціонування суспільства. В такому разі доречно говорити про утворення правової держави.

У цьому підрозділі монографічного дослідження проаналізовані погляди С. Дністрянського на взаємозв'язок звичаєвого права, тобто права, яке діє в усіх соціальних групах, та державного права, яке діє в державі. Незважаючи на те, що звичаєве право не захищене фізичним (адміністративним) примусом та державним апаратом, його вплив проявляється в тому, що, поперше, всі законодавчі норми попередньо існували у звичаєвому праві і врегульовували відносини між суб'єктами; по-друге, приймаючи об'єктивне юридичне право, держава не зупиняє процесу творчості звичаєвого (народного) права; по-третє, якщо зважити, що звичаєве право є первісним і лише після нього утворюється державне право, то можна зробити висновок, що саме звичаєве право впливало на укладення, структуру та зміст нового державного об'єктивного юридичного права; по-

четверте, вплив звичаєвого права поширюється на діяльність державних органів, які є членами тих чи інших суспільних груп і застосовують норми, інтерпретуючи закон, або не застосовують якусь застарілу на їхній погляд норму. Ідеї, які висловив С. Дністрянський стосовно місця держави у суспільстві, допоможуть нам у подальшому відповісти на питання взаємозв'язку держави та народу, а також форм їх взаємовідносин.

Отже, як стверджує С. Дністрянський, держава виникає органічним (природним) шляхом у момент, коли племена оселились на певній території, почали обороняти її від зовнішнього нападу та свідомо цінували її як свою власність. На основі цього характерними рисами елементарної державної організації були наявність території й наявність територіальної влади на ній, тобто влади, яка охоплювала всю територію держави. Замість родової організації суспільства виникла громадська організація, міста стали головними громадами, а громадянство стало основою суспільного життя в державі. Основою суспільного життя в державі були міста та сільські общини. На основі громад, які вирішували питання різного характеру, згодом утворились вищі територіальні органи, наприклад, об'єднання громад, які вирішували більш глобальні питання, які стосувались об'єднаних громад та їх територій. Члени цих органів не були представниками ні роду, ні племені, а представниками спільної території, і саме вони створювали окремий адміністративний та територіальний апарат цієї держави. Тому, характеризуючи державу, потрібно окремо розглядати суспільний та державний устрій. Характер королівств та князівств у межах держави відрізняється від характеру племен та родів. З утворенням держави її влада базується не на родових відносинах людей між собою, а на територіальних чинниках. Влада представників територій відрізнялась від влади родових об'єднань тим, що територіальні органи, крім прав, мали ще й обов'язки, зокрема королі, князі чи царі зобов'язані були діяти

від імені та в інтересах держави, їхнім головним завданням було врегулювання інтересів різних станів і класів у межах спільної території.

Уважаючи, що держава виникла природним шляхом, С. Дністрянський виступав проти теорії виникнення держави шляхом насильства. На підтримку цього він говорив: «Незважаючи на те, що племена завойовували інші племена з їхніми територіями, вести мову про утворення таким чином держави ще не можна, держави виникли лише після оселення на певній території та почали якраз оберігати цю територію не лише від зовнішнього нападу, але у внутрішньому порядку». Основними ознаками держави, за переконанням ученого, є територія та територіальна влада на ній. Керуючись цим, С. Дністрянський вважає, що держава може утворитись і без завоювань, достатньо лише цих двох ознак. Теорія завоювання є хибною і тому, що «вона пропагує у своїх доведеннях існування вічного імперіалізму як необхідний елемент кожної держави». Він був переконаний, що «цю теорію може підтримати лише той, хто думає, що держава повинна на зовні прагнути до поширення своєї області поза своїми межами, а в середині олігархічним шляхом повинна панувати над широкими верствами населення»¹.

Отже, метою створення держави є створення таких норм, які б узгодили норми первісних суспільних груп, які часто суперечили між собою, і забезпечили правову охорону, узгодження інтересів соціальних груп та їхнє існування і розвиток. Інакше кажучи, держава створює дружній регулятор між різними соціальними групами, яким виступають правові норми. «Справді, – як зазначив Р. Гринюк, – і право, і правовий порядок є властивостями сучасної держави, але з цього все ж таки не

¹ Дністрянський С. Загальна наука права і політики / С. Дністрянський. – Прага, 1923. – Т. 1. – С. 24.

впливає, що і те, і інше можливо виключно завдяки державі і є причиною існування держави»¹.

Завдання держави та сформованого нею державного права полягає у формуванні стабільності та погодженості інтересів у суспільстві. З огляду на таке завдання держави державне право тільки тоді виконуватиме своє завдання, коли воно базуватиметься на звичаєвому праві. Лише в такому разі держава може стати правовою.

З проведеного аналізу розглянутих вище положень концепції С. Дністрянського можна вивести поняття правової держави – це держава, яка базує своє право на праві первинних (елементарних) соціальних груп (подружжя, родини, роду). Відтак, С. Дністрянський використав власний (генетико-історичний) підхід для обґрунтування концепції походження, розвитку та ролі держави у суспільстві.

3.3. Народ та держава в теоретичних оцінках правознавця

З'ясувавши поняття права як загальносоціального явища, яке виникло з моментом утворення перших елементарних суспільних об'єднань, і права як об'єктивного (юридичного) явища, яке утворене державою, а також дослідивши поняття, елементи та призначення держави у суспільстві, може видатись, що вся суспільна картина вже окреслена і можна підводити підсумки загальнотеоретичних поглядів С. Дністрянського

¹ Гринюк Р. Специфіка розуміння права і правової держави у концепції С. Дністрянського / Р. Гринюк // Правничий часопис Донецького університету. – Донецьк, 2003. – № 2 (10). – С. 5.

на право та державу. Однак учений у працях торкається ще одного дуже важливого питання – статусу в системі суспільної організації якісно іншої, ніж держава, суспільної групи, яка називається народом (нацією). У концепції С. Дністрянського розкрито суть, елементи та призначення народу, а також проаналізовано співвідношення понять держави та народу як соціальних утворень.

Порівнюючи поняття народу та держави, науковець віднаходить у них спільні корені в родині, роді та племені, проте він вважає, що мета їх створення була різна. За ним, держава та народ є не рівноцінними поняттями, більше того, дуже часто ці організації стоять один супроти одного¹. Головною метою створення держави є захист власної території й організація всіх державних і міждержавних справ, а метою створення народу як свідомої суспільної групи, яка виникла після утворення держави, є збереження народної культури й поширення її серед майбутніх членів народу.

Керуючись цим, можна виокремити складові елементи, які характеризують поняття народу, і порівняти їх з елементами держави. Важливими ознаками народу, на думку С. Дністрянського, є його природне походження, наявність власної етнічної території й власної культури. Під останньою він розуміє сукупність тих звичаїв, традицій, обрядів, які в процесі об'єднання різних племен стали загальнообов'язковими для всіх об'єднаних племен у народі. Отже, основним елементом народу є його культура. Історія культури доводить, що вона має більшу силу, ніж звичай, бо саме культура змінює та утворює нові звичаї, формуючи тим самим нову культуру. Тобто, ці два моменти – звичай і культура – дають основу для утворення народів. Це відбувається так: спочатку в тіснішу звичаєву та еко-

¹ Дністрянський С. Нова держава. Інавгураційний виклад ректора проф. С. Дністрянського / С. Дністрянський // Український вільний університет в Празі, в роках 1921–1926. – Прага, 1927. – С. 95.

номічну спільність збираються особи, які є найближчими між собою через спільне родове походження. Вони утворюють племена, які завдяки перехресцуванню рас та запозиченню щораз нових елементів чужих культур формуються у вищу етнографічну єдність. Її прийнято називати «народом». У суспільстві відбуваються такі закономірні процеси, що одні племена, які є фізично сильнішими, підкорюють собі слабші, нав'язуючи їм свою культуру. У такий спосіб відбувається природний процес злиття одних племен з іншими племенами, які були сильнішими культурою та силою. Культура сильніших народів домінує згодом у новому народі, який виникає через злиття кількох племен. Такий процес називається асиміляцією. Керуючись цим, С. Дністрянський доводить, що кожен народ є витвором процесу асиміляції двох основних чинників: звичаю й культури.

Як свідчить історія, культура сильно впливала на свідоме життя людей у межах первісних держав. Навіть завоювання державою з однією культурою значних територій держав з іншими культурами не завжди змінювало світогляд захоплених людей. У державах, які розширювали свою територію внаслідок завойованих земель, виникала така ситуація, що у них починали існувати групи людей, виховані іншою культурою, з іншими звичаями, традиціями, з іншими первісними родовими зв'язками. Ці групи були невдоволені тим, що їх відокремлено від спільних культурних груп і прагнули до об'єднання з ними. Окремі суспільні групи вели внутрішню боротьбу проти територіальної влади держави.

На думку С. Дністрянського, історичні факти виступу суспільних груп проти територіальної влади держави, факти протесту свідчили про збереження спільних етнічних територій суспільними групами однієї культури. Ці групи вчений називає «народом».

Отже, до органічних суспільних об'єднань, крім подружжя, родини, роду, племені, держави, С. Дністрянський відносить також народ. Під цим поняттям він розуміє організацію людей,

яка утворилась після виникнення держави у формі протесту проти територіальної влади держави.

Оскільки внаслідок загарбницьких війн утворювались держави, території яких охоплювали кілька культурно–народних суспільних груп або на території яких лише частково перебували одна або кілька культурно–народних груп, ці групи в одних випадках прагнули до об'єднання зі своїми культурно–народними групами, які проживали на території іншої держави, в інших випадках – у межах окремої держави прагнули утворити власні національні держави.

Так, на думку С. Дністрянського, процес виникнення національної ідеї як такої відбувався упродовж XVIII – початку XX ст. Отже, національна ідея мала двоякий характер: з одного боку, вона була формою прагнення до однієї національної держави, частини якої перебували на території різних держав; з другого, – формою прагнення до національної автономії у державах, де, крім корінного народу, проживало ще кілька захоплених народів, які також прагнули мати власну національну державу.

Отже, об'єднання племен символізувало, на думку дослідника, не лише утворення держави, а й іншої складної суспільної групи – народу як великої кількості осіб, пов'язаних між собою спільним походженням, спільною етнічною територією та спільною культурою.

Що стосується території як складового елементу двох організацій, то з утворенням перших держав їх територія збігалася з територією майбутнього народу. Однак характер цієї території є різним: так, у державі територія носить політичний характер, а в народі – виключно етнографічний¹. Керуючись цим, не дивно, що в історичному розвитку територія держав змінювалась шляхом загарбницьких війн, а територія народу могла розши-

¹ Дністрянський С. Нова держава. Інавгураційний виклад ректора проф. С. Дністрянського / С. Дністрянський // Український вільний університет в Празі, в роках 1921–1926. – Прага, 1927. – С. 97.

ритись або зменшитись лише природним шляхом, тобто природним збільшенням нащадків народу або шляхом свідомого переходу осіб з одного народу в інший.

Отже, народ, уважає С. Дністрянський, так само, як і держава, є територіальною групою, яка більшою мірою ґрунтується на родовому походженні та містить нові, не притаманні державі, внутрішні елементи й опирається на три основні чинники: природу, культуру та територію¹.

Під «природою» (природою) він розуміє те, що народ (нація – від «*nasci*» – родитися) бере свій початок від родових зв'язків, тобто вихідною точкою народу є спільне родове походження.

У поняття культура він вкладає нову ознаку, яка не притаманна ні родині, ні роду, ні племені, ні державі, та відображає власну народну мову, культурні цінності, спільні історичні традиції та споріднені звичаї. Кожен народ має свою питому культуру, навіть якщо він не має своєї державної організації.

Територію, за інтерпретацією вченого, треба вважати «ту спільну для народу частину землі, з якою він пов'язує свою долю, бо на ній поселився він назавжди з давніх віків, відчувачучи у ній свій дім. Тому, еволюційний розвиток іде, очевидно, в тому напрямку, щоб своїй питомій культурі відкрити шлях до цивілізації, тобто до того, щоб на своїй національній території утворити питому державну організацію»². Оскільки територія має два значення: етнографічне та політичне, для народу важливою є територія, «з якою він пов'язує свою долю, де народ почуває себе як вдома, бо живе на невід'ємній чужими народами території». Цю територію С. Дністрянський називає батьківщиною. У випадках, коли члени народу поселяються

¹ Дністрянський С. Загальна наука права і політики / С. Дністрянський. – Прага, 1923. – Т. I. – С. 30.

² Дністрянський С. Погляд на теорії права та держави / С. Дністрянський // Ювілейний збірник Наукового товариства ім. Шевченка у Львові в п'ятдесятиліття оснований 1873–1923. – Львів, 1925. – С. 62.

поза межами своєї батьківщини, відповідно, територія, на якій вони поселились, є для них чужою. Поряд із цим ці особи не перестають бути членами свого народу.

На основі цих подій С. Дністрянський формує свою теорію самовизначення народів, тобто створення національної Української держави. Державну територію він визначає через політичний принцип, а народну (національну) – лише через етнографічний. Аналізуючи питання про встановлення кордонів самовизначення народів, дослідник доводить, що «лише етнографічний принцип може дати повну відповідь на усі запитання, які пов'язані з проблемою самовизначення народів»¹. Тобто кордонами самовизначення, на його думку, має бути національна територія цього народу. Вона утворилася лише через культуру та звичай. Це не територія держави, яка має державне правове визнання. Він акцентує: «поняття національної території є ексклюзивним, а значить, хоч би мешкало окрім себе кілька народів, ніяка територія не може бути одночасно національною територією для кількох народів, та, кожний народ має свою питому, етнографічно визначену національну територію, де він постійно поселився, та де він живе своїм питомим культурним життям. Поза цією територією він може відігравати лише роль завойовника або чужинця. Тому ті народи, що завоювали чужі народи, та не встигли оселитися на їх територіях, ні їх повно асимілювати, не можуть ніколи вважати її за свою власну національну територію. Отже, ні поляки не можуть вважати Східну Галичину за свою національну територію, ні москалі не можуть на основі права народного самовизначення посягати на найменший шматок українських земель»². Вчений переконаний у тому, що «той народ, до якого належить дана національна територія, є більшістю на цій території; всі члени

¹ Дністрянський С. Самовизначення народів / С. Дністрянський // Воля. – Відень, 1919. – Т. 5. – Ч. 3, 4, 5. – С. 200.

² Там само. – С. 201.

інших народностей можуть там бути лише меншістю – та й вони матимуть право народних меншостей у цьому краю»¹.

Визначаючи національну територію українського народу, С. Дністрянський пише, що «Українська національна територія тягнеться безперервно від Бескиду (Карпат) до Кавказу, та на цих географічно з'єднаних територіях живе більше ніж 70 % українського населення»². Саме ця національна територія є правовою основою для національного самовизначення українського народу.

Видатний правознавець піднімає дуже цікаве на теперішній час питання про народність (національність) як ознаку належності до того чи іншого народу (нації). Народність (національність), на його думку, характеризується тими ж ознаками, що і народ, але до них додається ще одна ознака, – політична. Саме політичний характер народності (національності), на думку С. Дністрянського є недостатньо опрацьованим у науці.

С. Дністрянський намагається звернути увагу на причини, на яких ґрунтується належність до народу (нації), визначити способи, як народність набувається, втрачається або змінюється. А тому зазначає, що: «народність повинна бути сталим технічним поняттям державного права, а узаконення цього поняття повинно відбуватись в такий же спосіб як при горожанстві і віросповіданні»³. Він переконаний, що питання про набуття народної належності повинно бути врегульовано законом. «Так само, як набувається горожанство, набувається, на мою думку, і народність – двояким способом: первісним і посереднім. Первісний спосіб є тоді, коли набувається народність через походження від члена якоїсь народності; посеред-

¹ Дністрянський С. Самовизначення народів / С. Дністрянський // Воля. – Відень, 1919. – Т. 5. – Ч. 1; Ч. 5. – С. 26.

² Там само. – Ч. 3, 4, 5. – С. 202.

³ Дністрянський С. Національна статистика / С. Дністрянський. – Львів, 1910. – С. 64.

ній – набувається шляхом асиміляції. Походження опирається головним чином на об’єктивних чинниках, тоді як асиміляція опирається в значній мірі на суб’єктивні моменти. Тому найважливішим завданням державного права, так само як і національної статистики є те, щоб правильно представити знамена національної асиміляції і поставити їх основою подальших досліджень державного права й статистики»¹.

На думку С. Дністрянського, щоб стати членом народу, не важливо, чи особа знає мову цього народу, користується його культурними цінностями і знає його історичні традиції, а важливо є те, що вона хоче стати членом цього народу, який має і свою народну мову, і свою культуру, і свої історичні традиції та звичаї. Отже, культурна характеристика відповідає за усвідомлення членів народу себе такими і за бажання залишатись такими.

Викликають зацікавлення роздуми вченого про ознаки народності, зокрема його погляди на розмовну мову як визначника певної народності: «Коли поглянути з теоретичного боку, то мусимо прийти до переконання, що розговірна мова не має з народністю нічого спільного. Ціль розговірної мови засадничо інша, ніж ціль народності. Розговірна мова – це мова, якою одні користуються в розмові з іншими; тут не йдеться про характерні прикмети тієї особи, яка говорить, ні особи, із якою вона говорить, тут йдеться про встановлення соціального факту, який характер мають певні місця з огляду на мову, якою люди спілкуються між собою. Розмовна мова – це не мова, якої хтось вживає як член нації, а мова, якою хтось користується тому, що вона найбільш доступна його оточенню. Українець, що опиниться у Франції або Німеччині, говорить по-французьки або по-німецьки, отже «розмовна мова» для нього французька або німецька, хоча він не перестає бути українцем. Та коли він

¹ Дністрянський С. Національна статистика / С. Дністрянський. – Львів, 1910. – С. 64.

на Україні через невідрадли політичні відносини приневолений в щоденному житті вживати російської мови, то він же ж не стає через це москалем всупереч своїй національній свідомості. В Західній Галичині він говорить із найближчим оточенням по-польськи, проте він не поляк, а українець. З цього випливає, що розговірна мова не може бути підставою народності»¹.

С. Дністрянський був переконаний, що етнографічні дослідження не придатні для статистичного зображення народної належності, і мова не є тим елементом, що відображає народність. Однак рідна мова є вихідною точкою, із якої треба починати для встановлення народної належності.

Дослідник зауважує, що народ як велика суспільна група, що сформована завдяки природному походженню, через свою культуру та територіальну належність відіграв велику роль в історії людства. Саме народ почав боротись за свої права, за свою територію, за свою державу у момент, коли влада інших чужих для нього держав не зважала на силу та значення народу. Його, як стверджував С. Дністрянський, не можна знищити державною владою, оскільки державні службовці є водночас і членами цього народу. Більше того, він постає своєрідною «бойовою групою, яка в XIX–XX ст. бореться за створення власної національної держави»², має свою організацію, яка охоплює всі природні суспільні об'єднання від родини до племен, метою якої є збереження власних вищих цілей, тобто збереження власної культури й реалізація власної національної ідеї. Коли держава не сприяє збереженню та реалізації прагнень народу, тоді виникає конфлікт між інтересами держави й інтересами народу, який відбувається на основі права на самовизначення народів.

¹ Дністрянський С. Національна статистика / С. Дністрянський. – Львів, 1910. – С. 62.

² Дністрянський С. Нова держава. Інавгураційний виклад ректора проф. С. Дністрянського / С. Дністрянський // Український вільний університет в Празі, в роках 1921–1926. – Прага, 1927. – С. 95.

Досліджуючи питання виникнення національної ідеї, С. Дністрянський зазначає: «Хоч народи старі як світ, національна ідея є щойно витвором новіших часів, вона й поставила народ у безпосереднє відношення до держави. Народ став свідомим суспільним зв'язком, щойно процесом історії останніх століть, як протест проти територіальної самовлади держави»¹. Під «територіальною самовладою держави» учений розумів дії державних органів щодо вирішення політичних кордонів, незважаючи на територію народів, із їхньою мовою, культурою, звичаями, традиціями та обрядами. На його думку, штучно розірвані державною владою народні групи прагнули до свого об'єднання та утворення власної національної держави. З цими прагненнями виникає поняття національної ідеї всіх народів, прояв якої можна яскраво побачити після Французької революції у подіях, які відбувались упродовж ХІХ–ХХ ст. Унаслідок цього постала Перша світова війна, яка охопила майже всі народи Європи.

Висвітлюючи події 1917–1920 років, правознавець констатував: «Український народ заявив виразно через своїх народних заступників, що бажає собі злуки всіх українських земель і що бажає творити одну самостійну українську Республіку. Так само весь український народ заявив готовність визнати іншим народам, що живуть на просторах українських земель, повне право на їхнє народне самовизначення, але природно з тим, що права народів меншості будуть стояти в згоді з територіальними національними правами українського народу. Українські установчі збори, що відбулися на демократичних основах рівності всіх народів, мали видати окремий закон про самовизначення всіх народів, зокрема про національне забезпечення меншостей. У цих рамках немає місця для референдумів,

¹ Дністрянський С. Нова держава / С. Дністрянський // Відень–Прага–Львів : Український скиталець, 1923. – С. 9.

так як не може бути сумніву, що Східна Галичина належить до української національної території»¹.

Отже, у цьому підрозділі показано ще одну важливу складову суспільства, яка утворюється після об'єднання племен – це народ. В історії людства народи довгий час відігравали пасивну роль, це відбувалось аж до Французької революції. Саме після проголошення свободи людини в суспільстві та державі народи почали усвідомлювати своє існування, звертаючи значну увагу на свою культуру, традиції та обряди. З цього моменту народи почали відігравати важливу роль у суспільстві. Вони почали зважати на свою етнографічну територію, яка часто не збігалася з територією реально існуючих держав. Інколи територія народу була поділена між двома або більше державами, а інколи на території однієї держави перебували різні народи. Оскільки культура народів мала свою специфіку, то різні народи прагнули до утворення власних окремих держав. Такі політичні настрої народів вплинули на зміст міжнародних та міждержавних відносин.

3.4. Види та форми міждержавних і міжнародних об'єднань у концепції С. Дністрянського

У праці «Зв'язок та сполука народів» (1920) С. Дністрянський пропонує своє бачення поняття відносин між державами. Поділяючи їх на зовнішні та внутрішні, перші він розуміє як ті, що «прагнуть до укладення зовнішніх, міжнародних від-

¹ Дністрянський С. Самовизначення народів / С. Дністрянський // Воля. – Відень, 1919. – Т. 5. – Ч. 3, 4, 5. – С. 203.

носин між державами на тимчасових формах», а другі – коли їхня «мета єсть закріплення взаємин між поодинокими державами на тривалих правових формах, прийнятих у державному праві»¹.

С. Дністрянський не оминув комплексу питань щодо виникнення ідеї відносин народів між собою та народів і держав, у яких вони перебувають, а також відносин держав між собою; він розглянув форми різних держав і дав обґрунтування утворення тих чи інших форм через національний (народний) елемент.

Оцінюючи результати світової війни, в якій було залучено багато народів світу, вчений наголосив, що в майбутньому треба намагатись не допустити таких подій і забезпечити ворожим сторонам вічний мир між собою. Він розумів, що причинами війни стало незадоволення багатьох народів тим станом, у якому вони перебували в складі конкретної держави. Тому актуальним питанням після війни були нові відносини між новоутвореними державами.

С. Дністрянський усвідомлює, що всі суспільні групи не існують автономно одна від іншої, навпаки, існування однієї суспільної групи зумовлене існуванням інших суспільних груп, серед яких є однопорядкові, більші або менші. Його правова концепція розкриває відносини між різними соціальними групами, вчений звертає увагу на те, що, об'єднуючись у більшу соціальну групу, менші однопорядкові соціальні групи зберігають свою природну автономію у вирішенні питань, які стосуються врегулювання внутрішніх відносин у межах цієї групи.

Першим, хто підняв питання про мирне існування держав між собою, був президент США Вудро Вільсон. Саме він запропонував утворити нове об'єднання держав під назвою «Ліга націй», і він сформулював основи майбутніх Версальського і Сен-Жерменського договорів.

¹ Дністрянський С. Зв'язок і споудка народів / С. Дністрянський // Воля. – Відень, 1920. – Т. 2. – Ч. 9. – С. 348.

Запропонований В. Вільсоном проект про утворення «Ліги націй» С. Дністрянський трактує зовнішніми відносинами між державами, які мають світовий характер, ключовою метою яких є припинення війн та збереження миру на всій землі.

Учений не погоджувався з назвою, яка по суті мала об'єднувати держави, а не народи у певний правовий зв'язок, як це впливає з назви. Під поняттям «зв'язок» він розуміє поняття відносин між народами, відносин між державами, а також об'єднань народів, об'єднань держав. Причому до об'єднань держав, на його думку, можна застосувати поняття союзу («альянсу») держав як фіксованого об'єднання держав з зовнішнім характером. Щоб відрізнити об'єднання народів від об'єднання держав, С. Дністрянський пропонує не застосовувати до об'єднання народів терміна «союз», бо вважає, що об'єднання народів є більш невизначеними.

Виділяючи питання про форми відносин між державами та народами, вчений вважав ідеї президента В. Вільсона початком виникнення ідеї «зв'язку народів»¹ (Ліги Націй).

У першу чергу С. Дністрянський з'ясовує відмінність між поняттями «зв'язок народів» та «зв'язок держав». Метою створення «зв'язку держав» є спільне вирішення міждержавних відносин, а метою «зв'язку народів» є, передусім, збереження загального (світового) миру та припинення війни між державами. Ознаками об'єднання держав є внутрішній характер відносин, у якому держави, зберігаючи свою державну самостійність, втрачають свою суверенність.

С. Дністрянський виділяє такі форми об'єднання держав, як: зв'язкові держави (федерації), зв'язки держав (конфедерації), а також «особові» та «реальні» унії (союзи). Розрізняючи зовнішній та внутрішній характер відносин між державами, науковець у праці «Зв'язок та сполука народів» писав, що

¹ Дністрянський С. Зв'язок і сполука народів / С. Дністрянський // Воля. – Відень, 1920. – Т. 2. – Ч. 9. – С. 348.

об'єднання народів є «сполукою з внутрішнім характером, яка відрізняється від державних сполук тим, що вона має бути сполукою народів для народних цілей, а не сполукою держав для державних цілей»¹. Щоб обґрунтувати нову категорію об'єднання народів, яку не завжди відрізняють від об'єднання держав і яка, на його думку, допоможе вирішити найважливіші політичні питання його доби, у тім числі «наукову концепцію державно-правового відношення України до сусідніх держав»², він розглянув питання про виникнення ідеї відносин народів між собою.

Правильне розуміння терміна «зв'язок народів» змушує заглибитись в історію виникнення ідеї «зв'язку народів». С. Дністрянський аналізує ідеї Античності, Середньовіччя та Нового часу з приводу зародження поняття «зв'язок народів». Серед представників Античності він виділяв стародавніх пацифістів, які висловлювали ідеї миру та категорично були проти війни; ідеї Аристотеля, який припинив війну в Афінах між геленськими племенами; ідеї Перикла, який уклав від імені Афінської держави мир зі Спартою, а також запропонував створення спільного конгресу, який вирішуватиме усі міждержавні справи. Проте, нажаль, розвиток людства та процес формування перших держав не сприяли втіленню ідей Перикла.

Ідеї всесвітньої держави зародились ще у грецьких циніків та киренійців, згодом їх ідеї підтримав Сократ, Олександр Великий, Цицерон, Сенека, Марк Аврелій та багато інших мислителів і політичних діячів. У Середньовіччі бачимо зародження ідеї всесвітньої держави з принципом всесвітнього громадянства, а тому не могло бути й мови про який-небудь зв'язок держав та народів. Важливим є той факт, що римська культура на той час була культурою всіх підкорених Римом на-

¹ Дністрянський С. Зв'язок і сполука народів / С. Дністрянський // Воля. – Відень, 1920. – Т. 2. – Ч. 9. – С. 350.

² Там само.

родів. Саме цей чинник вплинув у подальшому на виникнення культурного зв'язку стародавніх народів у Римській державі. Отже, брак справжнього культурного зв'язку між народами роз'єднує їх між собою, а ідея універсальної держави утримується тільки зовнішнім авторитетом, а не внутрішньою силою¹.

Тобто, в Середньовіччі відбувається повний занепад культурного зв'язку між народами. Середні віки не знають ще відмінності між народом та державою, тому змагання народних мас до самостійності проявляються у тому, що вони на своїй території засновують державну владу та прагнуть незалежності від інших. Так, в Середньовіччі зароджується ідея державної суверенності як протест проти всесвітньої імперії. З виникненням такої ідеї, на думку С. Дністрянського, виникає справжня ідея про зв'язок світових держав, а з нею і проект міждержавного конгресу для задоволення міжнародних спорів та забезпечення загального миру. Однак ці ідеї призупинила війна з турками, а згодом прагнення Франції стати світовою державою².

У Новому часі відбуваються великі європейські війни, погіршення внутрішніх відносин у Європі та утворення у зв'язку з незадоволенням таким станом нових справедливих засад устрою та нової європейської рівноваги. Зокрема, представником нових ідей Нового часу був Г. Гроцій, який висловлював ідеї природничого права, що своєю чергою вплинуло на принципи міжнародних правовідносин, у тім числі, ідею рівності між державами та ідею правових відносин між державами. Процес укладення міжнародних договорів сприяв у Новому часі відродженню ідеї зв'язку народів. Він вплинув і на визначення відмінності між народом та державою. Наприклад, висунена Ж.-Ж. Руссо ідея суверенності народу вплинула на французьку революцію, яка змінила світові стандарти тих чи інших понять.

¹ Дністрянський С. Зв'язок і сполука народів / С. Дністрянський // Воля. – Відень, 1920. – Т. 2. – Ч. 9. – С. 350–351.

² Там само – С. 352.

С. Дністрянський актуалізує цю проблему. Фактично було змінено життя людей та народів. Зокрема, виникає «ідея повної свободи, на якій повинен був заснуватись справжній суспільний зв'язок вільних народів»¹.

У цей період зароджується класична література з приводу самовизначення народів та вільного міжнародного зв'язку. І. Кант, на думку С. Дністрянського, вперше ужив термін «зв'язок народів». Він стверджував, що народи повинні об'єднатися в окремий зв'язок народів. Цей зв'язок, за задумом І. Канта, повинен охопити всі культурні народи. Він спроможний існувати при закріпленні в державі за всіма громадянами права участі в державній владі та визнанні права кожного народу на самовизначення. Лише після такого об'єднання, на думку І. Канта, можливе існування справжнього всевітнього громадянського права, яке гарантуватиме повну свободу людини та вільний світовий правовий обіг².

У Нові часи відбувалась боротьба народів за національне визволення. Європа стала ареною національних воєн. Як наслідок боротьби, утворювались великі національні держави, які дуже часто об'єднували кілька народів. Великі держави повинні були б визнати право народів, які проживали у їх межах, на самостійність, однак цього не робили, навпаки посилювали свою недоторканість. Історично так склалося, що могутні держави об'єднувались з могутніми державами з метою панування над іншими державами (союз Росії, Англії, Франції, а також Прусії та Австрії).

Такі союзи розширили міжнародні відносини між державами, отже було створено систему позитивного міжнародного права. У зв'язку з такими подіями світове значення поняття «державної суверенності» було значно послаблено, фактично,

¹ Дністрянський С. Зв'язок і сподука народів / С. Дністрянський // Воля. – Відень, 1920. – Т. 3. – Ч. 1. – С. 4.

² Там само. – С. 5.

це поняття було замінено поняттям «обмеженої суверенності». Воно дало можливість розвитку ідеї «зв'язку народів» і проголошення інших народів, які не мали своєї держави. Із закріпленням такої ідеї на міжнародному рівні всі народи були проти війни між державами за заволодіння новими територіями. Виникають два напрями ідей: ідея соціального і національного визволення. І. Кант з цього приводу наголошував, що «доки не визнано народам права на самовизначення, доти і не буде загального миру, відповідно, і справжнього зв'язку народів». З огляду на зазначене, С. Дністрянський вивів такі основи всесвітньої війни: «по-перше, це імперіалістична ворожнеча між великими групами держав, по-друге, це боротьба за народну свідомість, і по-третє, це боротьба за народне самовизначення»¹. Всі народи бажали справедливої розв'язки національного питання, і саме цей конфлікт, на думку науковця, став головною причиною світової війни.

Під час Першої світової війни, на хід якої безпосередньо впливали представники союзних держав, президент США (В. Вільсон) та російська революція, на думку С. Дністрянського, зароджуються три течії міжнародного життя держав: 1) імперіалізм великих держав; 2) національна ідея; 3) ідея змагання до соціального визволення.

Треба зазначити, що у розвитку ідеї «зв'язку народів» С. Дністрянський надає великого значення В. Вільсону, бо саме він «засуджував систему держав проти системи народів, прагнув заміни системи насильства системою права, закликав укласти міжнародний договір про мир та ідею зв'язку народів пов'язував з ідеєю права народів на самовизначення та побороювання державних альянсів»².

Розуміючи право народів на самовизначення як найважливіше право кожного народу, С. Дністрянський виділяв право

¹ Дністрянський С. Зв'язок і сполюка народів / С. Дністрянський // Воля. – Відень, 1920. – Т. 3. – Ч. 1. – С. 8.

² Там само. – Ч. 2. – С. 52.

народу на національну територію, право вибирати собі державну «зверхність», якій він підпорядковуватиметься, право на самоуправління, право вільного культурного, економічного і політичного розвитку, а також право формування «власних порядків». Лише за таких умов, на думку дослідника, можна досягнути справжнього зв'язку народів, який зможе забезпечити всесвітній мир на землі. Тому виникнення ідеї свободи народів було неминучим процесом.

Зацікавлює і такий висновок правознавця: «Історія проблеми зв'язку народів виказала, що такого зв'язку не можна заснувати ні шляхом всесвітньої держави, ні шляхом зв'язку імперіалістичних держав. Держави цього типу, які були перед всесвітньою війною та залишилися ще після світової війни, не можуть витворити зв'язку народів у правдивому значенні, бо, з одного боку, їхні імперіалістичні змагання не допустять інших держав до зв'язку, а з другого боку, кожен союз таких держав носить в собі зарід внутрішніх непорозумінь та спорів. Лише ті держави, що скинуть з себе імперіалістичний характер та відбудуються на основі повної свободи народів, повного народного самовизначення, можуть приступити до правдивого зв'язку народів та можуть забезпечити в тому зв'язку загальний, всесвітній мир»¹.

Визначивши такий шлях досягнення справжніх зв'язків між народами, С. Дністрянський дивився на майбутнє лише через вирішальне значення в суспільстві народів, які повинні вжити усіх зусиль, щоб повалити державний імперіалізм та покласти тривалі основи народної свободи. В іншому ж випадку «даремна була всесвітня війна, даремні потоки крові, які вже поплили, тепер пливуть та будуть плисти. На обрії політичного та міжнародного життя усього людства мусить прийти до переоцінки усіх цінностей, та загальна державна система мусить головно

¹ Дністрянський С. Зв'язок і сполюда народів / С. Дністрянський // Воля. – Відень, 1920. – Т. 3. – Ч. 7. – С. 244.

змінитися. Головна точка ваги мусить перейти з держави на народи, з питання зовнішнього престижу держави на питання внутрішньої сили народів. Так і питання державної суверенності мусить в'язатися з питанням народної суверенності, тобто з питанням самовизначення народів, а згодом і всякі зв'язки між державами повинні бути заступлені зв'язками чи сполуками вільних народів. На місце поборювання одних держав іншими, мусить прийти до вирівнювання народних прав між самими народами та так мусять повторитися нові сполуки народів, та метою цих сполук не може бути підтримання державного престижу на зверх, а лише закріплення внутрішніх взаємин між поодинокими народами»¹.

Спроектувавши майбутнє, вчений намагався також визначити найкращу форму держави, яка б забезпечила нормальне функціонування народу в межах держави та природне його співіснування з іншими народами. Він писав, що історично сформовані різноманітні форми держав «справді доживають кінця, та що теорія розвитку прагне до цілком інших державних форм, ніж дотеперішні державні федерації»².

Серед історичних форм держав, на думку С. Дністрянського, доцільно виділити союзи держав, які ґрунтувались на династичному принципі, – «особові унії», а також союзи держав, які об'єднував монарх у силу міжнародного договору – «реальні унії». Розглядаючи форму «особової унії», вчений наголошував, що з ослабленням династичних ідей ця форма вичерпала свою важливість у сучасному житті.

«Реальна унія», за спостереженням дослідника, є значно пізнішим витвором суспільства, ніж «особова унія», бо вона об'єднує окремі держави для виконання важливих життєвих потреб та інтересів їхніх мешканців і вимагає наявності (хоча

¹ Дністрянський С. Зв'язок і сполука народів / С. Дністрянський // Воля. – Відень, 1920. – Т. 3. – Ч. 7. – С. 244.

² Там само. – С. 244.

б в одній з об'єднаних держав) конституційного ладу. Вона відрізняється від «особової унії» тим, що, по-перше, державне об'єднання утворюється за окремим державно-правовим договором між об'єднаними державами, а по-друге, що спільність монарха ґрунтується на міждержавному договорі. В «реальній унії», крім особи монарха, є ще деякі важливі спільні справи, які держави визнали. Проте кожна держава є суверенна, а так звані спільні закони про спільні справи є по суті рівноправними законами тих держав, які належать до унії. За цим критерієм можуть бути як рівноправні, так і нерівноправні об'єднання. Однак такі форми держави ніколи не створювали умов до природної консолідації або об'єднання.

Крім «уній», С. Дністряньський виділяв ще два типи форм державних сполук, а саме: «зв'язок держав» (союз держав) та «зв'язкові держави» (союзні держави). На його думку, «зв'язок держав» як форма державного об'єднання виникла раніше, а «зв'язкові держави» виникли пізніше. Він писав: «Зв'язки держав були вже в давніх часах, коли ідея суверенності держав була дуже бережна – зв'язкові держави могли натомість постасти щойно в нових часах, коли поняття державної суверенності ослабло та коли національна ідея почала мати переважний вплив на державний устрій. Те, що раніше лучилося в зв'язки держав, зберігаючи, як не можна ліпше суверенність одиноких держав зв'язку, починає в нових часах заключати тісніші зв'язки з внутрішньою організацією державної спільноти. Цей процес зустрічаємо в тих зв'язкових державах, які є сьогодні головними типами державних сполук цього роду, а саме в сполучених Державах Північної Америки, в Швейцарії та в Німецькій Державі. Всі ці держави переходили спочатку через період зв'язку держав, який згодом затиснено й перероблено на зв'язкову державу модерного типу»¹.

¹ Дністряньський С. Зв'язок і сполука народів / С. Дністряньський // Воля. – Відень, 1920. – Т. 3. – Ч. 10/11. – С. 387.

З цього твердження можна зробити висновок, що зі всіх державних сполук єдиною формою залишається лише «зв'язкова держава», яка має корисне практичне значення. У зв'язку з тим, що «зв'язкова держава» – це держава, утворена з кількох держав в одну спільну суверенну державу, то закономірно виникає питання про правовий статус складових держав, тобто, чи вони володіють суверенітетом поруч з існуванням суверенітету «зв'язкової держави», чи ні? Правова система діє не лише для «зв'язкової держави» як цілості, а й для окремих суверенних держав, які входять до складу цілої держави. Ця система має свою основу, на думку С. Дністрянського, лише в первісній історичній формі «зв'язкових» держав і тому не звертає уваги на те, що сталося з ними в ході розвитку суспільства. Суверенність цих держав утворилась на основі суверенності їх членів, однак ідея їх національного об'єднання стала згодом настільки сильною, що суверенність окремих членів залишилася лише ознакою давнього правового стану, а вся точка ваги перейшла по суті на спільну «зв'язкову» державу. Організація такої держави охоплює щораз більші сфери державного життя, а компетенція окремих членів обмежується щораз більше локальною автономією. Керуючись цим судженням, С. Дністрянський стає на бік тих учених, які визнають суверенність лише для «зв'язкової держави», відмовляючи в цьому державам, які її формують.

Аналізуючи історичні процеси утворення «зв'язкових держав», С. Дністрянський зауважує, що всюди, де раніше держави прагнули до «зв'язку держав», згодом створювалась тісніша державна сполука – «зв'язкова держава». Він зазначає, що «зв'язок держав», як тривала сполука незалежних держав з метою охорони спільної території від ворожого наступу, втратив своє давнє значення та невідомо чи зможе відродитися у своїй первинній ролі.¹

¹ Дністрянський С. Зв'язок і сполука народів / С. Дністрянський // Воля. – Відень, 1920. – Т. 3. – Ч. 10/11. – С. 387.

Отже, поняття «зв'язкової держави» відрізняється від поняття «альянсів держав», які «не в'яжуть держав на неозначений термін та не мають спільних органів зв'язку»¹. Саме через те, що «зв'язкові держави» виникли на основі об'єднання спільних національних елементів, С. Дністрянський вбачав у них першу правову форму народної суверенності. Форма «зв'язкових держав» була лише там актуальна, де були роз'єднані національні елементи, які прагнули до об'єднання в одній державі.

Інша категорія держав, навпаки, об'єднувала в собі території кількох народів, тому в таких державах не могло йтися про об'єднання народів, а отже, ці держави ставали «на шлях національної розлуки проти тої держави, яка давить своєю суверенністю їхнє право на самовизначення». Тобто «зв'язкові держави» також не могли забезпечити ідею створення найкращої форми держави, яка б забезпечила природне співіснування народів у державних формах.

На прикладі Австро-Угорщини правознавець доводить неприйнятність «зв'язкової держави» як такої, яка б могла задовольнити право кожного народу на самовизначення. Ці народи прагнули до утворення власних національних держав, однак, утворивши їх, «між ними порвалися давні політичні та економічні зв'язки; вони відокремились від себе кордонами, та не зберегли тих інтересів, які пливають з спільного порозуміння на всіх полях громадського, культурного та економічного життя. Тому здавна говориться про те, щоб було б бажано, щоб нові національні держави зірвали кордони і, зберігаючи свою суверенність увійшли в якнайтісніші зносини між собою»².

На підставі таких розмірковувань С. Дністрянський пропонує свій варіант утворення державних форм, які б задовольняли співіснування всіх світових народів. Насамперед варто вико-

¹ Дністрянський С. Зв'язок і сполука народів / С. Дністрянський // Воля. – , 1920. – Т. 3. – С. 388.

² Там само. – С. 390.

ристати право кожного народу на самовизначення відповідно до норм міжнародного права. Утворивши власну суверенну державу, всі народи повинні об'єднатися, не вирішуючи питань державного статусу об'єднання та питань будь-якої верховної влади над об'єднаними державами. Відповідно, те, що у «зв'язкових державах» було основою їхньої сили та існування, тобто створення спільної влади, армії та ведення спільної закордонної політики тощо, не може бути вихідною точкою об'єднання різних національних держав, найвищою метою яких є збереження народної суверенності.

Тому, коли мають об'єднатися між собою поодинокі національні держави, то їх народи повинні пов'язати свою свободу зі свободою інших народів та відкрити поле для найтісніших взаємин, витворюючи у справах щоденного життя взаємне порозуміння без організації спільної державної влади, без спільної армії, без спільної закордонної політики і т.д. Спільне право повинно стати на чолі спільних народних справ та діяти на засадах справедливості. Допускається утворення спільних адміністративних органів, які повинні полегшувати об'єднаним народам використовувати громадські, культурні та економічні свободи на всіх землях об'єднаних народів.

Отже, майбутнє співіснування народів, які використали своє право на самовизначення й утворили власні національні держави, С. Дністрянський уявляє собі так: «Національні конституції поодиноких народів повинні вирішити, чи вступають до сполуки, та з якими національними державами вони хочуть об'єднуватися для спільного розуміння. Так може ця сполука охопити на сході Європи не лише всі народи колишньої Росії, але й дальших сусідів, а саме: Чехословаччину, Югославію, Болгарію. Це ж давня ідея Кирило-Мефодіївського братства, а згодом і Драгоманова»¹.

¹ Дністрянський С. Зв'язок і сполука народів / С. Дністрянський // Воля. – Відень, 1920. – Т. 3. – Ч. 10/11. – С. 390.

На основі цього, С. Дністрянський стверджує, що «згодом визначить кожна конституція або народний парламент рівне число делегатів для спільного виготовлення того права, яке має давати основу до найтісніших внутрішніх взаємин дотичних народів до себе. Ці правові постанови мають гарантувати повну свободу та народні права одиниці, рівність громадянських прав, право вільного переселювання, право вільного економічного та суспільного обороту на всіх областях щоденного життя, не доторкаючи економічної та суспільної політики поодиноких національних держав; вони мають зокрема подавати загальні принципи рівної національної автономії для всіх народних одиниць, де б вони не знаходились; вони мають зберегти справи спільної комунікаційної системи, спільної санітарної акції і т.д. Взагалі чим більше будуть здійснюватись взаємини між поодинокими членами сполуки, тим більше буде рости потреба щораз нових правових постанов про сполуку. Тому делегація повинна сходитись у визначених місцях, щоб постановляти закони. Рамки цих законів визначають самі делегати на основі народного повновладдя своїх конституант чи парламентів. Ухвалені закони не потребують затвердження окремих національних заступників, ні зверхності. Вони зобов'язують всіх членів сполуки»¹.

Для втілення цих законів у дійсність не потрібно «зверхньої влади», бо там функціонує спільний «адміністративний трибунал». Цей трибунал матиме суддівські функції, що за загальними приписами адміністративної юрисдикції судитиме спірні справи щодо будь-яких порушень тих прав та законів, які видала спільна делегація. Зокрема, належали б сюди всі справи «про народні права одиниць і суспільних зв'язків». Вибір суддів має бути рішенням «національних репрезентацій» та всі члени зв'язку повинні мати заступництво. Склад трибуналу мусить

¹ Дністрянський С. Зв'язок і сполука народів / С. Дністрянський // Воля. – Відень, 1920. – Т. 3. – Ч. 10/11. – С. 391.

відповідати національній належності суддів та характерові цієї справи. Врешті потрібно створити мережу спільних «адміністративних інститутів», які мали б підтримувати всі спільні інтереси об'єднаних народів, полегшити відносини одиниць чи зв'язків з іншими одиницями чи зв'язками, чи зверхностями інших національних держав та видавати розпорядження на основі цих законів, які видаватиме «спільна делегація».

На таких засадах зможе «сполука» (з'єднання) народів виконувати глобальне завдання, бо так відкриється шлях для вільного об'єднання найширших мас та дасть національним державам можливість не лише користуватись у повноті своєю народною суверенністю на своїй території, а й повною громадською, культурною та економічною свободою на землях своїх сусідів.

Спільність інтересів повинна наблизити сполучені народи до себе. Кожний з них зберігатиме свою народну армію, свою питому закордонну політику, своє закордонне заступництво, але перший висновок тіснішої внутрішньої сполуки мусить бути той, що кожен народ, маючи забезпечення своєї суверенності, навчиться шанувати суверенність своїх сусідів та з «внутрішньої сполуки» мусить прийти обов'язково й до порозуміння про закордонну політику. «Сполука народів повинна своїм членам забезпечити внутрішній мир»¹.

Отже, у цій частині монографічного дослідження розкрито концепцію Станіслава Дністрянського щодо розвитку суспільства та походження держави як найвищої організації суспільства, її ролі у формуванні права, розуміння народу, а також міждержавних та міжнародних відносин.

Усі соціальні групи за способом виникнення вчений поділяє на органічні та організаційні групи. Органічні групи – це ті

¹ Дністрянський С. Зв'язок і сполука народів / С. Дністрянський // Воля. – Відень, 1920. – Т. 3. – Ч. 10/11. – С. 392.

групи, які виникли у суспільстві природним шляхом: родина, рід, плем'я, держава та народ; а організаційні – це групи, які виникають у суспільстві шляхом штучного утворення, метою створення яких є задоволення різних визначених суспільних потреб: класи, церква, партії та інші об'єднання громадян.

Держава для розвитку об'єктивного юридичного права відіграла важливу роль. Вона вперше впровадила в життя організацію правого ладу. С. Дністрянський розуміє, що до виникнення держави право в різних соціальних групах існувало неорганізовано, а вже у державі таке право набуло системного характеру. Відмінність між ними є не зовнішньою (формальною), а органічною, оскільки держава виникла у суспільстві з органічної потреби. С. Дністрянський визначив для держави юрисдикцію та контроль над нижчими соціальними групами. Вплив держави на право є наслідком формальної влади, він не є самостійним і внутрішнім, а лише похідним, бо соціальні групи і народи, які утворювали право і безпосередньо впливали на нього, віддали заради збереження загального спільного ладу, який забезпечується формальними нормами, свою владу державній.

Окремо висвітлено погляди С. Дністрянського щодо розуміння понять «народ» «нація», а також поняття «народу як суспільно-політичної організації», «право народу на самовизначення», поняття «національної держави». На думку С. Дністрянського, «народність» є витвором новітніх відносин, ідей та прагнень, але її об'єктивні підстави з'являються вже в стародавніх і середніх віках. Як колись у стародавніх і в середніх віках із племен виникали народи, так і згодом на об'єктивній етнографічній підставі утворювались нації, народності. Немає нації, де не було народу: спершу мусить бути народ, а згодом він може стати нацією в сучасному розумінні. З цього випливає, що нація, народність – це витвори історичного процесу, в якому відіграють важливу роль два головні об'єктивні чинники: звичай і культура. Народність, на думку вченого, могла постати лише після скасування релігійних, династичних, місцевих і

станових відмінностей. Дуже сильним поштовхом до розвитку національної ідеї були наполеонівські війни.

На думку С. Дністрянського, інтелектуальне усвідомлення мас у напрямі національної належності й спільності та політичне прагнення до однієї, міцної державно-правової злуки – це дві яскраві риси тодішньої нації, тобто народності в сучасному розумінні цього слова. Рідна мова є в концепції науковця вихідною точкою, із якої треба починати встановлення народної належності.

Право народів на утворення національних держав С. Дністрянський обґрунтовує через історичну призму, керуючись спільною культурою та територією різних народів. Територія народів здебільшого не збігалась з територіями держав. Щоб вирішити національні питання всіх народів і зупинити війни за створення національних держав, С. Дністрянський пропонує скасувати всі політичні кордони держав і дати змогу всім народам визначитись: чи утворювати національну державу, чи існувати в межах іншої національної держави. Лише так, на його думку, можна досягнути миру на землі.

Отже, національно-державницька концепція С. Дністрянського ґрунтувалась на безпосередньому визнанні права кожної нації як історичної спільноти на власну автономію і державну незалежність. Методологічною основою для обґрунтування його поглядів були ідеї, закладені в теоріях автономії, авторитету і автаркції держави (В. Вундта); етичного мінімуму (Г. Єллінека), живого права (Є. Ерліха); теорії спілки та спільності (Ф. Тоніса) та деяких інших західноєвропейських федералістичних теорій правової держави. Основним критерієм тієї чи іншої форми держави С. Дністрянський уважав інтерес нації та держави за домінанти суверенності нації над суверенітетом держави. Захищаючи право українського народу на самовизначення в межах власної етнічної території, С. Дністрянський убачав в ідеях демократії та республікансько-демократичної державності основу життя української нації, що скеровує народ на боротьбу з територіальними зазіханнями інших держав.

ВИСНОВКИ

Станіслав Северинович Дністрянський (1870–1935) – унікальна постать у юриспруденції наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Загальнотеоретичні погляди на право та державу українського вченого становлять оригінальну, цілісну, синтетичну, соціальну концепцію з елементами природної, позитивістської та матеріалістичної теорій походження права та держави. Вона є цінним здобутком української та європейської правової науки.

Створюючи власну правову концепцію, С. Дністрянський ґрунтовно вивчив, осмислив та проаналізував розвиток правових та політичних уявлень про право та державу від античності до початку ХХ ст., зокрема: ідеї Аристотеля (теорія природного походження держави), А. Вагнера (органічна теорія права та держави), В. Вільсона (ідея права народів на самовизначення), Г. Єллінека (формально–догматична юриспруденція та теорія законів у державному праві), Р. Ієрінга (теорія «інтересу в праві» та «боротьби за право»), А. Менгера (австромарксизм), Р. Штамmlера (теорія «правильного права»), Ф. Цайлера (теорія відродженого природного права), Р. Гофмана, Р. Пфаффа та Й. Унгера (історична школа права), а також відомих українських правників та мислителів – М. Драгоманова, Б. Кістяківського, О. Огоновського, Т. Шевченка.

Усі матеріали, які автор використав для написання монографії, поділено на три групи: 1) документи та праці, які підтверджують становлення та розвиток загальнотеоретичних поглядів С. Дністрянського; 2) рецензії, відгуки, критичні матеріали та ювілейні збірники, присвячені характеристиці наукової діяльності С. Дністрянського, а також опубліковані у різних виданнях некрологи, у яких міститься оцінка його поглядів; 3) праці, статті, матеріали конференцій, рецензії сучасних українських учених, у яких є оцінки наукових здобутків С. Дністрянського.

До найважливіших матеріалів, які детально досліджено, належать такі праці С. Дністрянського: «Полагода шкоди з огляду економічного та соціального» (1897), «Чоловік та його потреби в правній системі» (1900), «Звичаєве право – а соціальні зв'язки» (1902), «Самовизначення народів» (1919), «Зв'язок та сполюка народів» (1920), «Огляд історії філософії права» (1922), «Загальна наука права і політики» (1923), «Нова держава» (1923), «Погляди на теорії права та держави» (1925), «Культура, цивілізація та право» (1926), «Соціальні форми права» (1927), «Границі науки права» (без дати). Їхня вартість та наукова самобутність полягає у тому, що у них чи не вперше в українському правознавстві було створено оригінальну, україномовну, цілісну правову та державницьку концепцію.

Безперечно, до вершинних явищ розвитку української теорії держави та права належать «Загальна наука права і політики» (1923), «Погляди на теорії права та держави» (1925) та «Соціальні форми права» (1927). На нашу думку, перевидання цих та деяких інших опублікованих та рукописних праць С. Дністрянського є нагальною вимогою для розвитку сучасної української юридичної науки.

Добре вивчивши аналіз економічно–цивільних відносин в Австро-Угорщині, С. Дністрянський завдяки індуктивному методу запропонував оригінальне теоретичне узагальнення моделювання та ідеалізації життя суспільства. Досліджуючи юридичні явища, С. Дністрянський уперше у праці «Полагода шкоди з огляду економічного та соціального» (1897) застосовує соціологічний метод. У ній він формулює власне бачення, як можна застосовувати принципи соціально–економічної теорії у юридичній науці та розглядає проблему безпосереднього зв'язку науки права з економічними та соціальними науками.

Вдалим, на нашу думку, є бачення С. Дністрянським місця правознавства у системі науки та її структури. Під поняттям «наука» він розуміє систему знань про навколишній світ, а саме про природу, суспільство та всі явища, які в них відбувають-

ся. За цим критерієм усі науки він поділяє на «природні» та «суспільні», які залишаються інтегральними частинами єдиної науки. Юриспруденцію С. Дністрянський розуміє як найважливішу серед усіх суспільних наук, бо вона досліджує й розробляє регулятивні закони для співіснування людей та різних форм їх організації у суспільстві. Особливу увагу він звертає на взаємозв'язки різних наук між собою. Через відкритість та взаємозв'язок знань юриспруденції з іншими суспільними та природними науками вчений обґрунтовує появу таких нових наук, як філософія права, соціологія права, судова медицина та багато інших. Такий підхід С. Дністрянського до розуміння науки та її структури допоміг йому передбачити подальший процес розвитку науки загалом та правознавства зокрема.

С. Дністрянський одним із перших виступив проти «позитивістського» трактування правознавства як відокремленої науки. Його головні ідеї щодо цієї проблеми викладено у працях «Границі науки права», «Загальна наука права та політики», «Погляд на теорію права та держави». Він наголошував: правознавство охоплює не тільки знання про позитивне право, а й повинно виявляти співвідношення права і суспільства, права й економіки, а також з'ясувати, у чому полягає суть права в історії людства, народів та держав.

У праці «Звичаєве право – а соціальні зв'язки. Причини до пояснення § 10 Австрійської книги законів цивільних» (1902), аналізуючи суспільно-економічні відносини, С. Дністрянський зробив висновок про вирішальну роль норм звичаєвого права в економічних або цивільно-правових відносинах суспільства. У ній уперше визначено засади, на яких функціонує та співіснує між різними соціальними групами «звичаєве право». Учений наголошував, що суспільство – це фактичне джерело права, яке, на його думку, є чинниками найважливіших соціальних, етичних та моральних норм, які «авторитарною» силою тієї чи іншої соціальної групи визнаються правовими. На них, стверджував С. Дністрянський, новоутворена держава

повинна звертати найважливішу увагу і, відповідно, визнавати їх на державному рівні як джерело права. Учений з'ясував відмінність між звичаєм, етичними нормами й правом, запропонував своє бачення співвідношення між правом і державою, а також між звичаєвим правом і законом.

Первинні норми суспільного життя, на думку С. Дністрянського, мали релігійно-етичний характер. Лише після них з'являються норми економічного та правового характеру. Відмінність між нормами релігійно-етичного та правового характеру полягає у способі забезпечення цих норм: перших – лише через переконання, других – через примус. Саме потреби людей у межах різних форм організації суспільства зумовлюють згодом появу прав людини.

Первинні регулятивні норми у суспільстві, в яких зосереджений і релігійно-етичний, і економічний, і правовий характер, С. Дністрянський називає звичаями. Вони виникали для задоволення потреб членів суспільства та безпосередньо впливали на формування правових норм. Як наслідок, за таких умов право первинно виникає у найелементарніших соціальних групах із релігійно-етичних норм. Найважливіші релігійно-етичні норми окремих соціальних груп перетворюються на право, коли авторитетна влада тієї чи іншої групи (чоловік, батько, родоначальник, вождь племені) визнає ту чи іншу соціально-етичну норму як правову, тобто загальнообов'язкову.

Отже, первинна система правових норм у концепції С. Дністрянського – це «звичаєве право». Така система права виникла до появи перших державних утворень. Навіть після виникнення держав, на думку С. Дністрянського, звичай зберігає свою регулятивну функцію. Саме йому повинно відповідати або, принаймні, не суперечити новостворене та діюче державне (позитивне) право.

Порівнюючи юридичну силу правової норми, встановленої у державі, із силою норм звичаєвого права, С. Дністрянський наголошує, що через нестабільність, плинність та недоскона-

лість норм позитивного права та норм звичаєвого права користуються більшим авторитетом у членів суспільства.

У розумінні С. Дністрянського, право – це універсальне явище: і природне, і соціальне, і економічне, і політичне, яке існує як у державі, так і поза нею. Право поза державою відрізняється від права в державі лише тим, що державне право забезпечується державним примусом, а природне, соціальне та економічне право – суспільним примусом. Критерієм розмежування права й інших соціальних норм є наявність примусу, причому примус може бути як фізичним, так і психологічним чи моральним. З розвитком цивілізації та правової держави, на думку С. Дністрянського, роль морального, а не фізичного примусу постійно зростатиме. Право – це обов'язковий атрибут життя суспільства, який завжди виконував регулятивну функцію. У зв'язку з цим учений виділив потреби окремих суспільних груп та індивідів як безпосередні джерела права. Вони зумовлюють, на його переконання, такі форми права – «звичаєве право», «закони» та «право юристів». С. Дністрянський наголошував, що «право юристів» (як практиків, так і теоретиків) є посередником між «звичаєвим правом» та «законами». Така точка зору ученого є, на нашу думку, новаторською, перспективною як для того часу, так і для сьогодення. Вона передбачає розширення меж поняття, видів та форм права, а також перспективу зближення романо-германської з англо-саксонською системою права, зокрема щодо визнання доктрини та судового прецеденту як джерел права.

Значну увагу С. Дністрянський приділяв питанням поділу права на публічне й приватне. За ним, критерієм такого поділу є інтерес приватної особи або держави чи суспільства загалом. Під цим оглядом він виокремлює подвійний характер єдиного права, яке водночас є і абстрактним, і конкретним, і публічним, і приватним.

Розглядаючи природні, соціальні та економічні основи суспільного ладу, український учений дійшов висновку, що

подружжя, родина, рід, плем'я, держава, а також народ – це «органічні суспільні зв'язки», а класи, партії, церква, трудові колективи, а також різного роду громадські об'єднання – це «організаційні суспільні зв'язки». Треба зазначити, що, дослідивши процеси розвитку суспільства, видатний український правознавець з'ясував форми співіснування та способи розв'язання складніших відносин між органічними та організаційними групами.

Проаналізувавши процес зародження держав, С. Дністрянський звернув увагу на те, що часто одна і та ж людина є членом кількох суспільних груп, а тому може мати різні соціальні статуси. Варто наголосити, що держава, за С. Дністрянським, утворюється як результат органічної потреби суспільства. Завдання, яке покладається на державу в момент її виникнення, – це утворення правового ладу, якого не було на попередніх етапах розвитку людства. Отже, держава повинна була об'єднати у своїх межах соціальні групи нижчого рівня та визнати їх органічне (природне) існування. Крім того, держава, визнавши їхнє існування після власного виникнення, повинна була зберегти соціальне життя цих груп і визнати створені ними соціально-етичні норми. Державні закони, на думку С. Дністрянського, за своїм статусом не можуть скасовувати правові норми соціальних груп, навпаки, вони повинні ґрунтуватись на цих нормах і якомога більше їм відповідати. Тобто держава як окреме соціальне об'єднання отримує право на життя з правом створення нових (власних) правових норм. З появою держави суспільний лад змінюється на правовий.

Держава не скасовує правових норм первісних суспільних об'єднань, а ґрунтуючись на них створює норми для врегулювання відносин між державою та різними соціальними об'єднаннями. Оскільки норми первісних соціальних об'єднань часто суперечили між собою, то держава з метою забезпечення правової охорони членів суспільства, узгодження інтересів соціальних об'єднань та подальшого їхнього існування і розвитку

створює власну систему правових норм. Іншими словами, держава створює власну правову систему як механізм узгодження різних правових норм.

На думку С. Дністрянського, завдання, яке стоїть перед державою, полягає у створенні стабільності та узгодженості інтересів у суспільстві. Державне право лише тоді зможе досягти поставленого перед державою завдання, коли воно ґрунтуватиметься на звичаєвому праві. Тільки в такому разі держава може стати правовою державою. Отже, розглядаючи питання походження держави як найвищої соціальної організації у суспільстві, С. Дністрянський був прихильником концепції Аристотеля про природне походження держави.

У процесі природного розвитку суспільства, на думку С. Дністрянського, з'являється і народ. Етнічна територія народу збігається первинно з територією держави. Через завойовницьку політику держав їхня територія різко збільшувалась. Часто в історії можна побачити приклади, коли територія однієї держави охоплює етнічні території двох чи більше народів або ж етнічну територію певного народу займають дві держави або більше. Така ситуація впливала на боротьбу підкорених народів за власну національну державу. Народ, на думку С. Дністрянського, як свідомо, культурна та вища політична організація суспільства, виникає наприкінці XVIII ст. Зважаючи на закріплені наприкінці XIX – на початку XX ст. конституційні права народів на самовизначення, народ, як і держава, на думку вченого, є важливим соціальним об'єднанням вищого рівня. Держава, за С. Дністрянським, не може нехтувати проблемами та потребами того чи іншого народу.

До ознак народу С. Дністрянський зараховував його природне походження, наявність власної етнічної території та власної культури. Власна культура, стверджував учений, відкрила шлях до цивілізації, тобто до утворення на своїй національній території державної організації. На переконання С. Дністрянського, кордонами національної держави повинні бути кор-

дони етнічної території народу. Дослідник підкреслював, що держава і народ мають такі спільні елементи, як «територія» і «люди», однак для держави важливішою є «територія», а для народу – «люди». Крім того, кордони держави завжди мають політичний статус, а народу – етнічний чи культурний.

Серед форм міждержавних відносин учений виділяв «особову унію», «реальну унію», «зв'язкову державу» та «зв'язок держав». Оскільки жодна з таких форм держав не задовольняла потреби народів, які прагнули до утворення власної національної держави, С. Дністрянський запропонував власний погляд на вирішення міждержавних та міжнародних конфліктів через досягнення миру на землі, а також гармонійного життя суспільства.

Так, у праці «Зв'язок та сполука народів» він висловив ідею одномоментної ліквідації політичних кордонів держав. За таких умов кожен народ повинен визначитись чи створити на власній етнічній території національну державу, чи долучитись за згодою іншого народу до його національної держави. Усе це повинно відбуватись демократичним шляхом, виключаючи будь-яке насильство в процесах утворення національних держав. Те, що у «зв'язкових державах» (федераціях) було основою їхньої сили та існування, а саме створення спільної влади, армії та ведення закордонної політики, не могло стати вихідною точкою для об'єднання різних національних держав, мета яких – зберегти народний суверенітет. Об'єднання народів надає їм можливість не лише мати у повноті суверенітет своєї території, а й володіти культурною та економічною свободою на землях своїх сусідів. На нашу думку, такі ідеї С. Дністрянського були водночас новаторськими та подекуди утопічними.

Отже, у монографії поглиблено історико-правові знання про становлення та розвиток загальнотеоретичних поглядів на право та державу, і це є відповідним внеском у правничу науку.

Основні висновки, що відображають погляди автора на цю проблему, викладено у таких положеннях монографії:

1. Створюючи власну правову концепцію, С. Дністрянський вивчив, осмислив та проаналізував правові та політичні вчення, ідеї, погляди та концепції від античності до початку ХХ ст., зокрема: ідеї Аристотеля (автора теорії природного походження держави), А. Вагнера (прихильника органічної теорії права та держави), Г. Єллінека (представника формально-догматичної юриспруденції та теорії законів у державному праві), Р. Ієрінга (засновника теорії «інтересу в праві»), А. Менгера (прихильника соціалістичної теорії), Р. Штаммлера (засновника теорії «правдивого права»), Ф. Цайлера (прихильника теорії природного права), Р. Гофмана, Р. Пфаффа, Й. Унгера (представників історичної школи права), а також визначних українських мислителів та вчених – Б. Кістяківського, О. Огоновського та Т. Шевченка.

2. Загальнотеоретичні погляди С. Дністрянського знайшли подальший розвиток у працях таких українських учених, як: А. Андрієвський («Право як соціальне явище». Прага, 1930), Л. Бич («Загальна наука права». Подєбради, 1934), О. Ейхельман («Основи права». Прага, 1927), В. Старосольський («Держава і політичне право». Подєбради 1925; «До питання про форми права». Львів, 1925; «Про цінність права». Львів, 1928; «Держава і право». Львів, 1934).

3. Український правознавець у праці «Полагода шкоди з огляду економічного та соціального» (1897) одним з перших у юридичній науці використовував принципи соціально-економічної теорії та осмислив проблеми безпосереднього зв'язку науки права з економікою та соціологією. Так, С. Дністрянський формує власну методологію правознавства, в основі якої є історико-генетичний, соціально-економічний, історичний, філософський та соціологічний методи.

4. Суттєвими у системі загальнотеоретичних поглядів С. Дністрянського є проблеми осмислення місця, ролі та значення правознавства у структурі науки, зв'язків між різними науками, які зумовлюють постійну появу нових наук. Так, він

обґрунтував появу філософії права, соціології права, судової медицини тощо.

5. С. Дністрянський мав власне бачення зародження та розвитку права. На першому етапі під впливом соціальних, природних та економічних чинників у суспільстві виникають первісні види регулятивних норм (релігійні, етичні, економічні). На другому етапі на основі найбільш важливих релігійно-етичних норм зароджуються правові норми. На третьому етапі правові норми окремих елементарних соціальних груп (подружжя, роду, племені) систематизуються у «звичаєвому праві». На четвертому етапі з появою держави виникає позитивне право, а «звичаєве право» через нестабільність та недосконалість норм позитивного права, продовжує залишатися важливим чинником правового регулювання суспільних відносин. Право, в концепції С. Дністрянського, є складовою частиною культури та цивілізації, тому його розвиток та існування безпосередньо пов'язані із загальним розвитком культури та прогресом цивілізації. Воно є обов'язковим атрибутом життя суспільства, бо завжди виконує регулятивну функцію. Інші види соціальних норм мають доповнюючий і допоміжний характер.

6. С. Дністрянський виділив такі форми права: «звичаєве право», «закони» та «право юристів». Під «правом юристів» він розумів як ідеї, концепції, правові доктрини, наукові розробки вчених-правознавців, так і діяльність юристів-практиків. Причому «право юристів» є посередником між «звичаєвим правом» та «законами» (позитивним правом).

7. Держава, за С. Дністрянським, утворюється як результат органічної потреби суспільства. Завдання, яке покладається на державу в момент її виникнення, – це утворення правового ладу, якого не було на попередніх етапах розвитку людства. У процесі природного розвитку суспільства, на думку С. Дністрянського, з'являється і народ. Визнання та реалізація права кожного народу на самовизначення є основою теорії вченого про виникнення національних держав і концепції миру у світі.

Отже, цим монографічним дослідженням ми доповнили знання про академіка С. Дністрянського і як відомого громадського та політичного, і як наукового діяча не лише у галузі конституційного та цивільного права, а і як новаторського теоретика, історика та філософа права.

Загальнотеоретичні погляди С. Дністрянського на право та державу посідають важливе місце в історії правової та політичної думки. У монографії з'ясовано вплив минулих та сучасних С. Дністрянському правових та політичних ідей на його наукову концепцію, визначено роль і місце наукової спадщини С. Дністрянського в українській юридичній науці та з'ясовано, що концепція С. Дністрянського – це оригінальна, цілісна, синтетична, соціальна концепція права та держави з елементами природної, позитивістської та матеріалістичної шкіл права, під час створення якої використовували історико-генетичний та соціально-економічний методи.

Науку у широкому розумінні С. Дністрянський поділяє на дві частини: природні та суспільні науки. Оскільки, наука права – це наука про реальне життя та про реальні прагнення до суспільного порядку, то вона є найважливішою серед усіх наук. Наука права має складний предмет, бо водночас досліджує і право, і державу (їх минуле, теперішнє і намагається найкраще організувати майбутнє). Саме історія, догматика і філософія є складовими елементами його розуміння науки права. Завдання науки права – дослідити суть права і держави та вказати шляхи їх майбутнього розвитку.

Важливими є погляди українського вченого на процеси зародження суспільства, зокрема його суспільних груп та перших правил організації відносин між цими суспільними групами, а також між членами цих або інших суспільних груп. Серед первинних (органічних) суспільних груп С. Дністрянський виділяє: родину, рід, плем'я, народ та державу. Саме вони у правовій концепції С. Дністрянського є першоосновою (першоджерелами) права. Ідея ж права з'являється з появою та задоволен-

ням елементарних, необхідних, «питомих» (рідних), життєвих економічних потреб людей. У праці «Чоловік і його потреби в правній системі» (1900) детально досліджено історію виникнення потреб у людей, їх значення для суспільства, економіки та права. Свій початок і зміст економічне та суспільне життя бере від основних інститутів приватного права – права власності та спадкового права. Ці інститути мають загальнокультурне значення. Раціональне господарювання керується двома основними ідеями: бажанням користі і небажанням втрати. На людських потребах насамперед ґрунтується приватне право, бо воно встановлює правила, яких дотримується суспільство у приватних відносинах між людьми. Під потребою він розуміє «чуття недостатчі, получене зі змаганням до її усунення» (відчуття браку чогось разом із прагненням до її усунення).

Так, вже у первісних людей С. Дністрянський виявляє перші правила, які визначали їхню поведінку стосовно членів соціальних груп. Ці правила забезпечувалися власною внутрішньою силою, силою необхідності, яка керувалася економічними цілями людини. Первісні правила – це лише прояви звичаю або етичних засад, принципів (звичай є формою реалізації найважливіших етичних поглядів). У цих правилах суспільного життя у первісних соціальних групах С. Дністрянський виявляє витоки ідеї права. Згодом з утворенням соціально-етичних норм авторитарною силою суспільних зв'язків деякі з них перетворюються на правові норми тієї чи іншої суспільної групи. Так, неодноразове застосування таких норм впливає на виникнення звичаєвого права. Право звичаєве є проявом авторитарної влади народу, зокрема народних груп. Для появи звичаєвого права потрібне лише визнання будь-якої життєвої норми за право. Воно забезпечується психічно-моральним примусом.

Звичаєве право є первісним (давнім) правом, яке дало і завжди дає «зав'язок» та «почин» до права держави. Звичаєве право, створене народом, є джерелом державного права. Пра-

во не є чимось незмінним, не є чимось абстрактним, що могло б опиратись на апріорні філософські розуміння; натомість воно є продуктом вимог суспільного життя і, відтак, перебуває у постійному русі.

«Правовий лад» у державі, на думку вченого, полягає у безпосередньому зв'язку із людиною, тому зрозуміло, що людина з народження стає суб'єктом права, насамперед абстраговано («*in abstracto*»), а згодом також суб'єктивно («*in concreto*») через вроджені природні права, оскільки правовий лад до існування певної людини прив'язує певні правові наслідки. Єдине загальне поняття «права» С. Дністрянський розглядає і з загально-теоретичного («*in abstracto*»), і з практичного («*in concreto*») боку щодо правового існування людини. Людські потреби вказують напрям, у якому повинно функціонувати право суб'єктивне право («*in concreto*»). У суспільстві потреби однієї людини можуть бути лише настільки задоволені, наскільки через це не страждають потреби інших людей. Тому не можна визначати право «*in concreto*» через абсолютне право власності. Людина та суспільні зв'язки – це індивідуальні утворення, які мають свої «питомі» (природні, рідні, органічні) інтереси. Отже, на переконання С. Дністрянського, лише у державі суб'єктивне право строго зорганізоване та послуговується великим адміністративним апаратом, лише в державі воно забезпечується фізичним примусом. Правові норми, видані у державі, – це закони у широкому розумінні (конституція, закони, розпорядки, едикти тощо).

Перехід від племінного способу життя у державний відбувся після визначення декількома племенами власної сталої спільної території, з якою вони почали пов'язувати свою спільну долю та оберігали її від зовнішнього нападу. Лише коли внутрішній суспільний лад почав діяти за межами родів та племен і охопив спільну територію, тоді і виникла, на думку С. Дністрянського держава. Вище родових об'єднань стає об'єднання нового типу на територіальній основі, – держава

як «територіальний зв'язок». Оборона спільної території та збереження спільних інтересів усіх родів і племен стає її метою. Вона перебрала верховну владу над племенами, родами і родинами. Територіальний принцип охопив увесь суспільний лад. Громадянство стало основою суспільного життя в державі, а громада – це «велика людина» (велика спільнота). Новітня держава зрівняла усіх людей за територіальним принципом починаючи від Французької революції 1787 року.

Національна ідея виникає через свідомість членів народу у боротьбі з територіальним самовладдям держави як протест проти анексії (зокрема анексії Наполеона). «Новітня держава», на думку українського науковця, стала осередком усього права та організувала загальну охорону громадян, а також налагодила систему адміністративного апарату для того, щоб усе право мало вихідну точку й завершення в державі. Вона є правовою, тому що намагається встановити правовий лад на своїй території під своїм керівництвом. Отже, «правова держава» – це новітня держава, яка може виникнути лише тоді, коли вона справді своїми законами задовольнятиме потреби суспільного життя. Тільки постійне узгодження державних законів із освяченими (санкціонованими, визнаними) правилами звичаєвого права надасть закону повагу, визнання.

«Народ» і «держава» у працях С. Дністрянського ще не стали взаємодоповнюючими поняттями, бо вони ще налаштовані доволі ворожо один проти одного. Народ як «культурна сполука» історично та вимушено перетворилась у «бойову сполуку». «Народ», на думку вченого, – це в першу чергу група осіб, а «держава» – в першу чергу це територія. Народ має свою південну (рідну) етнографічну територію, а держава – політичну.

Важливі теоретичні та прогностичні поради С. Дністрянського стосувалися шляхів завершення боротьби між народами та державами за зразком припинення релігійних воєн із проголошенням свободи віросповідання. Так самовизначення народів, на думку українського вченого, буде запорукою при-

мирення народів із державами. Такий висновок зроблено виходячи із того, що «не держава є самоціллю, а лише народ», «держава має слугувати інтересам народу, вона має бути видимим знаком народної спільноти – правовою організацією народу». «Національна територія» – це територія, з якою народ пов'язаний історично, шляхом постійного, зазвичай споконвічного, поселення. Суверенність держави – це залишок давньої, «заборчої» імперіалістичної традиції Середньовіччя та початку Нового Часу. Порівнюючи «новітню владу батька», яка не стає у формі «пануванням батька над своїми дітьми», С. Дністрянський пропонує зрозуміти поняття «народна влада у сучасному значенні», яка не може набути форми «пануванням над народом», а лише «правлінням народу».

Як висновок, Станіслав Дністрянський у своїх працях переконує, що «Нова держава» повинна надати усім своїм членам «вільну волю в рамках загального добра», а приватна власність може бути обмежена лише «загальним добром».

Такі ідеї українського вченого були на час створення новаторськими та прогресивними, такими, що не втрачають наукового інтересу і сьогодні. Глибинне вивчення наукової спадщини С. Дністрянського дало змогу об'єктивно доповнити важливий етап розвитку української юридичної науки, зокрема її історії української політичної та правової думки. Саме наявність такої об'ємної та змістовної правової спадщини українського мислителя поруч з іншими науковими досягненнями українців з гордістю дозволяє українцям стверджувати, що український народ з давніх давен формував своє звичаєве право, свою мову, культуру та економіку заради майбутнього мирного життя української національної держави у товаристві європейських та світових національних держав.

Список використаної літератури

1. Академік Станіслав Дністрянський: 1870–1935. Бібліографія / упорядник та автор вступу М. Мушинка. – Київ, 1992. – 93 с.
2. Андрусяк Т. Академік Станіслав Дністрянський і його роль у створенні та розвитку Українського Вільного Університету / Т. Андрусяк // Матеріали конференції «Народ, нація, держава: українське питання у європейському вимірі» (Львів, травень 1993 р.) // Науковий збірник УВУ. – Мюнхен–Львів, 1995. – Т. 17.
3. Андрусяк Т. Історія політичних та правових вчень / Т. Андрусяк. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001. – 207 с.
4. Андрусяк Т. Розвиток української правової думки в Галичині напередодні весни народів / Т. Андрусяк // Матеріали регіональної науково-практичної конференції «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (Львів, 5–6 лютого 2004 р.). – Львів : Юрид. ф-т ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – С. 101–105.
5. Андрухів І. Українські правники у національному відродженні Галичини: 1848–1939 рр. / І. Андрухів, П. Арсенич. – Івано-Франківськ, 1996. – 79 с.
6. Антологія української юридичної думки. – Київ, 2002. – Т. 1.
7. Біленчук П. Філософія права / П. Біленчук, В. Гвоздецький, С. Сливка. – Київ, 1999.
8. Бойчук О. Талант із сузір'я талантів / О. Бойчук // Тернопіль вечірній. – 1996. – № 10 (547).
9. Венгеров А. Б. Теория государства и права / А. Б. Венгеров. – Москва : Юриспруденция, 2000.
10. Возьний В. Академік Станіслав Северинович Дністрянський: життя й діяльність / В. Возьний // Матеріали VI української наукової конференції молодих вчених «Історія науки, освіти і культури в Україні: традиції і сучасність» (Київ, 18–19 квітня 1995 р.). – Київ, 1995. – С. 18–20.

11. Возьний В. Внесок С. С. Дністрянського в розбудову Української державності / В. Возьний // Матеріали VII наукової конференції молодих вчених «Історія освіти, науки і культури в етапах, напрямках, школах, іменах» (Київ, 20–21 травня 1996 р.). – Київ, 1996. – С. 24–26.
12. Возьний В. Історія козацької держави і права в творчості академіка Станіслава Севериновича Дністрянського / В. Возьний // Матеріали міжвузівської наукової конференції, присвяченої 400-річчю від дня народження Б. Хмельницького (Київ, 20 грудня 1995 р.). – Київ, 1995. – С. 132–135.
13. Возьний В. Основоположник українського правознавства. До 125-річчя від дня народження академіка С. С. Дністрянського / В. Возьний // Вісник Національної академії наук України. – 1995. – № 11–12. – С. 59–63.
14. Возьний В. Правова концепція С. Дністрянського / В. Возьний // Право України. – 1999. – № 6. – С. 166–188.
15. Возьний В. Правознавець і політолог. До 125-річчя від дня народження С. С. Дністрянського / В. Возьний // Рідна школа. – 1995. – № 12. – С. 22–24.
16. Возьний В. Правознавець світового рівня / В. Возьний // Русалка Дністрова. – 1995. – Ч. 20 (66).
17. Возьний В. Шляхи до злагоди С. Дністрянського / В. Возьний // Віче. – 1999. – № 5. – С. 142–146.
18. Возьний В. Наукова спадщина академіка Станіслава Дністрянського / В. Возьний, І. Усенко // Регіональний річник Тернопілля–96. – 1997. – С. 340–343.
19. Галицька Соціалістична Радянська Республіка: Закони та постанови : зб. декретів, декларації і постанов галицького революційного комітету. – Тернопіль : Галицьке рад. вид-во, 1920. – Вип. 1.
20. Гнатюк В. Наукове товариство імені Шевченка (з нагоди 50-ліття його заснування (1873–1923) / В. Гнатюк. – Львів : Наклад НТШ, 1923.

21. Гринюк Р. Специфіка розуміння права і правової держави у концепції С. Дністрянського / Р. Гринюк // Правничий часопис Донецького університету. – 2003. – № 2 (10). – С. 3–9.
22. Депутатське і службове посвідчення посла Австрійського парламенту. Львів, 11 липня 1911 р. Оригінали // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р – 3430, опис № 1, справа № 15. – 8 с.
23. Диплом Віденського університету про присвоєння ступеня доктора юридичних наук, 7 грудня 1894 р. // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р – 3430, опис № 1, справа № 8. – 1 с.
24. Диплом про закінчення Лейпцігського університету, 22 жовтня 1895 р. // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р–3430, опис № 1, справа № 9. – 6 с.
25. Діяльність Товариства українсько-руських правників у Львові в р. 1909 // Правничий вісник. – 1910. – Р. 1. – Ч. 1.
26. Дністрянський С. Австрійське право облігаційне / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – 1901. – Р. 2. – Т. 2. – С. 1 – 92; Р. 2. – Т. 3. – С. 93–198.
27. Дністрянський С. Австрійське право приватне. Виклади проф. С. Дністрянського / С. Дністрянський. – Львів : Кружок правників, 1906. – 308 с. (рукоп. літогр. вид.).
28. Дністрянський С. Берненська унія і наше відношення до неї / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – 1900. – Р. 1. – Т. 1. – С. 1–56.
29. Дністрянський С. Боротьба народу за право / С. Дністрянський // Діло. – 14.01.1928. – Ч. 10. – С. 1.
30. Дністрянський С. Генеза та основи права / С. Дністрянський. – Прага, 1923.
31. Дністрянський С. Границі науки права. Рукопис, без дати / С. Дністрянський // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р –3430, опис № 1, справа № 34, арк. 9.
32. Дністрянський С. Демократія та її майбутнє (1933) / С. Дністрянський // П. Стецюк. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст. – Львів, 1999. – С. 219–228.

33. Дністрянський С. Загальна наука права і політики / С. Дністрянський. – Прага, 1923. – Т. 1. – 393 с. + 8 нунумер.
34. Дністрянський С. Заручини в австрійському праві. Габлітаційний виклад д-ра С. Дністрянського, виголошений у Львові дня 26 січня 1899 р. / С. Дністрянський // Часопись правнича. – 1899. – Р. 9. – С. 1–23.
35. Дністрянський С. Збірник правничої комісії / С. Дністрянський // Діло. – 1926. – Ч. 91–94.
36. Дністрянський С. Звичаєве право – а соціяльні зв'язки. Причини до пояснення § 10 Австрійської книги законів цивільних / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – 1902. – Р. 3. – Т. 4–5. – С. 1–42.
37. Дністрянський С. Зв'язок і сполука народів / С. Дністрянський // Воля. – Відень, 1920. – Т. 2. – Ч. 9. – С. 348–353; Т. 3. – Ч. 1. – С. 3–8; Т. 3 – Ч. 2. – С. 51–54; Т. 3. – Ч. 5. – С. 163–169; Т. 3 – Ч. 7. – С. 244–247; Т. 3. – Ч. 10/11. – С. 387–392.
38. Дністрянський С. Значення Геракліта й Сократа для науки права (доповідь на академічному засіданні Правничого факультету в Празі в травні 1931 р.) / С. Дністрянський // Український вільний університет в Празі в роках 1926 – 1931. – Прага, 1931.
39. Дністрянський С. Історія міжнародного, церковного та карного права. Рукопис, без дати / С. Дністрянський // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р–3430, опис № 1, справа № 36. – 1 с.
40. Дністрянський С. Конспект лекцій з австрійського цивільного права. Рукопис, 9 липня 1906 р. / С. Дністрянський // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р–3430, опис № 1. – 308 с.
41. Дністрянський С. Конституція Західноукраїнської Республіки. Проект (1920) / С. Дністрянський // П. Стецюк. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст. – Львів, 1999. – С. 161–185.
42. Дністрянський С. Культура, цивілізація та право / С. Дністрянський // ЦДАВО України. – Фонд 4465, оп. 1, спр. 478, арк. 1–23.

43. Дністрянський С. Культура, цивілізація та право: Тези доповіді на Українському науковому з'їзді в Празі, 3–7 жовтня 1926 р. / С. Дністрянський // Український науковий з'їзд у Празі 1926 р. – Прага, 1928. – С. 33–34.
44. Дністрянський С. Mandatum в почині правного розвою. Студія з римського права / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – 1904. – Р. 4. – Т. 6–7. – С. 1–160.
45. Дністрянський С. Національна статистика / С. Дністрянський // Студії з поля суспільних наук і статистики. – Львів, 1909. – Т. 1. – С. 17–64; 1910. – Т. 2. – С. 27–74.
46. Дністрянський С. Наші правничі часописи (з моїх редакторських споминів) / С. Дністрянський // Життя і право. – Львів, 1928. – Р. 1. – Ч. 1. – С. 3–11.
47. Дністрянський С. Нова держава / С. Дністрянський. – Відень–Прага–Львів: Український скиталець, 1923. – С. 5–29.
48. Дністрянський С. Нова держава (1923) / С. Дністрянський // П. Стецюк. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст. – Львів, 1999. – С. 209–218.
49. Дністрянський С. Нова держава. Інавгураційний виклад ректора проф. С. Дністрянського / С. Дністрянський // Український Вільний Університет в Празі, в роках 1921–1926. – Прага, 1927. – С. 93–105.
50. Дністрянський С. Новеля до цивільного закона / С. Дністрянський // Правничий вісник. – 1913. – Р. 3. – Ч. 1–4. – С. 114–173.
51. Дністрянський С. Нові причинки до теорії заручин в новітнім праві / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – 1905. – Р. 5. – Т. 8. – С. 1–87 (окрема відбитка: Львів, 1905. – 87 с.).
52. Дністрянський С. Нові проекти української конституції / С. Дністрянський // Воля. – Відень, 1920. – Т. 6. – Ч. 5. – С. 232–237; Т. 6. – Ч. 6. – С. 301–309; Т. 6. – Ч. 7–8. – С. 342–348.
53. Дністрянський С. Нові шляхи українського приватного права / С. Дністрянський // Життя і право. – 1934. – Р. 7. – Ч. 1. – С. 13–15.

54. Дністрянський С. Огляд історії філософії права / С. Дністрянський // ЦДАВО України. – Фонд 4465, оп. 1, спр. 475, арк. 1.
55. Дністрянський С. Передмова / С. Дністрянський // Правничий вісник. – 1910. – Р. 1. – Ч. 1.
56. Дністрянський С. Повинність і ручення в модерному приватному праві : тези доп. на Українському науковому з'їзді в Празі, 3–7 жовтня 1926 р. / С. Дністрянський // Український науковий з'їзд у Празі 1926 р. – Прага, 1928.
57. Дністрянський С. Погляд на теорії права та держави / С. Дністрянський // Ювілейний збірник Наукового товариства ім. Шевченка у Львові в п'ятдесятиліття основання 1873–1923. – Львів, 1925. – С. 1–63.
58. Дністрянський С. Полагода шкоди з огляду економічного і соціального / С. Дністрянський // Часопись правнича. – 1897. – Р. 7. – С. 1 – 102.
59. Дністрянський С. Потреби нової системи приватного права : тези доповіді на Українському науковому з'їзді в Празі, 3 – 7 жовтня 1926 р. / С. Дністрянський // Український науковий з'їзд у Празі 1926 р. – Прага, 1928.
60. Дністрянський С. Права руської мови у Львівському університеті / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – 1901. – Р. 2. – Т. 3. – С. 1–38.
61. Дністрянський С. Права руської мови у Львівському університеті / С. Дністрянський // Діло. – 1902. – Р. 23. – Ч. 45. – С. 1–2; Ч. 47. – С. 1–2; Ч. 48. – С. 1; Ч. 49. – С. 1–2; Ч. 50. – С. 1–2.
62. Дністрянський С. Правна опінія «Винагорода шкоди за безправні вчинки державних функціонерів» / С. Дністрянський. – Львів, 1931.
63. Дністрянський С. Правне відношення родичів до дітей / С. Дністрянський. – Львів, 1906. – 184 с.
64. Дністрянський С. Право in concreto. Без місця, 1907–1910 рр. / С. Дністрянський // Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Фонд 834, оп. 1, спр. 107, арк. 4.

65. Дністрянський С. Право родинне після викладів професора д-ра Дністрянського / С. Дністрянський. – Львів, 1901. – 648 с. (літогр. вид.).
66. Дністрянський С. Право родинне. Рукопис, лютий 1903 р. / С. Дністрянський // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1. – 648 с.
67. Дністрянський С. Природні засади права (§ 7 к.з.ц.) / С. Дністрянський // Правничий вісник. – 1911. – Р. 2. – Ч. 3 – 4. – С. 205–233.
68. Дністрянський С. Причинки до історії і теорії міждержавного приватного права / С. Дністрянський. – Прага, 1923. – 22 с.
69. Дністрянський С. Причинки до реформи приватного права в Австрії / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – 1912. – Р. 7. – Т. 10. – С. 1–111.
70. Дністрянський С. Провідні думки в історії та теорії міждержавного приватного права / С. Дністрянський // Науковий збірник українського університету в Празі. – Прага, 1923. – Т. 1. – С. 3–22.
71. Дністрянський С. Проекти української конституції / С. Дністрянський // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Фонд 4465, оп. 1, спр. 474, арк. 122–133.
72. Дністрянський С. Реформа виборчого права в Австрії / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – 1906. – Р. 6. – Т. 9. – С. 1–138.
73. Дністрянський С. Реформа правничих і суспільних наук / С. Дністрянський // Воля. – Відень, 1920. – Т. 2. – Ч. 1. – С. 4–11; Т. 2. – Ч. 5. – С. 201–206; Т. 2. – Ч. 6. – С. 244–248.
74. Дністрянський С. Річеве право / С. Дністрянський. – Прага, 1923. – 1 зшиток. – 204 с. (літогр. вид.).
75. Дністрянський С. Родинне право (на правах манускрипту, 1903) / С. Дністрянський // Державний архів Тернопільської області. – Ст. 1–196, 1–164, 1–184, 1–104.

76. Дністрянський С. Родинне право Закарпатської України. Рукопис, 1928 р. / С. Дністрянський // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 37. – 12 с.
77. Дністрянський С. Самовизначення народів / С. Дністрянський // Воля. – Відень, 1919. – Т. 5. – Ч. 4. – С. 102–106; Т. 5. – Ч. 4. – С. 150–154; Т. 5. – Ч. 5. – С. 198–203.
78. Дністрянський С. Соціальні форми права / С. Дністрянський // Записки соціально-економічного відділу ВУАН. – К., 1927. – Т. 5–6. – С. 1–32.
79. Дністрянський С. Старі й нові шляхи в науці приватного права / С. Дністрянський // Життя і право. – 1929. – Р. 2. – Ч. 4. – С. 7–22.
80. Дністрянський С. Стаття без назви. Рукопис / С. Дністрянський // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 40.
81. Дністрянський С. Стаття про діяльність Олександра Огоновського. Рукопис, без дати / С. Дністрянський // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 40.
82. Дністрянський С. Статут для Галичини / С. Дністрянський // Воля. – Відень, 1919. – Т. 6. – Ч. 3. – С. 101–108; Т. 6. – Ч. 4. – С. 150–158.
83. Дністрянський С. Теорія конституції (б.д.) / С. Дністрянський // П. Стецюк. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст. – Львів, 1999. – С. 186–208.
84. Дністрянський С. Теорія конституції / С. Дністрянський // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Фонд 4465, оп. 1, спр. 474, арк. 134–185.
85. Дністрянський С. Товариство прихильників освіти / С. Дністрянський // Воля. – Відень, 1920. – Т. 2. – Ч. 3. – С. 120–121.
86. Дністрянський С. Трилітній речинець з § 1487 А. к. з. ц. / С. Дністрянський // Академік Станіслав Дністрянський:

- 1870–1935. Бібліографія / Упорядник та автор вступу М. Мушинка). – К., 1992. – 93 с.
87. Дністрянський С. Україна й мирова конференція / С. Дністрянський. – Відень, 1919.
88. Дністрянський С. Устрій Галицької держави. Проект основних законів (1918) / С. Дністрянський // П. Стецюк. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст. – Львів, 1999. – С. 155–160.
89. Дністрянський С. Цивільне право. Загальна частина / С. Дністрянський. – Б.м., б.д. (літогр. вид.).
90. Дністрянський С. Цивільне право. Переклад з німецької на українську мову «Книги загальних цивільних законів з 1811 року» / С. Дністрянський. – Відень, 1919.
91. Дністрянський С. Чоловік і його потреби в правнім системі. Розвідка з Австрійського права / С. Дністрянський // Часопись правнича. – 1900. – Р. 10. – С. 1–36.
92. Дністрянський С. Шкода в державно-вибірному договорі австрійського права. Рукопис, 1898 р. / С. Дністрянський // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 40. – 1 с.
93. Дністрянський С. Українці – професори права / С. Дністрянський, В. Старосольський // Ювілейний Альманах Союзу українських адвокатів (1923 – 1933). – Львів, 1934. – С. 126–145.
94. Дорошенко Д. Микола Іванович Костомаров / Д. Дорошенко. – Київ–Ляйпціг, 1927.
95. Драгоманов М. П. Листи на Наддніпрянську Україну / М. П. Драгоманов // Михайло Петрович Драгоманов. Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. – Київ, 1979.
96. Енциклопедія українознавства. – Львів : Молоде життя, 1993. – Т. 2.
97. Залікова книжка студента Берлінського університету за 1888/1889 навчальний рік // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 4. – 2 с.

98. Залікова книжка студента юридичного факультету Віденського університету, 8 жовтня 1888 р. // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р–3430, опис № 1, справа № 3. – 13 с.
99. Збірник Правничої комісії // Діло. – 1926. – Ч. 91–94.
100. Звідомлення ректора проф. д-ра Станіслава Дністрянського про діяльність Українського Вільного Університету в Празі за шкільний рік 1922 – 1923 // Український Вільний Університет в Празі, в роках 1921–1926. – Прага, 1927. – С. 106–125.
101. Звіт з Українського правничого з'їзду у Празі від 4 до 7 жовтня 1933 р. // Життя і право. – 1934. – Р. 7. – Ч. 1. – С. 1–22.
102. Історико-юридична спадщина академіка С. С. Дністрянського // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наукових праць. – Київ, 1999. – С. 67–72.
103. Історія держави і права України : у 2-х т. ; Підручник для студ. юрид. спец. вуз. / За ред. В. Я. Тація та ін.; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Київ : Ін ЮРЕ, 2003. – Т. 1. – 653 с. ; Т. 2. – 578 с.
104. Конференція про С. Дністрянського // Русалка Дністрова. – Тернопіль, 1995. – Ч. 22 (68).
105. Копиленко О. Л. «Сто днів» Центральної Ради / О. Л. Копиленко. – Київ : Україна, 1992. – 202 с.
106. Копиленко О. Л. «Українська ідея» М. Грушевського: історія і сучасність / О. Л. Копиленко / наук. ред. Б. М. Бабій. – Київ : Либідь, 1991. – 182 с.
107. Копиленко О. Л. Повернення М. С. Грушевського / О. Л. Копиленко. – Київ : Вид-во т-ва «Знання», 1991. – 47 с.
108. Копиленко О. Л. Політико-правові ідеї Т. Шевченка та І. Франка в сучасній ідеологічній боротьбі / О. Л. Копиленко / АН УРСР, Ін-т держави і права. – Київ : Наук. думка, 1990. – 112 с.
109. Кревецький І. Справа поділу Галичини в рр. 1846–1850 / І. Кревецький. – Львів, 1910. – 146 с.

110. Кузеля З. Проф. Станіслав Дністрянський як громадянин / З. Кузеля // Діло. – 1935. – Ч. 119/179. – С. 3 – 4.
111. Кулачковський Я. Третє справозданьє: з діяльності «Кружка правників» за час від 1 грудня 1883 до 1 грудня 1884 р. / Я. Кулачковський, К. Левицький. – б.м., б.р. – 4 с.
112. Кульчицький В. С. Австрійська Конституція 1849 року і крайова Конституція для Галичини 1850 року / В. С. Кульчицький // Вісник Львівського ордену Леніна державного університету ім. Ів. Франка. Серія юридична. – Львів, 1965.
113. Кульчицький В. С. Галицький крайовий сейм – зняряддя соціального і національного пригнічення трудящих (1861–1918 рр.) / В. С. Кульчицький // Вісник львівського університету. Серія юридична. – Львів, 1958.
114. Кульчицький В. С. Державний лад і право в Галичині (в другій половині XIX – на початку XX ст.) / В. С. Кульчицький. – Львів, 1965.
115. Кульчицький В. С. Державний лад і право в Галичині в другій половині XIX – на початку XX ст. : Конспект лекцій з курсу «Історія держави і права УРСР» для студ. юридич. фак. у–ту / В. С. Кульчицький. – Львів, 1996. – 68 с.
116. Кульчицький В. С. Джерела права в Галичині за часів австрійського панування (1772 – 1918) / В. С. Кульчицький // Проблеми правознавства. – 1971. – Вип. 19.
117. Кульчицький В. С. Органи державного управління Галичиною за Конституцією 1867 року / В. С. Кульчицький // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів, 1966.
118. Кульчицький В. С. Революція 1848 року на західноукраїнських землях / В. С. Кульчицький // Український календар. – 1967.
119. Кульчицький В. С. Утворення Коронного краю Галичини в складі Австрії / В. С. Кульчицький // Проблеми правознавства. – 1968. – Вип. 13.

120. Кульчицький В. Апарат управління Галичиною в складі Австро-Угорщини : навч. посібник / В. Кульчицький, І. Бойко, І. Настасяк, О. Мікула / Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів : Тріада плюс, 2002. – 82 с.
121. Курис Г. Творець конституції / Г. Курис // Свобода. – Тернопіль, 1993. – № 66 (367).
122. Кушнерик О. Дністрянський повертається в Тернопіль / О. Кушнерик // Свобода. – Тернопіль, 16 листопада 1999.
123. Левицький К. Первісна організація українських правників у Львові / К. Левицький // Ювілейний альманах Союзу українських адвокатів (1923 – 1933). – Львів, 1934.
124. Левицький К. Станіслав Дністрянський (Посмертний спомин) / К. Левицький // Життя і право. – 1935. – Р. 8. – Ч. 2. – С. 1 – 6.
125. Лозинський М. Галичина в житті України / М. Лозинський. – Відень, 1916.
126. Лозинський М. Утворення українського коронного краю в Австрії / М. Лозинський. – Львів, 1915.
127. Лозинський М. Галичина в 1918–1920 рр. / М. Лозинський. – Відень, 1922.
128. Марчук В. Свободное право в буржуазной юриспруденции. Критика концепций Е. Эрлиха / В. Марчук. – Київ : Вища школа, 1977.
129. Мельник М. Новими шляхами / М. Мельник // Ювілейний збірник в честь професора Станіслава Дністрянського, піднесений ювілярові з приводу його 25-літнього ювілею наукової діяльності професорами факультету права і суспільних наук УВУ в Празі. – Прага, 1923. – С. 1 – 18.
130. Мушинка М. Академік Станіслав Дністрянський / М. Мушинка // Вісник АН УРСР. – 1991. – № 6. – С. 86–96.
131. Мушинка М. Привітальне слово / М. Мушинка // Наукове товариство імені Т. Г. Шевченка й українське національне відродження. Перша наукова сесія НТШ, березень 1990. – Львів, 1992.

132. Надрага О. Пам'яті вченого, педагога, громадянина (грудка землі на могилу покійного професора Станіслава Дністрянського) / О. Надрага // Діло. – 1935. – Ч. 119.
133. Надрага О. Товариство українсько-руських правників у Львові (1909–1933 р.) / О. Надрага // Ювілейний альманах Союзу українських адвокатів. – Львів, 1934.
134. Наукове товариство імені Т. Г. Шевченка й українське національне відродження. Перша наукова сесія НТШ, березень 1990. – Львів, 1992. – 20 с.
135. Наші правничі часописи (3 моїх редакторських споминів) // Життя і право. – 1928. – Р. 1. – Ч. 1. – С. 3–11.
136. Неврилий М. УВУ – база незалежної української науки у вільному світі (1921–1945) / М. Неврилий // Матеріали Міжнародної конференції «Від Наукового товариства ім. Шевченка до Українського Вільного Університету» (Пряшів–Свидник, 12–15 червня 1991 р.). – Київ–Львів–Мюнхен–Париж–Нью-Йорк–Торонто–Сідней, 1992.
137. Осечинський В. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму / В. Осечинський. – Львів, 1954.
138. Паспорт, виданий Чехо-Словацькою Республікою // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р-3430, опис № 1, справа № 21. – 3 с.
139. Печінка Т. Дністрянський відомий і невідомий / Т. Печінка // Свобода. – Тернопіль, 1996. – № 117 (754).
140. Потульницький В. Теорія української політології. Курс лекцій / В. Потульницький. – Київ : Либідь, 1993. – 192 с.
141. Правничий вісник. Орган Товариства українсько-руських правників. – Львів, 1911. – Р. 2. – Ч. 1/2. – 140 с.
142. Правничий вісник. Орган Товариства українсько-руських правників. – Львів, 1913. – Р. 3. – Ч. 1–4. – 173 с.
143. Промова голови з'їзду професора д-ра С. Дністрянського при відкритті Українського правничого з'їзду у Празі // Життя і право. – Львів, 1933. – Р. 4. – Ч. 4. – С. 3–7.

144. Промова голови з'їзду професора д-ра С. Дністрянського при закриттю Українського правничого з'їзду у Празі // Життя і право. – Львів, 1933. – Р. 4. – Ч. 4. – С. 7–8.
145. Реферат С. Дністрянського, виголошений на святкуванні заснування Чехо-Словацької республіки в Українському вільному університеті в Празі «Демократія та її майбутнє» // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Фонд 4465, опис 1, справа 479, арк. 1–20.
146. Рецензія С. Дністрянського на працю професора Львівського університету доктора Олександра Огоновського «Систем австрійського права приватного» (1897) // Часопись правнича. – Р. 9. – Львів, 1899. – С. 8.
147. Свідоцтво про закінчення 3-го класу вчительської семінарії в м. Тернополі. Свідоцтво підписане Северином Дністрянським. Оригінал, 15 липня 1879 р. // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р–3430, опис № 1, справа № 1.
148. Свідоцтво про здобуття звання доктора австрійського права, 27 листопада 1893 р. // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р–3430, опис № 1, справа № 5.
149. Свідоцтво про здобуття звання доктора політичного права, 4 липня 1894 р. // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р–3430, опис № 1, справа № 6.
150. Свідоцтво про смерть, видане в Ужгороді 24 червня 1935 р. // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р–3430, опис № 1, справа № 25.
151. Свідоцтво учня 3-го класу вищої гімназії в Тернополі про закінчення II-го півріччя 1883 року. 15 липня 1883 р. // Державний архів Тернопільської області. – Фонд № Р–3430, опис № 1, справа № 2.
152. Скакун О. Ф. Политическая и правовая мысль на Украине (1861–1917) / О. Ф. Скакун. – Харьков : Вища школа, 1987.

153. Сокуренко В. Г. Революційно-демократичний характер поглядів С. А. Подолинського / В. Г. Сокуренко // Вісник Львівського ордену Леніна державного університету ім. Ів. Франка. Серія юридична. – 1963. – № 1 (5).
154. Сокуренко В. Г. Демократические учения о государстве и праве на Украине во второй половине XIX века (М. Драгоманов, С. Подолинский, О. Терлецкий) / В. Г. Сокуренко. – Львов : Изд-во Львов. ун-та, 1966. – 265 с.
155. Станіслав Дністрянський – світоч української правової науки // Матеріали наукової конференції Юридичного інституту ТАНГ, присвяченої річниці з дня народження академіка Станіслава Дністрянського. – Тернопіль, 1999. – 86 с.
156. Старосольський С. З Життя наших Установ / С. Старосольський // Життя і право. – Львів, 1928. – Липень. – Ч. I.
157. Стецюк П. Конституція і конституціоналізм у поглядах Ст. Дністрянського / П. Стецюк // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 1996.
158. Стецюк П. Проект Конституції Галицької держави академіка Ст. Дністрянського / П. Стецюк // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів, 1996.
159. Стецюк П. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст / П. Стецюк. – Львів, 1999.
160. Товариство українсько-руських правників // Ювілейний Альманах Союзу українських адвокатів (1923–1933). – Львів, 1934.
161. Університетський курс С. Дністрянського «Огляд історії філософії права» // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Фонд 4465, опис 1, справа 475, арк. 2–36.
162. Усенко І. Наукова спадщина академіка С. С. Дністрянського / І. Усенко // Правова держава. – 1996. – Вип. 7.
163. Усенко І. Проект тимчасових основних законів С. С. Дністрянського «Устрій Галицької держави» / І. Усенко // Правова держава. – 1996. – Вип. 7.

164. Франко І. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині / І. Франко. – Львів : друк Наук. тов. ім. Шевченка, 1898. – 135 с.
165. Цивільне право / пер. С. Дністрянський. – Відень, 1919. – Т. 1. – 1063 с.
166. Чижевський П. Основи української державності / П. Чижевський. – Відень ; Київ : Наша воля, 1921. – 64 с.
167. Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки / М. Чубатий. – Львів, 1921. – 40 с.
168. Чубатий М. Огляд історії українського права / М. Чубатий. – Львів, 1921. – 119 с.
169. Чубатий М. Основи державного устрою Західноукраїнської республіки / М. Чубатий. – Львів, 1920.
170. Ювілейний альманах Союзу українських адвокатів (1923–1933). – Львів, 1934. – 255 с.
171. Ювілейний збірник в честь професора Станіслава Дністрянського, піднесений ювілярові з приводу його 25-літнього ювілею наукової діяльності професорами факультету права і суспільних наук УВУ в Празі. – Прага, 1923.
172. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 2 / редкол. : Ю. С. Шемчушенко (відп. ред.) та ін. – Київ : Українська енциклопедія, 1999.

Наукове видання

КОВАЛЬ А. Ф.

**СОЦІОЛОГІЧНА
ДЕРЖАВНО-ПРАВОВА КОНЦЕПЦІЯ
«СУСПІЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ»
СТАНІСЛАВА ДНІСТРЯНСЬКОГО**

Монографія

Редактор *Р. Спринь*
Коректор *Ю. Бурка*
Комп'ютерне верстання *Н. Лобач*
Обкладинка *В. Роган*

Формат 60x84/16.

Умовн. друк. арк. 12,4. Тираж 300 прим. Зам.

Видавець та виготовлювач:

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.